Jugoslavenska informbiroovska emigracija u Mađarskoj

Rukavina, Bruno

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:047608

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

Ivana Lučića 3

Bruno Rukavina

Jugoslavenska informbiroovska emigracija u Mađarskoj

Diplomski rad

Mentor:

Izv. prof. Martin Previšić

Zagreb, travanj 2022.

UNIVERSITY OF ZAGREB

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Department of History

Ivana Lučića 3

Bruno Rukavina

Yugoslav Cominform Emigration in Hungary

Master Thesis

Mentor:

Izv. prof. Martin Previšić

Zagreb, April 2022

Sadržaj:

1. Uvod 1
2. Sukob Tito-Staljin i Rezolucija Informbiroa 5
2. 1. Odjek i posljedice sukoba unutar države 20
3. Informbiroovska emigracija u Mađarskoj 1948.-1953. 29
3. 1. Lazar Brankov i počeci emigracije u Mađarskoj 34
3. 2. Političko djelovanje emigrantske organizacije do 1953. godine 42
3. 3. Propagandni rad: Radio, tisak i Demokratski Savez južnih Slavena 49
3. 4. Obavještajno-špijunski rad prema Jugoslaviji 57
3. 5. Svakodnevni život emigracije 64
4. Ibeovska emigracija od Staljinove smrti do smjene Hruščova (1953.-1964.) 75
5. Ibeovska emigracija od Brežnjeva do Titove smrti (1964.-1980.) 95
6. Zaključak 104
7. Popis literature 110
7. 1. Popis Izvora 110
7. 2. Popis literature 110

1. Uvod

Fenomen emigracije, poglavito političke emigracije, iako prisutan i ranije, svoj je „procvat“ doživio u 20. stoljeću, ponajviše zahvaljujući nastanku raznih autoritarnih i totalitarnih režima u svijetu. Oni su ih primoravali na dvije opcije: da djeluju i formiraju opoziciju u svojoj domovini, pritom riskirajući svoju egzistenciju, ili da promijene svoje prebivalište na područje izvan matične zemlje i od tamo organiziraju svoj opozicijski rad. U efektnom djelovanju političkih emigranata se, osim individualnih sposobnosti i društveno-političkih odnosa u svijetu, kao bitan aspekt pokazao upravo odabir određenog mjesta za središte svog daljnjeg djelovanja. Politička i društvena klima u zemlji koja ih je primila imala je utjecaj na njihovu aktivnost. Činjenica da li je pojedina zemlja podupirala aktivnost političkih emigranta ili ju je samo podnosila i jesu li im dopuštali slobodno djelovanje ili su u većoj ili manjoj mjeri kontrolirali njihov rad imalo je utjecaja na konačni ishod borbe. Tako su neki kroz povijest, poput Lenjina i Fidela Castra, postali svjetski poznati državnici uzdignuti na razinu kulta ličnosti, dok su neke druge skupine ili individue, sa naizgled boljom pozadinom za rad i većim šansama za uspjeh, doživjele poraz i pale u zaborav. Jedna takva grupacija je i tema ovoga rada.

Iako se može činiti da je oporbeno djelovanje iz emigracije sigurnije, ono je lako podložno negativnim pojavama. Njih je u svojoj studiji o informbiroovskoj emigraciji u Čehoslovačkoj sumirao češki povjesničar Ondřej Vojtěchovsky. Prvenstveni i glavni dezintegrativni čimbenik je vrijeme. Ako se nekoj skupini godinama ili desetljećima ne nazire pobjeda (tj. ostvarenje zadanih ciljeva), povratak u matičnu zemlju se također opetovano odgađa za buduće vrijeme, zbog čega dolazi do otuđenja od matične zemlje te se s vremenom gubi i mogućnost uvida u pravu društvenu, kulturnu, političku i drugu okolinu u domovini. U egzilima se također javljaju osobna i ideološka rivalstva i kolektivne frustracije, koje su nerijetko odraz odnosa u matičnoj zemlji. Sve te navedene negativnosti Vojtěchovsky skupno naziva „emigrantskom bolešću“.[1]

Zanimljivo je kako je kao historiografska tema sukob između Tita i Staljina, odnosno Jugoslavije i Sovjetskog Saveza u zadnjih nekoliko desetljeća dobila na popularnosti i donijela nove spoznaje i gledišta oko nastanka i daljnjeg razvoja sukoba, dok je istovremeno pitanje nastanka i djelovanja emigracije koja je proizašla iz tog sukoba vrlo slabo obrađena. Jedan od razloga je i taj što tema poput informbiroovske emigracije može biti nezahvalna za istraživanje

[1] Ondřej Vojtěchovsky, *Iz Praga protiv Tita!: Jugoslavenska informbiroovska emigracija u Čehoslovačkoj*, (Zagreb: Srednja Europa, 2016.), 1.-2.

jer povlači za sobom pitanje njene važnosti za historiografiju. Unatoč dovoljnoj količini arhivske građe koja je postala dostupnom nakon raspada komunističkih režima, koja je za posljedicu imala porast u objavi radova na temu Informbiroa i sve vezano uz njega, činjenica je da informbiroovska emigracija, zbog svog neuspjeha, nije ostavila trajnijeg utiska u povijesti te je spominjana kao marginalna pojava u radovima koji se bave jugoslavensko-sovjetskim odnosima ili jugoslavenskom vanjskom politikom općenito. Osim navedenog, nezainteresiranost za ovu temu moguće proizlazi i iz jugoslavenske propagande nastale po izbijanju sukoba sa Staljinom i kasnijem osnutku emigrantskih zajednica u zemljama komunističkog bloka. Jugoslavensko rukovodstvo je skrivalo ili umanjivalo njihov broj, pa se kroz razdoblje trajanja Jugoslavije stvorio paradoks gdje Josip Broz Tito u svojoj novogodišnjoj poruci 1949. g. kaže da je iz Partije 1948. g. izbačeno „par desetaka prezrenih izdajnika“, a Milovan Đilas da je informbiroovska emigracija „ništavna“ i „najslabija opozicija“ u državi, dok se u stvarnosti išlo tako daleko da se odabere posebno otočje za internaciju informbiroovaca (stvarnih i navodnih) te su se vršile tajne akcije uhićenja emigranata sve do kasnih sedamdesetih godina 20. stoljeća. Čak se u jednom dokumentu Službe državne sigurnosti, datiranom ni više ni manje nego u 1989. g., nalaže praćenje izvjesnog Milivoja Despota, starog informbiroovskog emigranta iz SSSR-a, koji je došao u posjet prijatelju, jer ga se i dalje vodi kao osobu sa „zabranom ulaska u SFRJ“.[2]

Tema ovoga rada relevantna je za istraživanje u okviru šireg jugoslavensko-sovjetskog sukoba, ali i opće povijesti komunističkog pokreta. Također, može služiti kao osnova za daljnje istraživanje kolektivnog i individualnog života i djela emigranata u zemlji egzila ili mikrohistorijsko istraživanje povijesti svakodnevice onih emigranata koji su dugoročno ili trajno ostali izvan Jugoslavije, što ovaj rad ne može obuhvatiti jer je ograničen na izvještaje Službe državne sigurnosti Republičkog Sekretarijata unutrašnjih poslova Savezne Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH), pa ne zalazi detaljnije u živote emigranata kroz cijeli period sukoba. Cilj rada je, na temelju provedenog istraživanja, prikazati je li djelovanje informbiroovske emigracije, u ovom slučaju u Mađarskoj, bilo povezano sa razinom i dinamikom odnosa Jugoslavije i Sovjetskog Saveza na međunarodnoj sceni. Točnije, je li ibeovska emigracija djelovala samoinicijativno ili uz pomoć sovjetskih i vlasti drugih komunističkih država te ako je riječ o potonjem, u kojoj je mjeri bila ovisna o državnom vrhu navedenih zemalja i je li ono usko vezano za jugoslavensko-sovjetske odnose, koji su bili

[2] Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, (Zagreb: Globus, 1990.), 146; Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, fond 1561 - Služba državne sigurnosti, Republički Sekretarijat unutrašnjih poslova Savezne Republike Hrvatske, 10/9, br. 10, 2-3.

najnapetiji za vrijeme Staljina, da bi se zatim poboljšali za vrijeme Hruščova te naposljetku periodično mijenjali u vrijeme Brežnjeva, ali se pritom nikada nisu srozali do one mjere kakvi su bili od 1948. g. do Staljinove smrti. Stoga će se u radu, osim načina djelovanja emigracije, obraditi i jugoslavensko-sovjetski, a u manjoj mjeri i jugoslavensko-mađarski državni i diplomatski odnosi, jer su potonji uglavnom bili diktirani prvotno navedenim.

Literatura o jugoslavensko-sovjetskom sukobu je kroz veći dio 20. stoljeća pisana vrlo subjektivno i isključivo iz jugoslavenske perspektive, iz koje je stvoren narativ o borbi Jugoslavije za nezavisnost i pravo na „vlastiti put u socijalizam" protiv hegemonističkog Sovjetskog Saveza. Sukob se nastojao prikazati kao ideološki, a ne kao sukob oko političkog utjecaja na širu regiju. Uz to, radovi o internaciji osoba etiketiranih kao informbiroovci (ili kominformovci ili ibeovci) u zatvorima diljem Jugoslavije i na Golom otoku bili su strogo zabranjeni, a samo postojanje Golog otoka zataškano. Prvi zapisi o tome nastaju u zadnjem desetljeću postojanja Socijalističke Jugoslavije i to isprva u beletristici i drugim neznanstvenim žanrovima. Kao reprezentativni primjer se često navode zbirka pripovijetki Antonia Isakovića „*Tren*" iz 1982. g. i peterosvesčana zbirka osobnih svjedočanstava bivših golootočana iz druge polovice 1980-ih godina naslovljena „*Goli otok*", autora Dragoslava Mihailovića, koja bi prije pripadala publicističkom negoli znanstveno povijesnom žanru.

U ovom je radu uz spomenutu arhivsku građu iz Hrvatskog državnog arhiva korištena literatura novijega datuma, poglavito pri opisu nastanka i razvoja jugoslavensko-sovjetskog sukoba, koja je nastajala od ranih devedesetih godina 20. stoljeća do danas. Iz toga bi valjalo posebno izdvojiti studiju Ive Banca „*Sa Staljinom protiv Tita*", koja je iznjedrila nove spoznaje i prikazala navedeni sukob iz nove, objektivnije, znanstvene perspektive i ukazala na informbiroovski rascjep u Komunističkoj partiji Jugoslavije kao nastavak frakcijskih borbi iz razdoblja prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata. U djelu se kratko osvrće i na emigraciju koja je stvorena po izbijanju sukoba. U Hrvatskoj historiografiji, a i šire, njegova je studija postala osnovnom bazom u daljnjem istraživanju ibeovskog sukoba, nadopunjujući ju novim spoznajama. U novije doba, jedno od rijetkih djela koje odstupa od Bančevog narativa je „*Sudbonosni podvig Jugoslavije*" Raifa Dizdarevića. Razlog za to nazire se u činjenici da je bio istaknuti partijski i državni funkcioner u bivšoj državi, pa je skloniji gledati na sukob sa starije, jugoslavenske perspektive. Osim navedenog, korišteni su radovi Martina Previšića, Berislava Jandrića i drugih, koji se tiču djelovanja ibeovaca u Jugoslaviji i represije nad njima od strane države. Radovi mađarskog povjesničara Pétera Vukmana o djelovanju ibeovske emigracije u Mađarskoj, uglavnom u periodu od 1948. do 1953. g., poslužili su kao nadopuna podacima iz

arhivske građe. Njegovi radovi također donose informacije o nekim događajima koji su povezani sa Jugoslavijom poput tzv. budimpeštanskog sudskog procesa Lászlu Rajku i Lazaru Brankovu iz 1949. godine ili otmice emigranata iz Mađarske. Radi pomnijeg i jasnijeg objašnjenja uzroka, povoda i posljedica pojedinih događaja i povijesnih procesa korištena je i literatura koja se bavi jugoslavensko-sovjetskim odnosima, odnosom Jugoslavije sa ostalim zemljama komunističkog lagera te općenito jugoslavenskom vanjskom politikom do kasnih sedamdesetih godina 20. stoljeća. Iz navedene skupine najviše je radova srpskih povjesničara, dok je od hrvatskih na ovom polju najveći autoritet Tvrtko Jakovina.

Rad je strukturiran tako da prvo prikaže korijen i razloge sukoba Tita i Staljina i događaje koji su uslijedili netom nakon toga. Zatim će u naredna tri poglavlja biti prikazan rad ibeovske emigrantske skupine u Mađarskoj kroz različite načine djelovanja i tri različita razdoblja, koji su u korelaciji sa stanjem u rukovodstvu SSSR-a, a završit će zaključkom i popisom literature.

2. Sukob Tito-Staljin i Rezolucija Informbiroa

Dana 29. lipnja 1948. g. moskovski list „Pravda“ šokirao je svoje čitatelje, ali i ostatak svijeta člankom naslovljenim „Stanje u Komunističkoj partiji Jugoslavije“, kojim je optuženo jugoslavensko državno i partijsko rukovodstvo da ne provodi politiku u duhu učenja marksizma-lenjinizma. U njemu je objavljen tekst dokumenta poznatog kao Prva Rezolucija Informbiroa, koja je dva dana ranije prihvaćena na sastanku članova Informacijskog biroa komunističkih partija u Rumunjskoj.[3] Naredne stranice ovoga poglavlja prikazat će kako je došlo do prvoga velikog rascjepa u međunarodnoj komunističkoj zajednici između Staljina i Josipa Broza Tita, osobe koja je do tada redovito nazivana najvjernijim i najdosljednijim Staljinovim učenikom.

Razilaženja i protivljenja pojedinih komunističkih skupina sa sovjetskom politikom nisu bila nepostojeća, čak niti rijetka unatoč činjenici da se Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) smatrao prvom zemljom komunizma i primjerom kako provesti promjenu državnog sistema iz buržoaskog u socijalistički/komunistički. Njemačka skupina Leninbund (Ruth Fischer i Arkadij Maslow), indijski komunist M. N. Roy ili nesuđeni Lenjinov nasljednik Lav Trocki i njegova „četvrta Internacionala“, svi su oni neslavno izgubili i pali u zaborav, dok je sovjetsko rukovodstvo redovito iz tih sukoba izlazilo sa još snažnijim legitimitetom u komunističkom svijetu.[4] Iz toga je vidljivo zašto je Staljinov neuspjeh u uklanjanju Tita i njegovih užih suradnika sa rukovodećih pozicija imao, a i danas ima izniman povijesni značaj.

Nastanak, razvoj i ishod sukoba dobiva svoje pravo značenje kada se uzme u obzir da je iz kaotičnog i destruktivnog Drugog svjetskog rata izrastao jedan novi poredak, koji će kroz naredne godine i desetljeća biti obilježen rivalstvom dviju velesila i nekadašnjih saveznika u ratu, SAD-a i SSSR-a te činjenicom da je po završetku rata SSSR, odnosno Staljin, uživao nikad veći ugled ne samo u komunističkim krugovima već dobrim dijelom i među građanima Zapadnih zemalja, posebice kod intelektualaca. Iz općeg ratnog meteža uzdigle su se i nove, dotad nepoznate ličnosti. Jedan od takvih bio je upravo Tito, koji je svojim antifašističkim partizanskim pokretom započetim u vrlo nepovoljnom razdoblju rata stekao izniman ugled. Iako je ubrzo nakon rata zbog svoje vanjske i unutarnje politike izgubio simpatije Zapada, u komunističkome lageru njegov je ugled bio gotovo ravan Staljinovom. Stoga njihov sukob nije bio samo političke i „ideološke“ naravi nego do određene mjere osobne naravi. Tito je isprva,

[3] Jeronim Perović, „The Tito-Stalin split: a reassessment in the light of new evidence“, *Journal of Cold War Studies*, vol. 9, no. 2, (Spring 2007.), 32.
[4] Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 9.

kao i više-manje cijeli komunistički svijet, bio zagriženi Staljinov sljedbenik. Njihov prvi susret dogodio se 1935. g. na Sedmom kongresu Kominterne (Komunističke Internacionale) u Moskvi. Tito je prisustvovao kongresu kao jedan od jugoslavenskih delegata, tada još prilično nepoznat, dok je Staljin sjedio na povišenom mjestu, iznad svih prisutnih, poput kakva božanstva. Svi su znali svoje mjesto tada. No, za manje od deset godina dolazi do velikih promjena i Tito već za vrijeme rata, kako postiže sve veće uspjehe, a postiže ih pretežno sam, bez velike pomoći Saveznika, pokazuje određene tendencije ka nezavisnosti i svojevoljnosti u odnosu sa SSSR-om, što je znalo iritirati Staljina.[5]

Nesporazumi su se događali ubrzo po aktiviranju Partizana u rat, kada je Staljin 1942. g. kritizirao Tita i uže ratno rukovodstvo što partizanskom pokretu daju snažan komunistički karakter i što najavljuju sovjetizaciju Jugoslavije. Naizgled zbunjujuće i proturječno, ali Staljin je uvijek više razmišljao pragmatično negoli ideološki. Pošto je uspio oformiti koaliciju sa SAD-om i Britanijom protiv Reicha, odbacio je socijalističku retoriku klasne borbe i zagovarao široki antifašistički front, kojem je cilj bio „obnova demokratskih sloboda“ u okupiranim zemljama. Stoga je i Tito u tu svrhu proširio i prividno demokratizirao partizanski pokret, ali naravno na način koji nije ugrožavao njegovu vodeću ulogu u njemu. Tako je npr. kritizirao hrvatski partizanski tisak jer je insinuirao da je u Jugoslaviji u tijeku komunistička revolucija te je u vojsci ukinuo partizanski pozdrav stisnutom šakom. Dobio je i naputak iz Moskve, da ne smije činiti ništa što bi uvrijedilo Saveznike. To mu je do savezničke konferencije u Teheranu 1943. g. otežavalo položaj jer je vojska Draže Mihailovića bila jedini priznati pokret otpora u Jugoslaviji od strane Saveznika, što je rezultiralo povremenom oštrijom korespondencijom između Staljina i Tita. Uz to, Staljina je zasmetao Titov odgovor na kritiku tzv. martovskih pregovora, odnosno razmjene zarobljenika i kratke obustave vatre između Wermachta i Partizana. Tito mu je između bitke na Neretvi i Sutjesci oštro odgovorio „Ako nam ne možete pomoći, nemojte nas bar ometati“, što je prema kasnijem svjedočanstvu Georgija Dimitrova razbjesnilo Staljina. Zasmetalo ga je i što je Tito na drugom zasjedanju AVNOJ-a isti pretvorio praktički u svoju vladu, iako mu je Staljin još za prvog zasjedanja rekao da to ne čini prije kraja rata.[6]

[5] Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 10.; Ivo Goldstein, „The Tito-Stalin Split of 1948 as a Personal Conflict“, u: *The Tito-Stalin Split 70 Years after*, ur. Tvrtko Jakovina, Martin Previšić, (Zagreb-Ljubljana: Historia 31 znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.), 17.-18., 20.

[6] Banac, 23.-24., 27.; Raif Dizdarević, *Sudbonosni podvig Jugoslavije: Podsjećanje na istorijsko NE staljinizmu, događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije*, (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2018.), 17., 24.; Nikola Tošić Malešević, „Jugoslavija i Informbiro – uzroci i početak sukoba“, *Iskustva i pouke iz prošlosti*, *Vojno delo*, 3/2016, 313.

Kao što je vidljivo iz rečenoga, Tito je postajao neovisniji kako je rat odmicao zahvaljujući ratnim uspjesima, zbog čega je ulazio u nesporazume sa Staljinom, no te nesuglasice su zanemarivane jer unatoč svemu njegova odanost Staljinu nikada nije bila upitna. To je vidljivo i u unutarnjoj i vanjskoj politici nove Jugoslavije. Tito je nakon rata krenuo sa poslijeratnom obnovom Jugoslavije po staljinističkom modelu diktature proletarijata, s ciljem stvaranja komunističkog društva, centralnog državnog ekonomskog sustava i ostvarenja pobjede nad klasnim neprijateljem, i sve to naravno uz pomoć Komunističke partije kao vodeće snage u društvu. U periodu od 1945.-1948. Jugoslavija je bila bliža sovjetskom modelu partijske diktature nego ijedna druga zemlja istočnog (sovjetskog) bloka. Oduzimanje imovine buržoaziji već je započeto krajem rata te je nastavljeno u poratnom razdoblju, sastavljen je prvi petogodišnji ekonomski plan (petoljetka) u istočnoj Europi (izvan SSSR-a) s ciljem ubrzane industrijalizacije. To je imalo za posljedicu provođenje agresivne politike prema selu u obliku prisilnih otkupa proizvoda po ispod tržišnim cijenama, poticanja kolektivizacije seljaka (stvaranja seoskih radnih zadruga) i nametanja visokog poreza na prihode seljačkih domaćinstava, sve u duhu marksističke maksime o razbijanju „kulačkih elemenata“ na selu.[7]

Novoformirana Jugoslavija je na krilima pobjede u ratu imala velike vanjskopolitičke ambicije u regiji. U prilog joj je išlo što su većina susjednih zemalja bili ratni gubitnici ili se nisu iskazali u ratu poput Partizana. Vanjska politika je bila gotovo u potpunosti okrenuta SSSR-u i istočnoeuropskim zemljama u kojima je ubrzo nakon rata na vlast došla Komunistička partija ili je imala važnu ulogu u političkom životu zemlje. Jugoslavija je vrlo brzo uspostavila državne odnose i potpisala ugovore o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći sa Čehoslovačkom, Mađarskom, Bugarskom, Rumunjskom i Albanijom, naravno još ranije i sa SSSR-om. Sa Bugarskom se u više navrata razmišljalo o stupanju u tzv. Balkansku federaciju, a Albaniju je, po svemu sudeći, pokušavala pripojiti kao dodatnu jugoslavensku republiku. Istovremeno je bila izrazito antizapadno orijentirana, odbivši, zajedno sa ostalim prosovjetskim zemljama, američku ekonomsku pomoć u vidu Marshallova plana i glasovanje za UN-ovu Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka. Zatim je rušila američke zrakoplove i pojačavala tenzije sa Italijom i Austrijom oko graničnih pitanja, što je iznova iritiralo Staljina, koji je i dalje zagovarao politiku nezamjeranja dojučerašnjim Saveznicima, pogotovo jer je SAD pred kraj rata na Japanu demonstrirao novo moćno oružje koje SSSR još nije posjedovao.[8]

[7] Banac, 19., 31., 34.-35.; Perović, „The Tito-Stalin split“, 37.-38., 40.
[8] Tvrtko Jakovina, „Sjećanja koja čine povijest – Razgovor s Cvijetom Jobom, dugogodišnjim diplomatom i veleposlanikom FNRJ/SFRJ“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 35., no. 3., (2003.), 1042.-1043.; Tošić Malešević, „Jugoslavija i Informbiro“, 312.

Prvi pravi susret Tita i Staljina, kao dvojice državnika, zbio se još za rata, 18./19. rujna 1944. godine. Staljin je bio suzdržan, hladan i pomalo konfrontističan, ali se tijekom pregovora o ratnim operacijama u još neoslobođenoj Srbiji, kada se razgovaralo o slanju sovjetskih jedinica kao pomoć Partizanima, pokazao velikodušnim te je pristao na Titov zahtjev da Crvena Armija zatraži službeno dopuštenje od partizanskog rukovodstva za ulazak trupa na teritorij Jugoslavije. Atmosferu pri ovom susretu neki tumače kao odraz njihovih nesuglasica iz tog razdoblja, ali razlog može biti i Staljinova sadistička priroda, zbog koje često provodi mentalne igre nad drugima. Na to bi mogla ukazivati činjenica da je na njihovom drugom i trećem susretu u Moskvi bio neizmjerno druželjubiv i pun hvale za Tita i rukovodstvo, govoreći da će Europa trebati nekoga poput Tita kad njega više ne bude. Na njihovom drugom susretu u travnju 1945. g. potpisali su ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći, dok je na trećem susretu sredinom 1946. g., kao izraz poštovanja, na sprovodu sovjetskog partijskog dužnosnika Kalinjina, Staljin pozvao Tita da stoji na glavnoj tribini zajedno s njim i ostatkom sovjetskog politbiroa, što nijedan komunistički državnik nije doživio. Staljinov toplo-hladni odnos po svemu sudeći nije pasao Titu, jer više nikad nije osobno došao u posjet SSSR-u za Staljinova života nego je na sve naredne sastanke slao delegacije sa rukovodiocima poput Kardelja, Đilasa i Rankovića.[9]

Nakon drugog susreta odnosi su se činili idiličnima. U zemlji je nastavljena sovjetizacija kulture, školstva, tiska i drugih aspekata društva, vojska i tajne službe su formirani po sovjetskom modelu uz pomoć pridošlih sovjetskih instruktora, mnogi vojni oficiri i djelatnici službe sigurnosti slani su u SSSR na školovanje te je jugoslavenska vanjska trgovina bila gotovo isključivo okrenuta ka istoku, najviše prema SSSR-u. Kako je već navedeno, Jugoslavija je najdosljednije pratila SSSR u svom unutarnjem razvoju. U drugim je istočnoeuropskim zemljama Staljin, radi izbjegavanja sukoba sa Zapadom, utjecao na formiranje prividno demokratskih vlada u kojima su redovito sudjelovale komunističke partije kao dio koalicije stranaka i koje bi redovito držale resore potrebne za postepeno preuzimanje vlasti, poput ministarstva unutarnjih poslova, policije ili uprave. Takvi su bili slučajevi npr. u Mađarskoj ili Čehoslovačkoj, gdje su na prvim poratnim izborima Partije ostvarile nezadovoljavajuće rezultate, ali su ušle u koaliciju sa vladajućima, da bi s vremenom, putem represije i izbornih malverzacija dospjele na vlast i ukinule politički pluralizam.[10]

Na njihovim je susretima načeta tema stvaranja međunarodnog tijela koje bi okupljalo komunističke partije i služilo kao mjesto savjetovanja i usuglašavanja političkih aktivnosti. Iz

[9] Banac, 28.; Dizdarević, *Sudbonosni podvig Jugoslavije*, 26., 31.-33.
[10] Banac, 36.

toga je proizišla ideja o formiranju Informacijskog biroa komunističkih partija (skraćeno Informbiro ili Kominform), za koju se naglašavalo da joj nije cilj postati novom Kominternom, no u stvarnosti ono je nastalo iz identičnih razloga - sovjetske težnje za većom kontrolom nad komunističkim blokom. Navodno je Tito bio taj koji je Staljinu predložio stvaranje takvog tipa organizacije. Andrej Ždanov, Staljinov miljenik i glavni govornik na osnivačkoj sjednici Informbiroa u Szklarskoj Porębi u Poljskoj u rujnu 1947. g., gledao je na Informbiro kao sredstvo širenja komunizma na cijelu istočnu Europu. Pri tome je isticao Titovu unutarnju politiku kao primjer kako bi trebalo izvršiti preobrazbu države i društva. Na osnivačkom su sastanku sudjelovali delegati Komunističke partije SSSR-a, Jugoslavije, Bugarske, Rumunjske, Mađarske, Čehoslovačke, Poljske, Francuske i Italije. U jeku objave Trumanove doktrine i Marshallova plana ranije te godine, Ždanov je na sastanku govorio o novome svjetskom poretku podijeljenom na dva tabora (zapadni imperijalistički i komunistički demokratski), hvalio je Jugoslaviju kao prvu od „novih demokracija“, a kritizirao francusku i talijansku komunističku partiju zbog prepasivnih metoda u nastojanju pridobivanja vlasti – u suštini, kritizirani su što pokušavaju doći na vlast legitimnim političkim putem, a ne revolucionarnim. Kritiku su nastavili jugoslavenski delegati Edvard Kardelj i Milovan Đilas te su je proširili i na druge Partije, naročito čehoslovačku, dok im se sekretar poljske Partije Władisław Gomułka suprotstavio naglašavajući da se u slučaju Poljske ne radi o slamanju kapitalizma, nego o njegovom obuzdavanju te govoreći o mirnom razvitku i „zasebnom putu u socijalizam“, što će Jugoslavija revno isticati u narednim desetljećima u svojoj vanjskoj i unutarnjoj politici, ali kojoj je tada takva ideja bila potpuno neshvatljiva. Imenovanje Beograda za sjedište Informbiroa prije bi se moglo okarakterizirati kao davanje priznanja Jugoslaviji kao najrespektabilnijoj zemlji „narodne demokracije“ nakon SSSR-a, negoli mišljenje da je riječ o kalkuliranoj odluci kojom se htjelo držati Jugoslaviju pod većom kontrolom. Sama svrha organizacije je bila jačanje sovjetskog utjecaja i zauzdavanje ne samo Jugoslavije nego svih članica tako da imenovanje nekog drugog mjesta za sjedište ne bi činilo razliku.[11]

Staljinov je poratni cilj bio zadržati barem korektne odnose sa zapadnim silama do te mjere da svaka strana zadrži svoju interesnu sferu u Europi, bez međusobnih uplitanja. Stoga je zajedno sa Winstonom Churchillom u tajnosti dogovorio podjelu interesnih sfera u postocima, koja je naposljetku utjecala i na jugoslavensko-sovjetski odnos. Jugoslavija je bila jedan od predmeta spora u tom dogovoru te je odlučeno da će SSSR i Zapad imati podjednak utjecaj u njoj (50:50),

[11] Banac, 38.-40.; Tvrtko Jakovina, „Značenje Rezolucije IB-a 1948. za svijet i Jugoslaviju“, u: *1948. Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom?*, ur. Tomislav Badovinac, (Zagreb: Znanstvena biblioteka svezak 2, Savez društava „Josip Broz Tito“ Hrvatske, 2009.), 88., 90.; Perović, 40.-42.

no Tito je učinkovitim represivnim metodama već u začetku skršio bilo kakav oblik opozicije u zemlji, pa se u ovom slučaju dogovor nije mogao održati. Po otkrivanju Staljinova dogovora sa Churchillom Tito je održao glasoviti govor u kojem je izjavio da Jugoslavija neće biti „moneta za podkusurivanje“ velikih sila, koji je pogodio Staljina toliko da je spočitnuo Titu da poistovjećuje SSSR sa zapadnim imperijalistima, no to nije bio jedan od uzroka raskola. Jedan od uzroka bio je položaj Grčke, koja je u dogovoru prepuštena zapadnoj (britanskoj) sferi utjecaja, a koju je unatoč tome Jugoslavija intenzivno pomagala tijekom građanskog rata pokrenutog od strane grčkih komunista. Još je u studenome 1944. g. Tito poticao planove grčkih komunista za osvajanjem Atene, zbog čega su ušli u sukob interesa sa Britancima, koji su već stigli u Grčku. Staljin je preko Georgija Dimitrova prenio grčkim komunistima poruku da se ne zamjeraju Britancima, dok ih je Tito i dalje nagovarao na oružanu pobunu i obećao pomoć u oružju i resursima. U Vojvodini, u blizini Bačke Palanke osnovan je logor za pripremu kadrova Komunističke Partije (KP) Grčke, koji je služio kao pozadinska baza DAG-u (grčkoj partizanskoj vojsci). Zatim je iz Jugoslavije emitiran program radio stanice „Radio Slobodna Grčka“ te su slane pošiljke hrane, opreme, medicinskih potrepština i oružja (puške, mitraljezi i protutenkovsko oružje). Jugoslavija je postala i pribježištem za DAG-ove borce i civilne izbjeglice – do 1948. g. smješteno je 8.000 izbjeglica u Vojvodinu. Još bitnije, Jugoslavija je nastojala povećati svoj utjecaj na DAG preko Makedonaca slavenskog podrijetla u sjevernoj Grčkoj, koji su bili organizirani u „Narodnooslobоditelniot front“ (NOF). NOF se službeno borio za nacionalna prava Makedonaca unutar „demokratske Grčke“, ali su ustvari radili na ujedinjenju svih dijelova Makedonije, koja bi zatim postala dio Jugoslavije. Zato je istovremeno Jugoslavija opetovano vodila razgovore sa Bugarskom oko rješenja makedonskog pitanja i formiranja jugoslavensko-bugarske Balkanske federacije.[12]

Ta je ideja izvorno potekla od Staljina još 1944. g. kada je zatražio od Tita da sa Bugarskom formira spomenutu Federaciju, vjerojatno zato da, preko Bugarske, lakše drži Tita pod nadzorom. Jugoslavija se tada tome usprotivila jer je Tito smatrao da će se dotada stečen ugled i utjecaj jugoslavenskih partizana razvodniti ako se spoje sa zemljom koja je donedavno bila Hitlerov saveznik. Osim toga, tada je, kao i u svim kasnijim razgovorima o ujedinjenu, sporna točka bila teritorijalni ustroj Federacije i pitanje ustroja Makedonije. Pri razgovorima o općem ustroju Federacije, Jugoslaveni su predlagali da Bugarska bude samo još jedna (sedma) republika i da se Pirinska (bugarska) Makedonija spoji sa Vardarskom (Narodnom Republikom Makedonijom) u posebnu republiku. Bugarski rukovodioci Georgi Dimitrov i Vlko Červenkov

[12] Banac, 45., 47.-48.; Goldstein, „The Tito-Stalin Split of 1948. as a Personal Conflict“, 21.

su pak predlagali dvojnu federaciju, koja bi se sastojala samo od Jugoslavije i Bugarske, s time da se NR Makedoniju stavi pod Bugarsku ili da se to pitanje riješi naknadno, nakon ujedinjenja. No, u rukovodstvu je bila i druga struja, predvođena Trajčom Kostovom, koja se u potpunosti protivila formiranju Balkanske federacije. Naposljetku su 1945. g. bugarska i jugoslavenska (bez Tita) delegacija pozvane u Moskvu, na arbitražu kod Staljina. On je, u svojem stilu, prvi dan podržao bugarski prijedlog ustroja, da bi drugi dan govorio u korist jugoslavenskog prijedloga. Sve se svršilo time da su Britanci izvršili pritisak na Bugare i Staljina da se do potpisivanja mirovnog sporazuma ne stupa u nikakve nove državne zajednice te je stoga cijela stvar obustavljena za povoljnija vremena.[13]

Istovremeno sa navedenim događanjima na relaciji Jugoslavija-Grčka-Bugarska-SSSR, jedan od uzroka skorog raskola, koji povjesničar Jeronim Perović smatra za glavni uzrok sukoba Tita i Staljina, bila je vrlo invazivna, može se reći i hegemonistička vanjska politika prema Albaniji. Jugoslavenski su komunisti uvelike potpomogli osnivanje i razvoj KP Albanije pod vodstvom Envera Hoxhe te se, po svemu sudeći, još za rata pripremao teren za pripajanje Albanije u novu poslijeratnu federalnu Jugoslaviju. Vršili su nadzor nad radom Partije i nad ekonomskom, vojnom, sigurnosnom i drugom politikom u zemlji. Sukladno situaciji, u albanskom su se politbirou izdvojile dvije grupacije – prva projugoslavenska predvođena ministrom unutarnjih poslova Koçijem Xoxeom i druga antijugoslavenska predvođena Enverom Hoxhom i Nakoom Spiruom. Tijekom 1947. g. Nako Spiru je kao član politbiroa zadužen za ekonomsku politiku vodio pregovore sa Jugoslavijom oko potpisivanja bilateralnih ekonomskih ugovora te je naposljetku, pritisnut Xoxeovom grupacijom, koja je prevladala u politbirou, bio primoran potpisati vrlo nepovoljne i za Albaniju sramotne ekonomske ugovore sa Jugoslavijom. Zatim je krajem 1947. g. Jugoslavija optužila Spirua za širenje antijugoslavenskog raspoloženja u albanskom politbirou te je na temelju optužbe albanski Centralni Komitet (CK) pokrenuo istragu. Zbog pritisaka od strane Xoxeove grupe i izostanka podrške Hoxheove grupe, koja se nije usudila istupiti, Spiru se našao izoliran i osramoćen te je 20. studenog 1947. g. počinio samoubojstvo. Taj je čin imao za posljedicu da SSSR krene u poboljšanje diplomatskih odnosa sa Albanijom, koji su dotad bili gotovo nepostojeći te su vršeni uz posredstvo Jugoslavije, a Tito je istovremeno nastojao ubrzati proces ujedinjenja dviju zemalja prije nego se SSSR uplete.[14]

[13] Banac, 44.-45.; Tošić Malešević, 316.-317.
[14] Banac, 50.-51; Perović, 34., 43.-44., 46.

Provodeći svoj koncept tzv. Trumanove doktrine, Sjedinjene Države su se u ožujku 1947. g. uplele u događanja u Grčkoj, slanjem ekonomske i vojne pomoći. Taj je potez nagnao Jugoslaviju na ponovno zbližavanje sa Bugarskom radi obrane od „zapadnih imperijalista". Potkraj srpnja 1947. g. dvije su se delegacije, predvođene Titom i Dimitrovim, sastale na Bledu i postigli niz dogovora vezanih uz ekonomiju, pravna pitanja i slično, sve u svrhu postizanja saveza. Dogovorili su nacrt ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći i o carinskim olakšicama i budućoj carinskoj uniji. Kao znakove dobre volje, Jugoslavija se odrekla prava na ratnu odštetu od Bugarske, a Bugarska je pristala na kompromis oko makedonskog pitanja primivši u Pirinsku Makedoniju 50 učitelja iz jugoslavenskog dijela u svoje škole radi promicanja makedonskog jezika i kulture.[15]

Zapadne zemlje su ovaj sastanak i sporazum vidjeli kao pripremu za prodor u Egejsku (grčku) Makedoniju, dok je vođa grčkih partizana Nikolaos Zachariadis, smatrajući da Staljin podržava jugoslavensko-bugarsku inicijativu, to vidio kao priliku za početak vojne ofenzive u Grčkoj. Tito i Dimitrov su zatim vodili daljnje pregovore u Evksinogradu kraj Varne 27. studenog, gdje su službeno potpisali ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći, što je nagnalo grčke komuniste da na planini Grammos, blizu albanske granice, objave osnivanje „Privremene grčke demokratske vlade". Tito je iskoristio blizinu sjedišta DAG-a albanskoj granici kako bi, pod izgovorom opasnosti za Albaniju od „grčkih monarho-fašista", naredio pripremu i slanje dvije vojne divizije i jedan zrakoplovni puk u Albaniju. Vršio je pritisak na E. Hoxhu da mu ustupi bazu za jugoslavenske divizije u Korçiju, nasuprot Grammosu. Hoxha je, smatrajući da je riječ o pripremi na aneksiju Albanije, zatražio zaštitu od Staljina. Istovremeno se, krajem siječnja, dogodio još jedan „incident" koji je za Staljina predstavljao kap koja je prelila čašu te se općenito smatra povodom sukoba. Dimitrov je na konferenciji za novinare u Bukureštu dao izjavu o neizbježnosti formiranja federacije koja bi ujedinila gotovo sve istočnoeuropske „narodne demokracije", ističući Grčku kao jednu od zemalja članica buduće Federacije. Osim što je uzburkala širu međunarodnu javnost, izjava je posebno naljutila Staljina zbog spominjanja Grčke te je ekspresno pozvao Tita i Dimitrova da dođu na sastanak u Moskvu sa svojim delegacijama početkom veljače.[16]

Tito je odlučio da neće ići u Moskvu te je poslao delegaciju na čelu sa Kardeljom, dok je bugarsko rukovodstvo došlo u punoj spremi. Po dolasku ih je dočekala rafalna paljba kritika i uvreda. Staljin se posebno obrušio na Dimitrova, koji se nije trudio obraniti od optužaba, nakon

[15] Banac, 48.-49.; Tošić Malešević, 317.
[16] Banac, 49.-50., 51.-52.; Perović, 45.-46., 48.; Tošić Malešević, 317.-318.

čega su uslijedile i kritike od njegovih kolega iz bugarskog politbiroa. Staljin je kritizirao obje strane da ignoriraju Sovjetski Savez pri donošenju važnih geopolitičkih odluka. Bugare je najviše kritizirao zbog inzistiranja na Balkanskoj federaciji, a Jugoslaviju zbog politike prema Albaniji, ne uvažavajući Kardeljeve izlike o ugroženosti Albanije od grčke invazije. Naglašavao je da je sve rađeno bez konzultacije sa SSSR-om te je smatrao da bi albansko pitanje moglo, pod izlikom ugrožavanja albanskog državnog suvereniteta, dati Amerikancima povoda za napad i eskalaciju u međunarodni sukob, kojeg Staljin tada nije želio. Kritizirao je i sporazum iz Evksinograda da poziva na preventivni rat protiv Grčke te da je potaknuo ofenzivu DAG-a u Grčkoj 5. veljače. Naposljetku je naredio obustavu bilo kakve pomoći grčkim ustanicima, ekspresno formiranje federacije između Jugoslavije i Bugarske kako bi ih lakše držao pod kontrolom te je Vjačeslav Molotov 12. veljače, u jutarnjim satima, pozvao Kardelja i naredio mu da potpiše ugovore kojim se Jugoslavija obvezuje da će se konzultirati sa SSSR-om u vezi svih vanjskopolitičkih pitanja.[17]

Po povratku, na sjednici Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) 1. ožujka 1948. g. Tito i ostatak rukovodstva odbili su zahtjev o stupanju u federaciju sa Bugarskom te je istaknuto da Jugoslavija zbog različitih uvjeta vodi nešto drugačiji put u razvoju socijalizma, ali je bila i ostala vjeran sovjetski saveznik. Istaknuta je i potreba za održanjem neovisnosti u unutarnjoj i vanjskoj politici. Unatoč Staljinovoj srdžbi, politika prema Albaniji nije ublažena, štoviše, još je intenzivirana. U periodu od 26. veljače do 8. ožujka trajao je neuobičajeno dugi 8. plenum CK KP Albanije, gdje je K. Xoxe izvršio čistku antijugoslavenskih članova i primorao E. Hoxhu na samokritiku kako bi sačuvao poziciju sekretara partije. Time je položen temelj za nastavak procesa inkorporacije Albanije u FNRJ. Staljin je odgovorio ubrzo nakon tih događanja. Deset dana po završetku Plenuma, 18. ožujka, Sovjeti su povukli svoje vojne savjetnike iz Jugoslavije, a dan kasnije i civilne te je 27. ožujka jugoslavenskom CK-u poslao svoje glasovito prvo od sedam pisama. U pismima se nije doticao jugoslavenske vanjske politike, već je sve probleme u odnosima sveo na ideološka zastranjenja. Objasnio je povlačenje vojnih i civilnih stručnjaka nemogućnošću njihova rada u neprijateljskoj atmosferi i pod stalnom paskom jugoslavenske službe sigurnosti. Istina je da je dolazilo do čestih nesporazuma sovjetskih savjetnika sa jugoslavenskim stručnjacima, uglavnom zbog različitih metoda rada i mentaliteta koji su proizišli iz razdoblja rata, no problematičnim se pokazalo što su sovjetski savjetnici pri svom boravku nastojali zavrbovati jugoslavenske građane da postanu suradnici sovjetske tajne službe, što im je donekle uspjelo u dijelovima

[17] Banac, 52.-53.; Perović, 49.-53., 55.

Srbije koje su oslobodili zajedno sa Partizanima, odnosno tamo gdje je tijekom rata kročila Crvena Armija. Zatim se u pismu navodi da su pogoršanje odnosa uzrokovali „sumnjivi marksisti" poput Đilasa, Vukmanovića-Tempa, Rankovića i Kidriča, koji su širili antisovjetsko raspoloženje govoreći o degeneraciji sovjetske Partije, sovjetskom velikodržavnom šovinizmu i sličnim klevetama za koje ističe da su u duhu trockizma, što je jedna od najtežih optužbi koje jedan marksist može dobiti. Razlog za ciljano spominjanje gore navedenih visokih partijskih dužnosnika bio je taj što su oni držali vitalne pozicije za stabilnost režima (agitprop, ekonomiju, unutarnje poslove, SDS itd.) te je njihovom osudom trebalo lakše doći do smjene rukovodstva i režima.[18]

Staljin je zatim, pomalo ironično, kritizirao KPJ zbog nedostatka demokracije, pretjeranog centralizma i kontrole od strane UDB-e te zbog konspirativnosti Partije koja se stopila sa Narodnim frontom. Kako je već spomenuto na početku rada, Tito je tijekom rata, na Staljinovu naredbu, uvelike umanjio isticanje revolucionarnog i komunističkog karaktera partizanske vojske te je prihvatio široku antifašističku koaliciju sa nekomunistima. Tu praksu je nastavio i nakon rata formirajući Narodni front (NF), u kojem su bili i političari predratnih jugoslavenskih stranaka, ali koji nisu imali nikakvog utjecaja na vlast i politiku u zemlji. Članstvo u samoj Komunističkoj partiji bilo je tajno, u toj mjeri da članovi nisu posjedovali ni partijske knjižice. Sve odluke donosile su se u ime NF-a. Iskorišten je presedan sa osnivačke sjednice Informbiroa te je Staljin, kao što je to Jugoslavija učinila Francuzima i Talijanima, kritizirao KPJ zbog „oportunističke teorije miroljubivog prijelaza na socijalizam". Optuženi su i za podržavanje kapitalističkih elemenata na selu, odnosno provođenja tzv. kulačke politike. Naposljetku je pozvao „zdrave snage" u KPJ-u da natjeraju rukovodstvo na samokritiku ili da, ako je to potrebno, izvrše prevrat i vrate zemlju na pravi put. Krajem travnja su sa sadržajem pisma bili upoznati lideri ostalih zemalja sovjetskog bloka.[19]

Dio pisma koji je spominjao sumnjive marksiste i njihove opaske o SSSR-u, signalizirao je Titu da se u Centralnom komitetu nalazi netko tko dojavljuje Sovjetima informacije sa sjednica. Ispostavilo se da je to bio Sreten Žujović Crni, generalni sekretar NF-a, koji je prenio pojedinosti sa sjednice CK KPJ-a od 1. ožujka 1948. g. sovjetskom ambasadoru Lavrentijevu i koji je na spomenutoj sjednici bio suzdržan kada su se svi prisutni izjasnili protiv Titova podnošenja ostavke. Sada je sukob sa Staljinom imao za posljedicu sukob u rukovodstvu te je

[18] Banac, 53.-54.; Goldstein, *The Tito-Stalin Split of 1948. as a Personal Conflict*, 23.-24.; Tošić Malešević, 313.-314.
[19] Banac, 55.; Perović, 58.

Žujović ubrzo smijenjen i izbačen iz CK-a. U vrtlogu sukoba se našao i Andrija Hebrang, povremeni Žujovićev saveznik u partijskim raspravama, a koji je još 1946. g. izbačen iz politbiroa, za kojeg se smatralo da bi mogao iskoristiti Staljinovu osudu partijske politike za povratak i preuzimanje utjecaja u rukovodstvu.[20]

Dana 12. travnja održana je sjednica CK KPJ-a na Dedinju u Beogradu gdje se raspravljalo o sovjetskim optužbama i o nacrtu odgovora na prvo pismo. U odgovoru su odbačene sve optužbe upućene KPJ-u. Navedeno je da se u Jugoslaviji gradi socijalizam na nešto drugačiji način zbog različitih povijesnih i društvenih okolnosti, ali da ono u suštini ne odstupa od izvorne marksističke teorije. Također je upućen i odgovor na optužbu o lošem tretmanu sovjetskih savjetnika, navodeći da su dotični vrbovali jugoslavenske građane za suradnju sa sovjetskom tajnom službom. Nadalje je u raspravi Andrija Hebrang naveden kao glavni krivac za nepovjerenje Sovjeta prema KPJ-u, navodeći primjer iz 1946. g. kada su Sovjeti svoje poruke slali izravno preko Hebranga.[21]

Formirana je komisija za istragu slučaja Hebranga i Žujovića s ciljem da se stvori narativ o njihovoj međusobnoj povezanosti, iako u ovome periodu nisu imali nikakve veze jedan sa drugim. Krajem travnja su uhićeni radi bojazni da ih Sovjeti ne odvedu tajno u Moskvu. Hebranga se na kraju optužilo da je tijekom rata surađivao sa ustašama i postao njihov agent u rukovodstvu KPJ-a, ubacivši nekolicinu ustaških agenata u Partiju i druge institucije te da su to naposljetku saznali Sovjeti i ucijenili ga da radi za njih. Osmišljena je velika mreža izdajnika oko Hebranga sastavljena uglavnom od pripadnika predratnih oporbenih nekomunističkih stranaka i komunista privrženih Hebrangu. Naposljetku će Hebrang skončati svoj život u zatvoru pod nerazjašnjenim okolnostima tijekom 1949. g., dok će Žujović odslužiti svoju kaznu na Golom otoku i izvršiti javno pokajanje za svoje postupke.[22]

Nakon uhićenja navedenog dvojca, Staljin je poslao drugo, oštrije pismo, kritizirajući političku represiju Titova rukovodstva i demantirajući da su Hebrang i Žujović krivo informirali SSSR o stanju u KPJ i optužbu da su sovjetski suradnici. Također je išao korak dalje i omalovažio značaj partizanske borbe u Drugom svjetskom ratu, navodeći da njihov doprinos nije ništa veći od poljskih, bugarskih i drugih istočnoeuropskih komunista, a da je zasigurno manji od francuskih i talijanskih komunista te da potonje Partije nisu dospjele na vlast samo zato što Crvena Armija nije stigla u Italiju i Francusku, kao što je to uspjela u istočnoeuropskim zemljama, uključujući

[20] Banac, 56.; Goldstein, 24.
[21] Banac, 119.-121.; Goldstein, 25.-26.
[22] Banac, 121.-123.

Jugoslaviju. Na kraju drugog pisma Staljin je predložio da se problem sa KPJ-om izloži na sjednici Informbiroa. Stoga je sazvan novi plenum CK KPJ za 9. svibnja na kojem je u odgovoru na drugo pismo navedeno da Jugoslavija odbija dolazak na sjednicu i ne priznaje arbitražnu ulogu Informbiroa. Ponovljen je poziv na sjednicu, ovoga puta sa navedenim mjestom i vremenom – 21. lipnja u Bukureštu. U Partiji je odlazak na sjednicu postao predmetom velike rasprave, no na plenumu od 20. svibnja definitivno je odbačen poziv na sjednicu. Tito je preživio Staljinov „veliki teror" tridesetih godina u SSSR-u pa je naslućivao da bi odlazak na sjednicu bio poguban. Sjednica Informbiroa je održana po planu te je ciljano, na Vidovdan i dan Sarajevskog atentata, 28. lipnja 1948. g. objavljena čuvena Rezolucija Informbiroa, koja je odjeknula svijetom.[23]

Rezolucija je sadržavala kritike i optužbe iz ranijih Staljinovih pisama, s tom razlikom što je objavom Rezolucije cjelokupni sukob zadobio javni karakter. Sadržaj Staljinovih pisama bio je poznat samo državnom i partijskom rukovodstvu te je zato pojava Rezolucije iznenadila, pa i šokirala mnoge. KPJ je u njoj iznova optužena zbog ideoloških i praktično-političkih zastranjenja u vidu pogrešne agrarne politike („kulačka politika"), odstupanja od lenjinističke teorije partije tj. nedostatka unutarpartijske demokracije i širenja antisovjetske atmosfere. Kritizirano je ponašanje rukovodstva pod vodstvom Tita radi „pretjerane uobraženosti", prvenstveno zato jer su odbili bilo kakav oblik samokritike te ih se optužilo za izdaju međunarodnog radničkog pokreta i ideološko skretanje u pravcu nacionalizma. Na kraju se, kao i u prvom pismu, pozvalo „zdrave snage" u Partiji da natjeraju vodstvo na priznanje krivice ili na smjenu, kako bi se zemlju vratilo na pravi kolosijek.[24]

Tito je, da bi smirio sumnje unutar Partije i pridobio većinu, isticao da tu nije prvenstveno riječ o ideološkom sukobu, da Jugoslavija nije ideološki zastranila, već da se radi o sukobu moći, o ugrožavanju temeljnog prava jugoslavenske države na neovisnost u međunarodnim odnosima. Staljinovo omalovažavanje partizanske borbe je udarilo na ponos mnogih njenih sudionika, pa je Tito lako mogao iskoristiti nacionalni ponos u svoju korist. U takvom je tonu ubrzo, 30. lipnja, u službenom državnom listu „Borba" objavljen odgovor na Rezoluciju. U ovome periodu Tito nije pokretao oštre protunapade na sovjetske optužbe jer je smatrao da je riječ o još jednom u nizu nesporazuma koji će se ubrzo raščistiti međupartijskim dijalogom. Zato je na sudbonosnom Petom kongresu KPJ, od 21. do 28. srpnja 1948. g., nakon jednoglasnog odbacivanja optužbi naglasio da će KPJ „svojom nepokolebljivom vjernošću nauci Marxa-

[23] Banac, 124.-125.; Perović, 58.
[24] Banac, 126.-127.

Engelsa-Lenjina-Staljina na djelu dokazati da ona nije skrenula s puta te nauke“ te je Kongres zaključen klicanjem Titu i Staljinu.[25]

Krajem 1948. g. i tijekom 1949. g. SSSR je zajedno sa zemljama „narodne demokracije“ pojačao pritisak na Jugoslaviju nametnuvši joj ekonomsku i vojnu blokadu. Sve su zemlje sovjetskoga bloka, jedna za drugom, raskidale ugovore o prijateljstvu i one ekonomske prirode, tako da je već tijekom prve polovice 1949. g. robna razmjena potpuno prekinuta. Krenulo se i sa graničnim incidentima u svrhu zastrašivanja, kojih je do kraja sukoba (1953./4. g.) ukupno bilo 7 877, pri čemu je poginulo 17 jugoslavenskih graničnih službenika. Ono što je najviše zabrinulo jugoslavensko rukovodstvo bilo je pismeno upozorenje sovjetske vlade 18. kolovoza 1949. g., u kojem se upozorava da neće trpjeti uhićenja ruske manjine u Jugoslaviji te je istaknuto da će biti primorani „pribjeći drugim sredstvima“ ako „fašistički tirani“ nastave zlostavljati sovjetske građane. U Jugoslaviji je ta izjava protumačena kao mogući skori početak rata. Njihove bojazni su uvećane stalnim novostima o gomilanju vojnih postrojbi susjednih zemalja na granici. Stoga se Jugoslavija i pripremala za skori napad. Prema izjavi Svetozara Vukmanovića-Tempa, u planu je bilo „da ruše mostove, fabrike, pruge – sve što može služiti agresoru. Na puteve je trebalo polagati mine, praviti zasjede, uništavati živu silu neprijatelja, onesposobljavati njegovu mehanizaciju i naoružanje…“, a počeli su i sa evakuacijom zaliha hrane, državnih arhiva i industrijskih postrojenja prema unutrašnjosti zemlje.[26]

Sovjetska blokada uzrokovala je međunarodnu izolaciju Jugoslavije i ozbiljno prijetila urušavanju Titova režima, koji se svojom vanjskom politikom duboko zamjerio zapadnim zemljama, što je rezultiralo time da je Jugoslavija politički, privredno i diplomatski bila gotovo u potpunosti okrenuta SSSR-u i zemljama „narodne demokracije“. Njen prvi petogodišnji plan se uvelike oslanjao na dugoročne sovjetske zajmove i trgovini sa sovjetskim blokom, pa je po izbijanju sukoba Jugoslavija bila primorana potražiti nove izvore prihoda za opstanak. Jedan od načina bila je pojačana kolektivizacijska politika prema selu. Iako se često kao razlog pojačane politike kolektivizacije sela navodi činjenica da su htjeli dokazati Sovjetima ideološku ispravnost i netočnost tvrdnji iz pisama i Rezolucije da provode „kulačku“ politiku na selu, to je samo djelomično točno. Jedan od razloga bio je da se održi gospodarska samodostatnost u jeku izolacije, što je naravno moglo biti samo kratkoročno rješenje, ali koje je naposljetku održalo državu i režim na životu. Na Drugom plenumu CK KPJ u siječnju 1949. g. odlučeno je da se ubrza stvaranje seljačkih radnih zadruga, što nije moglo proći bez represije jer su seljacima

[25] Banac, 127.-128.; Perović, 39.
[26] Banac, 130.-131.; Dizdarević, 60., 61.-62.

uzimali veliki udio proizvedenih sirovina za cijenu nižu od tržišne. U prosincu 1949. g. Vladimir Bakarić je u jednom izvještaju spomenuo da je u Slavoniji ubijeno 50 seljaka pri pokušaju oduzimanja dijela žetve. Problem je bio i što su seljaci činili veliki udio u članstvu Partije – u srpnju 1949. g. činili su 49.4% svih članova te je baš od 1949. g. počelo njihovo odlaženje iz Partije. Kako se navedena politika prema selu pokazala neproduktivnom, a između ostalog i jednim od razloga priklanjanju Rezoluciji, 1953. g. se krenulo u raspuštanje seljačkih radnih zadruga.[27]

Drugi način preživljavanja teške situacije bio je u potpunom zaokretu u vanjskoj politici, da se država trgovinski otvori i postepeno poboljša diplomatske odnose sa zapadnim zemljama, prvenstveno SAD-om. Jugoslavensko se rukovodstvo opredijelilo za takav smjer nakon nove sjednice Informbiroa u mađarskom gorju Mátra 27. studenog 1949. g., na kojem su objavljeni referat rumunjskog generalnog sekretara Partije Gheorghea Gheorgiju-Deja naslovljen „Jugoslavenska komunistička partija u vlasti ubojica i špijuna“ i Druga Rezolucija Informbiroa u kojem se ističe da je „klika Tito-Ranković prešla s buržoaskog nacionalizma na fašizam“. Dodani novi termin „fašizam“ u narednim je godinama služio kao izgovor za mnoge unutarpartijske čistke u zemljama sovjetskog bloka, stvarajući narativ o razgranatoj mreži protudržavnih agenata povezanih sa Titovim rukovodstvom. Gledano s povijesne distance, od objave Druge Rezolucije započela je intenzivna sovjetizacija istočne Europe i njena potpuna podređenost SSSR-u (Staljinu), a ekskomunikacija Jugoslavije služila je kao primjer ostalima.[28]

Jugoslavenski protunapad na sovjetske optužbe i pritiske dogodio se na zasjedanju Ujedinjenih Naroda u rujnu 1949. g. kada je E. Kardelj održao govor kojim je postavio sukob u centar svjetske pažnje i nastojao ishoditi podršku „progresivnih demokratskih pokreta u svijetu“. Bili su svjesni da ih iz izolacije može izvući samo podrška Zapada. To se i dogodilo kada su zapadne zemlje podržale izbor Jugoslavije u Vijeće Sigurnosti UN-a, gdje joj je protukandidat bila Čehoslovačka, predložena od strane SSSR-a. Titov otpor prema Staljinu je za Zapad imalo veliko značenje te su se usuglasili da, prema riječima britanskog ministra vanjskih poslova Ernesta Bevina, moraju držati Tita na površini („Keeping Tito affloat“). Jugoslavija je, u zamjenu za vojnu i ekonomsku pomoć, pristala na ustupke oko tršćanskog pitanja i razgraničenja sa Austrijom te je zatvorila granicu prema Grčkoj i prestala pomagati grčke ustanike, između ostalog i zato što je KP Grčke stala uz Rezoluciju Informbiroa. Sjedinjene Države su zauzvrat, do 1955. g., pružile Jugoslaviji ekonomsku pomoć u iznosu od $595.5

[27] Banac, 131., 134.-135.; Jakovina, „Značenje Rezolucije IB-a 1948. za svijet i Jugoslaviju“, 96.
[28] Banac, 132.

milijuna, uz $420 milijuna od međunarodne organizacije UNRRA. Ostatak zapadnih zemalja i Svjetska banka omogućili su zajmove veće od $400 milijuna.[29]

U obradama ove teme najčešće se govori o velikoj pobjedi male Jugoslavije nad velikim SSSR-om i Titovom herojskom „ne“ Staljinu. Tito se odupro Staljinovom pokušaju smjenjivanja rukovodstva KPJ-a i iz tog gledišta je bez sumnje pobijedio jer bi u suprotnom, da je došlo do promjene vlasti, vrlo vjerojatno to platio svojim životom. No, ako gledamo jugoslavenske geopolitičke ciljeve iz tog perioda, Titova pobjeda bi se mogla okarakterizirati kao blijeda, tek dovoljna da opstane na vlasti. Jugoslavija je, zbog ratnog uspjeha, htjela postati glavna regionalna sila na Balkanskom poluotoku, pa i u Podunavlju, što se pokazalo nerealnim s obzirom na njenu opću nerazvijenost, koja je pojačana ratnim stradanjima. Preživljavanje sukoba imalo je za posljedicu potpuni gubitak toliko željenog utjecaja u regiji. Sve zemlje „narodne demokracije“ koje su graničile sa Jugoslavijom prihvatile su Rezolucije IB-a i izolaciju Jugoslavije od strane SSSR-a, što je uzrokovalo gubitak bilo kakve podrške u rješavanju graničnih sporova sa Italijom i Austrijom. Stoga je Jugoslavija bila primorana tražiti alternativne putove u vanjskoj politici, koja se prvotno očitovala u poboljšanju odnosa sa zapadnodemokratskim zemljama, da bi kasnije, zbog bojazni od destabilizacije režima, krenula putem djelomičnog pomirenja sa SSSR-om i vođenjem uravnotežene politike suradnje sa obje velesile, a naposljetku je formirana tzv. politika nesvrstanosti, zbog koje je svoje tržište okrenula prema novonastalim i slabo razvijenim zemljama Afrike i Azije.[30]

Staljin je, kao jedan od ključnih aktera u pobjedi Saveznika u ratu, smatrao da mu sve zemlje koje je oslobodio i koje su imale komunističku političku vlast duguju poslušnost. U traženju uzroka sukoba često se pokušalo istaknuti jedan događaj koji je pokrenuo osudu KPJ-a, bilo da je to pokušaj osnivanja Balkanske Federacije, slanja vojnih divizija u Albaniju ili pomaganje grčkih ustanika, ali je ustvari riječ o akumulaciji mnogih Titovih poteza, koji uključuju i tri gore navedena, koji su uvjerili Staljina da je Jugoslavija presamostalna i megalomanski nastrojena u svojem djelovanju. Titove samostalne akcije činile su mu probleme u vrijeme kada još nije razmišljao o oštroj antizapadnoj politici, pogotovo ne na Balkanu, koji mu nije bio od primarnog strateškog interesa, ali i nakon promjene vanjske politike u vidu zaoštravanja odnosa. Početak Hladnog rata nagnao je Staljina na čvrsto vezanje europskih komunističkih zemalja za SSSR. Osim toga, moglo bi se reći i da se Staljin našao uvrijeđenim, smatrajući da Tito svojim

[29] Banac, 136.-138.; Katarina Kovačević, „Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956“, (Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2018.), 63.-64., 65.
[30] Petar Dragišić, “Walking a Tight Rope: Tito’s Regional Ambitions and the Cominform Resolution”, u: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. T. Jakovina & M. Previšić, 39.-41.

ponašanjem ne poštuje komunističku hijerarhiju. Uostalom, i na Zapadu su svi znali da je SAD „prvi među jednakima“. Na vječno pitanje zašto nije izvršena vojna invazija na Jugoslaviju, odgovor vjerojatno leži u Staljinovom egoizmu. Razvivši kult ličnosti koji je nadilazio državne granice, smatrao je da će osuda rukovodstva putem Rezolucije, zajedno sa gospodarskom i političkom izolacijom FNRJ, biti dovoljna da dođe do smjene režima i adekvatnog kažnjavanja heretičkog rukovodstva. Državni udar u Čehoslovačkoj, kojim je vlast u potpunosti prigrabila Komunistička Partija (KPČ), a koji je izvršen uz Staljinovu pomoć, dao mu je dodatno samopouzdanje i osjećaj svemoći. No, kako do istoga u Jugoslaviji nije došlo, smatra se da ga je u daljnjim godinama od invazije odvratila američka vojna pomoć Jugoslaviji i obećanje da će, ako do invazije dođe, SAD vojno intervenirati u korist FNRJ. Osim toga, često se spominje početak Korejskog rata 1950. g. kao događaj koji je Staljina definitivno odvratio od vojne intervencije u Jugoslaviji, a koji je trajao do njegove smrti 1953. godine. Do sada još nije pronađen niti jedan dokaz koji bi potvrdio da je Staljin uopće ikada planirao invaziju, moguće zato što je postigao svoj cilj veće ovisnosti i vezanosti komunističkih zemalja za SSSR, pa i pod cijenu odbacivanja Jugoslavije iz tog kruga, koristeći ju za primjer što će se dogoditi ako neka druga zemlja krene istim putem. Ali unatoč postizanju navedenog cilja, neuspjeh u svrgavanju jugoslavenskog rukovodstva dugoročno je imao nepovratno negativan učinak za SSSR i njegovu vodeću ulogu u međunarodnom komunističkom pokretu, očitovano u zbivanjima koja su djelomice bila povezana sa Jugoslavijom poput Mađarske revolucije 1956. g., Praškog proljeća 1968. g. ili sovjetskog razlaza sa Kinom.[31]

No, osim prijetnji izvana, jugoslavensko se državno rukovodstvo moralo suočiti sa možda još i težom, unutarnjom prijetnjom, s obzirom da objava Rezolucija nije samo uzrokovala sveopći šok nego i podjelu unutar zemlje i Partije.

2. 1. Odjek i posljedice sukoba unutar države

Da informbiroovski rascjep u Jugoslaviji nije bio bezazlen govore brojke: preko 55.000 ljudi označeni su kao informbiroovci kroz cijeli period sukoba te je uhićeno i kažnjeno 16 288 osoba, s time da nisu svi jednakom gorljivošću prihvatili Rezoluciju, a mnogi nisu uopće niti bili stvarni ibeovci. Također, još važnije od kvantitete bila je činjenica da se ibeovstvo više širilo unutar državnih institucija – u Partiji, vojsci, policiji, službama sigurnosti i na

[31] Goldstein, 28.; Perović, 59.-61.: Kovačević, “Jugoslavensko-mađarski odnosi 1953.-1956.”, 75.

Sveučilištima, nego među običnim pukom. To je učinilo pokret opasnim po režim, ali je istovremeno imalo i negativan učinak jer nije dolazilo do omasovljenja pokreta.[32]

Pojam tzv. kominformizma čini se naizgled jednostavan, u smislu da se odnosi na grupaciju koja je prihvatila točke Rezolucije IB-a i stala na stranu SSSR-a. No, riječ je o složenijoj pojavi i procesu jer su pojedinci iz različitih, često i neideoloških, razloga stali na stranu Rezolucije. Najčešće i nisu prihvaćali Rezoluciju u cijelosti nego samo neke njene točke poput politike prema selu ili stapanje KPJ-a sa NF-om i njena nedemokratičnost. Drugi su predbacivali rukovodstvu što nisu otišli na sjednicu u Bukureštu i tamo pokušali riješiti spor te uhićenja Hebranga i Žujovića, dok su neki jednostavno smatrali da Jugoslavija ne može graditi socijalizam bez pomoći SSSR-a i ostalih „zemalja narodne demokracije". Treći su pak to činili iz karijerističkih i oportunističkih razloga ili nezadovoljstva trenutnim položajem u društvu ili Partiji te su smatrali da će rukovodstvo brzo pasti pod sovjetskim pritiskom i otvoriti im put za uzdizanje na društvenoj i političkoj ljestvici. Također, pripadnost pojedinoj naciji utjecalo je na vjerojatnost opredjeljenja za Rezoluciju. Srbija i Crna Gora imali su najveću stopu ibeovaca s obzirom na broj stanovnika u republici, a Srbi su činili većinski udio ibeovaca i u Hrvatskoj i BiH. To se objašnjava tradicionalnim dobrim odnosima navedene dvije pravoslavne zemlje sa „majkom Rusijom", ali postojali su i drugi faktori. Mnogi Srbi su pristajali uz Rezoluciju i zato jer je zagovarala veću centralizaciju države, što je odgovaralo dijelu Srba koji su smatrali da je Srbija u novom federalnom jugoslavenskom uređenju raskomadana i da je njeno stanovništvo u velikoj mjeri raštrkano izvan granica Republike. Iz istog je razloga broj Hrvata ibeovaca relativno mali u odnosu na broj stanovnika Republike, kao i Slovenaca, koje je, osim njihova protivljenja centralizaciji, najčešće od ibeovstva odvratio nedostatak sovjetske podrške oko graničnih sporova sa Austrijom i Italijom, a koji su se ticali slovenskog teritorija. Kod Crnogoraca je situacija nešto složenija. Zbog diskriminatorne politike prema Crnoj Gori u Kraljevini Jugoslaviji, koja se očitovala u negiranju crnogorske nacije i njihova poistovjećivanja sa Srbima, Crnogorci su se, zbog nepostojanja stranke koja bi preuzela integracijsku ulogu na nacionalnoj razini, sličnu onoj kakvu je HSS imao u Hrvatskoj, priklonili KPJ-u, koja se u svojem programu i ideologiji pozivala na SSSR (Rusiju) i koja je kasnije zagovarala federalno uređenje Jugoslavije. Stoga je crnogorsko područje bilo ideološki dogmatskije od ostalih i revnije vršilo sovjetsku politiku. Također, mnogi Crnogorci bili su i ostali pobornici Petka Miletića, jednog od sudionika i gubitnika predratnih frakcijskih borbi

[32] Banac, 148.; Martin Previšić, "Informbiroovska emigracija", *Historijski zbornik*, vol. 65, no. 1, (2012), 172.-173.

unutar KPJ i vođe ekstremnog krila Partije, kojeg je Tito naposljetku, kao pobjednik iz tih sukoba, marginalizirao. No, unatoč tome Tito nikad nije uspio u potpunosti pridobiti Miletićeve tzv. vahabite. Zanimljiva je i povezanost crnogorskog plemenskog uređenja zajednica sa priklanjanjem ibeovstu. Cijele populacije pojedinih „plemena“, sastavljenih od više sela, smatrali su za obvezu prikloniti se Rezoluciji ako su to učinili njihovi najistaknutiji članovi. Velik dio ibeovaca u zemlji, a kasnije i emigranata, činili su i pripadnici nacionalnih manjina (Mađari, Albanci, Bugari, Česi…), što iz nacionalističkih pobuda, što iz straha da će ih zahvatiti val represije zbog narušenih odnosa Jugoslavije i zemlje njihova podrijetla.[33]

U početku, kako je rukovodstvo smatralo da će nesuglasice sa SSSR-om mirno razriješiti, tako je pristupilo i prema pojavi ibeovstva u zemlji, zbog čega je u tom najranijem razdoblju bilo najviše slučajeva javnog opredjeljivanja za Rezoluciju. Tijekom većeg dijela 1948. g. nisu vršena masovna uhićenja, već se krenulo sa medijskom propagandom kako bi se kontriralo sovjetskim optužbama i pridobilo stanovništvo da ostanu na strani jugoslavenskog državnog vrha. Titu je u prilog išlo što nije bio „moskovit“, odnosno nije Drugi svjetski rat proveo u sigurnosti emigracije u SSSR-u kao gotovo svi ostali europski komunistički lideri, već je svojim angažmanom u ratu stekao odanost i poštovanje širih masa. Naravno bilo je i onih kojima je odanost „prvoj zemlji komunizma“ bio glavni razlog sudjelovanja u ratu te su gledali na Staljina kao najvećeg borca protiv fašizma. Iako tada obuzdavanje ibeovstva još nije poprimilo velike razmjere, vjerojatno su najbitnije intervencije učinjene baš tada u partijskome vrhu uhićenjima S. Žujovića i A. Hebranga i ubojstvom generala Arse Jovanovića pri njegovom pokušaju bijega u Rumunjsku, jer su time spriječili da se pokret potencijalno homogenizira oko jakih, poznatih ličnosti. General Jovanović je u kolovozu 1948. g., zajedno sa general-majorom Brankom Petričevićem i pukovnikom Vladom Dapčevićem, pokušao tajno prijeći jugoslavensko-rumunjsku granicu nakon neuspjelog organiziranja državnog udara. U blizini Vršca došlo je do sukoba sa graničnom policijom u kojem je smrtno stradao A. Jovanović, dok je B. Petričević kasnije uhvaćen pri povratku u Beograd, a V. Dapčević početkom rujna pri pokušaju prelaska u Mađarsku. Vjerojatno je ideja bila da A. Jovanović kao načelnik Generalštaba Jugoslavenske Armije i načelnik Titova Vrhovnog štaba tijekom rata, dakle kao poznata i respektabilna ličnost u Jugoslaviji, u inozemstvu formira kominformovsku vladu u izbjeglištvu i stvori legitimnu opoziciju trenutnom rukovodstvu. Ta tzv. „zavjera generala“ utjecala je na pooštrenje tretmana

[33] Banac, 150.-153., 161.-162., 168., 175., 182.; Berislav Jandrić, “Djelatnost sljedbenika Rezolucije Informbiroa u Hrvatskoj 1948.-1953.”, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 26, br. 2, (1994)., 319.; Martin Previšić, “Informbiro Križevačkog kotara od 1948. do 1958. godine”, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, vol. XI, no. 1, (2009.), 104., 107.

prema prosovjetskim elementima te je stvorila paranoidnu atmosferu po uzoru na SSSR 1930-ih godina. Uz nemali broj radnika, seljaka i intelektualaca koji su označeni kao ibeovci, opasnost za režim činilo je širenje ibeovstva po institucijama osjetljivima za stabilnost režima poput vojske, tajnih službi, policije i partijskih institucija (od mjesnih odbora i omladinskih organizacija na fakultetima do centralnih komiteta republika).[34]

Kako je sukob na vanjskom planu bivao sve oštriji i ukazivao na to da neće doći do pomirenja, tako se na unutarnjem planu na kominformovstvo gledalo kao sve ozbiljniju prijetnju koja može destabilizirati državu. Stoga je policijska i partijska stega podignuta na najviši stupanj te je pojačan proces centralizacije Partije i države, koji je za posljedicu imao smanjenje statusa i značaja Republika. Krenulo se u nemilosrdnu, staljinističku čistku, koju najbolje predočuje činjenica da je 1949. g. uhićeno i kažnjeno 6260 osoba (oko 40% svih kažnjenih), dok je 1948. g. to učinjeno nad 501 pojedincem. U najžešćem periodu sukoba, dakle od 1948.-1953. g., kažnjeno je preko 90% svih ibeovaca. Jedno od žarišta ibeovstva bila su Sveučilišta, što i ne čudi pošto je mladenački zelotizam u kombinaciji sa promicanjem Staljinova kulta tijekom i nakon rata bio plodno tlo za njegovo širenje. Ibeovska skupina sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu povezala se sa glavnim urednikom *Vjesnika* Zvane Črnjom i članom redakcije *Naprijed* Dankom Grlićem, dok je na Ekonomskom fakultetu formirana grupa „Balvan“, nazvana prema studentu Petru Balvanu. Također je na Sveučilištu krajem 1948. g. formirana grupa „Boljševička frakcija“ pod vodstvom Marka Bergera i Ivana Grubišića, koja je surađivala sa grupom na Beogradskom Sveučilištu. Navedene zagrebačke grupe su se također povezale i udruženo djelovale te su isticali da djelovanje treba ostati strogo tajno, bez javnih istupa. No, problem im je bio što su, unatoč ozbiljnim inicijativama i planovima, svi vrlo brzo otkriveni, prije nego su mogli utjecati na širi krug ljudi. Partijska je organizacija na Zagrebačkom Sveučilištu od 1948.-1950. g. stoga iz svojih redova izbacila oko petinu članstva.[35]

Vojska, policija i tajne službe su kao oblasti osjetljive za vlast pogođene sustavnijom represijom, s obzirom da je o njima ovisila neosporna vlast KPJ-a. Prilikom provođenja čistki u tajnim službama bilo je slučajeva raspuštanja cijelih oblasnih odjela zbog priklanjanja Rezoluciji, ali takvih je intervencija kod tajnih službi bilo znatno manje negoli u vojsci, za koju variraju brojke, ali koje su, prema svjedočanstvima bivših vojnih i obavještajnih službenika,

[34] Banac, 129.-130., 155., 229.; Jandrić, “Djelatnost sljedbenika Rezolucije Informbiroa u Hrvatskoj 1948.-1953.”, 320.; Previšić, “Informbiroovska emigracija”, 177.
[35] Banac, 135.-136., 153., 229.-230.; Jandrić, 321.-322.; Martin Previšić, “Djelovanje “ibeovaca” na području Slavonskoga Broda 1948.-1955.”, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, vol. 10, no. 1, (2010.), 399.; Previšić, “Informbiro križevačkog kotara”, 105.

bile značajne i opasne po sigurnost države. Razlozi tome su višestruki, između ostalog nezadovoljstvo pojedinih oficira, poglavito onih iz predratnog doba, koji su služili u Kraljevskoj vojsci te se naknadno pridružili Partizanima. Uz to, slanje dijela vojnog kadra na obrazovanje u SSSR netom nakon rata, od kojih su mnogi vjerojatno bili i pridobivani za rad za sovjetsku tajnu službu također je utjecalo na raširenost ibeovstva u Armiji. Poglavito se to odnosilo na ratno zrakoplovstvo čiji su gotovo svi oficiri obučavani u SSSR-u. Jedan od njih, Pero Popivoda, brat člana CK KPJ-a Krsta Popivode, preletio je 1948. g. preko granice u Rumunjsku i postao vođom ibeovske emigracije. Tri godine kasnije pridružio mu se drugi brat Vlado zajedno sa još trojicom zrakoplovaca. Stoga je pripravnost u kažnjavanju ibeovaca u vojsci bila na maksimumu. Najmanji izljev nezadovoljstva tretirao se kao znak antidržavne aktivnosti i potencijalne naklonosti Informbirou. Smjenjivani su i pripadnici Titove predsjedničke garde, a smatra se da je uklanjanjem trojice generala Slavka Rodića, Sredoja Uroševića i Radovana Vukanovića zaustavljeno širenje ibeovstva u vojnome vrhu. I u vojsci su većinu poznatih oficira i generala ibeovaca činili Srbi i Crnogorci, sukladno općenitoj statistici.[36]

Diljem Jugoslavije stvarane su male ibeovske skupine, najčešće veličine 3-5 članova, koje uglavnom nisu činile više od širenja propagande i ratne psihoze. One su uglavnom organizirane na temelju prijateljskih, poslovnih ili drugih veza, često nisu imale nikakve komunikacijske kanale sa inozemstvom i emigracijom te su bile prepuštene sebi i stoga uglavnom brzo otkrivane. No, bilo je i onih koji su za cilj imali vršenje terorističkih akcija, krijumčarenje propagandnog materijala iz inozemstva, najčešće putem željezničkog i riječnog prometa i njegovu daljnju raspodjelu te razne načine usmene propagande poput rasprava sa partijskim kolegama i poticanja seljaka na razdruživanje seljačkih radnih zadruga. Na području NR Hrvatske Okružni partijski komiteti za Primorje i Gorski Kotar su se izjasnili za Rezoluciju, kao i veći dio Okružnog komiteta za Istru. U potonjem slučaju, svojim su se angažmanom istaknuli bivši načelnik odjeljenja UDB-e Božo Glažar i direktor poduzeća u Rijeci Franjo Cvetan, koji su po otkrivanju grupe prebjegli u Mađarsku gdje će se prometnuti u istaknutije članove emigrantske grupe. Njihova se grupa uglavnom bavila pribavljanjem i raspačavanjem propagandnog materijala iz inozemstva, prvenstveno iz Italije, dok je recimo daruvarska grupa Mihajla Maleševića bezuspješno pokušavala organizirati diverzantske i terorističke akcije te su i oni otkriveni i uhićeni sredinom 1949. godine. Još jedan ibeovac koji je, poput Glažara i Cvetana, postao istaknutim članom mađarske ibeovske emigracije bio je Dušan Grujić. On se priklonio IB-u zbog svojeg oca Dragutina te je u Slavonskome Brodu organizirao tzv. grupu

[36] Banac, 155.-158., 159.-160.

„Gimnazija“, oformivši ju u svojoj srednjoj školi. Grupa je imala solidno članstvo, ali nije činila više od održavanja sastanaka i rasprava u njegovom stanu, slušanja ibeovskih radio stanica i širenja propagandnog materijala. Djelovali su od početka 1949. g. pa do listopada iste godine. Početkom rujna vlasti su počele sa uhićenjima članova skupine te se dio njih odlučio za bijeg u inozemstvo, između ostalog i Dušan Grujić sa svojim ocem, nakon čega je zamrla ibeovska aktivnost na tom području. Iako su postojali višestruki razlozi prelaska na ibeovstvo, njena se jezgra u Hrvatskoj formirala među onim članovima Partije koji su tridesetih godina bili dio hrvatskog nacionalnog pokreta, prije njihova učlanjenja u Partiju, od kojih je većina bila povezana sa A. Hebrangom, poput Šime Balena ili Nikole Rubčića. Najčešće se radilo o bivšim HSS-ovcima koji su pod Hebrangovim utjecajem pristupili Partiji i postali bitni članovi ZAVNOH-a. Spomenuti Šime Balen je kao direktor TANJUG-a u Beogradu oformio dobro organiziranu grupu koja je imala suradnike u raznim državnim institucijama, poput ureda za informacije pri Vladi NRH te oblasnim komitetima i ministarstvima, ali je u ožujku 1949. g. uhićen te se grupa ubrzo raspala.[37]

Kao i inače, posebna je priča bila za Crnu Goru. Tamo je u jesen 1948. g. poslana divizija UDB-e da suzbije širenje ibeovstva i bježanje u obližnju Albaniju. UDB-a se služila ubačenim agentima provokatorima među ibeovskim skupinama i vršila masovna uhićenja i različite oblike zastrašivanja kako bi suzbila daljnju aktivnost. Krajnji rezultat je bio registriranje nešto više od 5000 ibeovaca u Crnoj Gori, od čega ih je oko 3400 bilo uhićeno i osuđeno, više nego u ijednoj republici izuzev Srbije koja je imala preko 50% svih registriranih te malo manje od 50% svih kažnjenih ibeovaca u Jugoslaviji. Od 15.737 kažnjenih pojedinaca, Srbi i Crnogorci su činili 65% tog broja, a UDB-a Srbije i Crne Gore uhitile su 35% svih uhićenih ibeovaca, dok je UDB-a Hrvatske uhitila 13% njih.[38]

Srbi su, kako je već navedeno, činili značajan dio ibeovaca i u NR Hrvatskoj i BiH te je vjerojatno najpoznatiji slučaj ibeovstva u visokim rangovima Partije bio onaj članova CK KPH Dušana Brkića, Rade Žigića i Stanka Opačića Ćanice. Sva trojica su bili hrvatski Srbi. Oni su, kao istaknuti partizanski borci u Lici, Slavoniji i na Kordunu, smatrali da Srbi nisu dovoljno nagrađeni za svoj angažman u ratu, također su smatrali da država zanemaruje razvoj i vodi lošu politiku prema tzv. ustaničkim krajevima, koja su bila u značajnoj mjeri naseljena srpskim stanovništvom te je u sklopu toga kritizirana i državna politika prema selu. Vlastima je to bilo

[37] Banac, 178.; Jandrić, 327., 329.-330.; Previšić, “Djelovanje “ibeovaca” na području Slavonskoga Broda”, 395., 399., 402.-403., 404.
[38] Banac, 163.-164., 173.; Martin Previšić, *Povijest Golog otoka*, (Zagreb: Fraktura, 2019.), 105., 107., 147., 159.; Previšić, “Informbiro Križevačkog kotara”, 105.

dovoljno da ih 1950. g. isključe iz CK i osudi na kazne društveno-korisnog rada (Goli otok) pod optužbom da su svojim djelovanjem, koje je okarakterizirano ibeovskim, 1950. g. poticali seljačke pobune u Lici, Baniji i na Kordunu u Hrvatskoj te u Cazinskoj krajini na sjeverozapadu BiH. U cijelome procesu su prikazani kao dio protudržavne ibeovske grupe, iako u stvarnosti nisu bili dijelom ikakve grupe niti su međusobno održavali redovitu vezu niti koordinirano djelovali, a kritike vlastima upućivali su neovisno jedni o drugome.[39]

Objava Rezolucije unijela je razdor unutar KPJ na manje-više svim razinama te se krenulo u veliku čistku korištenjem raznih oblika kažnjavanja, od ukora i suspenzija do izbacivanja iz Partije i uhićenja. Problematično je bilo što su gotovo polovicu članstva u KPJ-u (49.4%) činili seljaci, koji su, kako je već spomenuto, bili masovno nezadovoljni kolektivizacijskom politikom koja je pokrenuta ubrzo nakon objave Rezolucije IB-a. Stoga se krenulo sa masovnim izbacivanjem seljaka iz Partije, otprilike njih 300 000 između 1948. i 1955. g., i skoro istovremeno sa prijemom u partiju ljudi iz različitih društvenih slojeva i zanimanja radi stvaranja raznolikijeg kadra i veće konsolidacije društva protiv pojave kominformovstva. Velik broj partijaca nije prošao kroz klasični sudski proces, niti su se javno objavljivala njihova uhićenja i osude. Umjesto toga, njihova su se uhićenja tretirala kao unutarpartijski problem te su kažnjavani „administrativnom mjerom". Samo su neka suđenja dobila javni publicitet, i to ciljano, poput suđenja V. Dapčeviću i B. Petričeviću. Vojna i politička lica u najvećoj su mjeri smještani u zatvore-logore diljem Jugoslavije, od kojih su najozloglašeniji ostali oni na Golom otoku i Sv. Grguru, nenaseljenim i teško dostupnim otocima između otoka Raba i kopna, gdje su muški i ženski zatvorenici podvrgnuti teškoj fizičkoj i psihičkoj torturi s ciljem lomljenja dostojanstva i duha pojedinaca kako bi se izvršio njihov „preodgoj". Takvu je sudbinu snašlo oko 13 000 osoba. Prvi ibeovci su tamo dovedeni u srpnju 1949. g., kada su vanjski pritisci na Jugoslaviju već uzeli maha i sukladno tome počela rasti paranoja od opasnosti ibeovstva. Vlasti su počele razne oblike nezadovoljstva poistovjećivati sa solidariziranjem sa Rezolucijom IB-a, a istovremeno im je kominformovsto poslužilo za obračun sa drugim oblicima opozicije. Iskorištena je prilika za obračun sa starim marginaliziranim komunistima iz doba frakcijskih borbi, poput Vicka Jelaske, Ladislava Žerjavića ili Dragotina Gustinčića, koji nisu nimalo simpatizirali Tita, a i većina ih je jedan dio svog života provela u SSSR-u, pa nije bilo upitno

[39] Banac, 176.-177.; Martin Previšić, "Pad Stanka Opačića Ćanice – Od Korduna do logora i natrag", *Istorija 20. veka*, 2/2019, 178.-179., 185., 192.; Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, (Zagreb: Vjesnik, 1991.), 148.

koga podržavaju. Gustinčić je, na primjer poslan u zatvor prije ibeovskog sukoba te je proglašen ibeovcem tijekom služenja zatvorske kazne.[40]

Iako je zbog kominformovstva odnosno radi njegova suzbijanja Jugoslavija dobila obilježja totalitarnog režima, otklon od Sovjeta i poboljšanje odnosa sa zemljama Zapada primorala je rukovodstvo na postepenu liberalizaciju društva i ekonomije. To je za posljedicu imalo promjenu narativa o uzroku jugoslavensko-sovjetskog razlaza sa geopolitičke na ideološku. Počelo se prikazivati sovjetski sistem kao izopačenu inačicu komunizma koja je kao krajnji rezultat imala stvaranje birokratizirane etatističke države sa Partijom kao povlaštenom kastom koja je vladala ne uzimajući u obzir potrebe naroda, suprotno od marksističko-lenjinističke teorije o razvoju socijalističkog društva nakon kojeg, kroz postepeni proces odumiranja države, dolazi do stvaranja komunističkog društva. Jugoslavija je za sebe pak isticala svoj vlastiti put u socijalizam, koji je građen u drugačijim okolnostima, ali koji nije proturječan sa službenom teorijom. Štoviše, isticalo se kako nova ideološka linija stavlja po strani učenje Lenjina i Staljina te se vraća izvornoj teoriji Marxa i Engelsa. U traganju za pojavom koja bi legitimirala posebnost njihova oblika socijalizma stvorena je ideja o radničkom samoupravljanju, a u sklopu toga cjelokupna ekonomija je doživjela preobrazbu prekinuvši sa petoljetkama i intenzivnom industrijalizacijom te davanjem veće poslovne autonomije poduzećima i puštanjem u slobodnu prodaju sredstva za proizvodnju, što je bio rezultat uvođenja elemenata slobodne tržišne ekonomije u jugoslavensko gospodarstvo. Na polju uprave je propagirana decentralizacija u vidu davanja većeg značaja i autonomije Republikama, ali i nižim jedinicama (pokrajinskim i lokalnim). Vrhunac reforme sistema, u teoriji, bio je Šesti Kongres KPJ-a. Na njemu je formulirana nova uloga Partije ističući da ona više ne može biti neposredni nositelj cjelokupne vlasti, već će preuzeti ulogu ideološkog odgojitelja svijesti građana, upućujući ih na ispravnu političko-državnu liniju. Stoga je na Kongresu, u svrhu naglašavanja te nove uloge, Partija promijenila službeni naziv u Savez komunista Jugoslavije (SKJ).[41]

No, kako to obično biva s ideologijama, poglavito s komunističkom, naizgled besprijekornu i lijepo sročenu teoriju nije bilo moguće provesti u praksi. Najave reformi imale su pozitivan odjek te se do sredine 1952. g. članstvo u Partiji povećalo za 63%, ali rukovodstvo na čelu sa

[40] Banac, 135., 231., 232.-233.; Previšić, "Informbiro Križevačkog kotara", 113.; Martin Previšić, "The 1948 Split and a New Round of Factional Struggles Within the Communist Party of Yugoslavia: Parallel Biographies and Histories", U: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. Jakovina and Previšić, 61.-62., 71.-72.; Božo Repe, "The Tito-Stalin Conflict: Yugoslavia as the Westernmost Part of the Eastern World", u: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. Jakovina and Previšić, 125.-126.

[41] Banac, 138.-140.; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, (Zagreb: Golden marketing, 1999.), 315.-316., 318.-319., 322.-323., 329.-330., 331., 334., 336., 342., 346.-347.

Titom nikada nije planiralo ugroziti svoju ratom stečenu vlast i provesti punu demokratizaciju države i društva. Tito se, unatoč mnogim pisanjima o njegovoj karizmi, popularnosti i ugledu, nikada nije okušao na slobodnim demokratskim izborima. Ni ideja samoupravljanja nije dosljedno provedena onako kako je to trebala biti u teoriji, koja je u svojoj biti već bila neostvariva ne samo zato što vladajući nisu bili spremni prepustiti poduzeća na upravu radnicima već i zato što je takva praksa ekonomski neodrživa i neproduktivna. Navedena djelomična liberalizacija i demokratizacija vršena je u sklopu kompromisa sa Zapadom i isticanja različitosti i posebnosti u odnosu na SSSR te je ona, nakon Staljinove smrti i sovjetskog popuštanja pritiska na Jugoslaviju, zaustavljena na Drugom Plenumu CK SKJ u lipnju 1953. godine. Tome se pak usprotivio Milovan Đilas i prouzročio novi sukob u vrhu Partije. Đilas je u seriji članaka objavljivanih krajem 1953. i početkom 1954. g. jugoslavensku kritiku sovjetskog sistema usmjerio na samu KPJ i njeno rukovodstvo, kritizirajući partijsku vrhušku koja se otuđila od društva i živjela privilegiranim životom i Partiju koja je državnu politiku vodila u pogrešnom smjeru etatizma i birokratizma. Također je isticao da treba dosljednije provoditi novu liniju Partije kao odgojitelja svijesti i prenošenja vlasti na radničku klasu u sklopu ideje radničkog samoupravljanja. Pri tome je isticao da trenutni rukovodioci trebaju odstupiti i dopustiti uspon novih ljudi i ideja u vođenju države, zbog čega je između ostalog optužen za skretanje u anarho-liberalizam i višestranačje kao tekovine buržoaskog kapitalizma. Zbog navedenoga je Đilas razriješen svih funkcija te naposljetku i pritvoren, ali je zbog pritiska međunarodne zajednice pušten nakon čega je napustio Jugoslaviju i otišao na Zapad gdje je uživao popularnost kao jedan od vodećih jugoslavenskih i uopće komunističkih disidenata i kritičara.[42]

Unatoč ozbiljnoj prijetnji po opstanak rukovodstva zbog infiltracije ibeovstva u osjetljive institucije, pobornici Rezolucije IB-a nisu se nikad uspjeli homogenizirati i uskladiti u svojem radu. Uz efikasan rad jugoslavenskih tajnih službi u razotkrivanju njihovih aktivnosti, to je bio glavni razlog zašto nisu mogli zbaciti rukovodstvo i preuzeti vlast. Preživljavanje intenzivnog prvotnog sovjetskog pritiska, masovna uhićenja i nemogućnost osnivanja alternativne Partije ili Vlade koja bi služila kao prava opozicija postojećoj vlasti, primorali su neke na bijeg u inozemstvo i nastavak borbe putem emigrantskih organizacija.

[42] Banac, 139.-140.; Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 325., 355., 356.-357., 359., 362.-363.; Jakovina, "Značenje Rezolucije IB-a", 105.

3. Informbiroovska emigracija u Mađarskoj 1948.-1953.

Istraživanje ibeovske emigracije putem arhivske građe donosi određene nedoumice po pitanju brojnosti emigracije, s obzirom da izvještaji Sekretarijata unutrašnjih poslova iznose različite podatke o kvantitativnom broju ibeovskih emigranata. Jedan izvještaj navodi brojku od oko 5000 pripadnika emigracije, od čega je poimence poznato 2590 osoba[43], dok drugi izvor navodi 3899 registriranih ibeovskih emigranata, pri čemu je taj broj podijeljen na 2087 Jugoslavena i 1812 pripadnika nacionalnih manjina[44]. No, ono što je vidljivo iz oba izvora jest da to nije pravi broj onih koji su aktivno djelovali sa pozicija IB-a u vidu propagandnog, političkog i obavještajnog načina rada. Pri određivanju pripadnika ibeovske emigracije korišteni su sljedeći kriteriji: uvršteni su jugoslavenski građani koji su prije i tijekom rata boravili u zemljama Informbiroa i koji su se stjecajem okolnosti, dobrovoljno ili pod pritiskom izjasnili za Rezoluciju IB-a. Njih je bilo oko 1000. Zatim su tu osobe koje su poslije rata otišli na školovanje u IB zemlje te ih je tamo zatekla objava Rezolucije, a pritom se nisu odlučili vratiti u Jugoslaviju. Navodi se da je takvih bilo oko 1500. Kao treća grupa tu su oni koji su po objavi Rezolucije emigrirali u granične ibeovske zemlje iz nacionalnih, ekonomskih, obiteljskih i osobnih razloga, ali su po dolasku uvršteni u političku emigraciju te je takvih bilo oko 2000, od kojih je gotovo polovica pripadnika nacionalnih manjina. Posljednja, najmanja grupa od oko 500 ljudi bili su prava ibeovska emigracija tj. one osobe koje su nakon objave Rezolucije iz političkih razloga ilegalno prebjegli u ibeovske zemlje.[45]

Što se tiče odredišta emigranata, najviše ih je prebjeglo u Bugarsku (oko 770), a razlog tome bio je značajan broj pripadnika bugarske manjine u Srbiji i Makedoniji. Zatim slijedi SSSR (~580), Albanija (~ 420), Rumunjska (~ 350), Mađarska (~ 250), Čehoslovačka (~ 160) te na kraju Poljska (24) sa vrlo malobrojnom emigracijom.[46] Prema nacionalnom sastavu, od pripadnika jugoslavenskih nacija prednjače Srbi. Crnogorci i Hrvati u dva navedena izvješća izmjenjuju drugo i treće mjesto, s time da u odnosu na ukupno stanovništvo pojedine republike, Crna Gora ima mnogo veći udio emigranata, dok je Makedonaca i Slovenaca višestruko manje. Od nacionalnih manjina prednjače Bugari, zatim Albanci, Mađari te Rumunji. I pri prikazu socijalnog sastava emigranata variraju brojke, ali u oba je izvještaja najviše seljaka, nakon čega

[43] Hrvatska, Hrvatski državni arhiv (HR, HDA), fond 1561, Služba državne sigurnosti, Savezni Sekretarijat unutarnjih poslova Savezne Republike Hrvatske (SDS SSUP SRH), 10/6, 9., 12.
[44] HR, HDA, fond 1561, SDS SSUP SRH, 10/2, 4.
[45] HR, HDA, fond 1561, SDS SSUP SRH, 10/6, 9.
[46] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/6, 12.

idu razni pripadnici Jugoslavenske Armije, studenti i đaci kao jedna skupina te radnici, dok je nešto manji broj intelektualaca, službenika UDB-e i pripadnika Narodne milicije (NM).[47]

Jedan od izvještaja donosi i broj ilegalnih migracija iz Jugoslavije prema godinama, koji su u korelaciji sa razvojem intenziteta sukoba, pa je tako najviše osoba emigriralo 1948. i 1949. g., njih 1340 odnosno 1160, da bi 1950. g. emigriralo više od upola manje ljudi (570) te je do 1955. g. taj broj bio u stalnom jednoličnom padu. Ističe se i da je u periodu 1948.-1953. g. emigraciji pridavano najviše pažnje te su vlasti ibeovskih zemalja trošile velika sredstva pri financiranju radija i novina sa antijugoslavenskim sadržajem, obuke emigranata za ilegalni odlazak u Jugoslaviju u svrhu obavještajnog rada te školovanja emigranata s ciljem stvaranja novih kadrova koji bi po svrgavanju trenutnog jugoslavenskog rukovodstva zauzeli odgovarajuće pozicije nakon trijumfalnog povratka u zemlju.[48]

Zemlje sovjetskog bloka vršile su ispitivanja emigranata u svrhu klasifikacije prema njihovim sposobnostima te je navedeno da je na raznim tipovima zadataka u cilju borbe protiv Jugoslavije iskorišteno oko 700 pojedinaca. U tu grupu spadaju izbjegli Jugoslaveni i pripadnici nacionalnih manjina, pripadnici jugoslavenske manjine u ibeovskim zemljama koji su zavrbovani za antijugoslavenski rad, od kojih su ciljano vrbovani tzv. dvovlasničari tj. vlasnici posjeda u Jugoslaviji i nekoj od susjednih ibeovskih zemalja, a korišteni su i sami građani zemalja sovjetskog bloka. Ustanovljeno je da se djelovanje ibeovske emigracije nastoji prikazati kao samostalno i neovisno o vlastima zemalja u kojima se nalaze, ali da cjelokupnim radom rukovode tajne službe svih zemalja sovjetskog bloka, pri čemu sovjetska tajna služba (NKVD) objedinjuje i nadgleda cjelokupni njihov rad.[49]

U svim zemljama „narodne demokracije“ razvijana je široka protujugoslavenska aktivnost, koja je trebala rezultirati skorom smjenom rukovodstva i vraćanjem Jugoslavije u sovjetski blok. Zemlje koje su do objave Rezolucije imale blizak međudržavni odnos sa Jugoslavijom, poput Albanije, Bugarske i Mađarske, objavom Rezolucije i sovjetskom osudom KPJ-a postale su najrevnije u provođenju propagande i drugih aktivnosti usmjerenih protiv Jugoslavije.[50] U slučaju prve dvije zemlje već je prikazan njihov odnos sa Jugoslavijom u kojem su bile u podređenom položaju, a razlog tolike potrebe Mađarske da se iskaže u ibeovskom sukobu protiv

[47] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/2, 5., 6.; HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/6, 12; Previšić, “Informbiroovska emigracija”, 175.-176.
[48] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/2, 5., 6., 15.
[49] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/6, 9.
[50] Jakovina, “Značenje Rezolucije IB-a 1948.”, 96.

Jugoslavije leži u događanjima tijekom Drugog Svjetskog rata i neposrednog poratnog razdoblja.

Nezadovoljstvo postojećim državnim granicama nakon Prvog Svjetskog rata i sjećanje na nekadašnju povijesnu veličinu nagnala je Mađarsku da u Drugome Svjetskom ratu postane saveznik Trećeg Reicha. Takvo njeno opredjeljenje trajalo je do kraja rata te je rezultiralo teškim bitkama sa Crvenom Armijom koja je od kraja 1944. g. zauzela istočne i jugoistočne dijelove Mađarske. Borbe su kulminirale dugačkom i vrlo krvavom opsadom Budimpešte, od prosinca 1944. do polovice veljače 1945. g., a za to je vrijeme, 22. prosinca 1944. g., u oslobođenom dijelu Mađarske proglašena Privremena vlada na čelu sa generalom Miklósem Bélom Dálnokijem, koju su činili dotada najjača mađarska stranka - Stranka malih posjednika, Komunistička Partija, Socijaldemokrati, Narodna seljačka i Građanska demokratska stranka te predstavnici sindikata. Po završetku rata Mađarska je tretirana kao poražena neprijateljska zemlja dok se ne utanače i potpišu uvjeti mira. Stoga je, uz legitimnu Vladu, zemljom upravljala i Savezничка kontrolna komisija (SKK) osnovana u veljači 1945. g. na čelu sa maršalom Klimentom Vorošilovim, jednim od najodanijih i najdugovječnijih Staljinovih suradnika, koji se nije isticao sposobnošću već slijepom odanošću kojom je izvršavao sve Staljinove naputke. Iako je Churchill dogovorio sa Staljinom podjelu utjecaja u Mađarskoj na bazi 50:50, naposljetku je Staljin, na molbe mađarskog komunista Ernőa Gerőa, ishodio utjecaj na bazi 80:20 u korist SSSR-a, što je omogućilo Savezničkoj kontrolnoj komisiji da značajno utječe na formaciju i rad vlade. Između ostalog, nakon prvih poratnih izbora, na kojima je Stranka malih posjednika uvjerljivo pobijedila komuniste, SKK je izvršila pritisak na maloposjednike da u svoju vladu prime i komuniste i socijaldemokrate te je za ministra unutarnjih poslova postavljen László Rajk, što se, zajedno sa formiranjem Odjela državne sigurnosti (AVO/AVH) na čelu sa Gáborom Péterom, pokazalo presudnim tijekom procesa preuzimanja vlasti od strane Komunističke Partije Mađarske (KPM).[51]

Partizanska, odnosno jugoslavenska vlast je, držeći Mađarsku neprijateljskom zemljom, krajem 1944. g. na oslobođenim područjima Bačke, Banata i Baranje dopuštala odmazde nad mađarskim i njemačkim stanovništvom i njihov progon radi počinjenih ratnih zločina nad Srbima i Židovima 1942. godine. Nedugo nakon što je Crvena Armija zauzela veći dio Mađarske nova Privremena vlada početkom siječnja 1945. g. potpisuje primirje sa SSSR-om i objavljuje rat Njemačkoj, čime dolazi do promjene jugoslavenske politike prema Mađarima.

[51] László Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, (Zagreb: Srednja Europa, 2007.), 396.-397., 399., 402.; Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953.-1956.", 26.-27., 28., 29., 36., 48.

Iako je nova Privremena mađarska vlada nastojala imati dobre odnose i sa zapadnim i sa komunističkim zemljama, jugoslavenski su mediji sve negativnosti iz razdoblja rata i poraća pripisivali „reakcionarnim“ predratnim građanskim strankama, a s druge strane pozitivno pisala o KPM-u. U SKK-u su, osim delegacija velikih sila (SSSR, SAD, Velika Britanija), svoje podkomisije imale druge zemlje koje su se našle na pobjedničkoj strani, između ostalog i Jugoslavija. Podkomisije su raspravljale samo o pitanjima koja su se izravno ticala njih i Mađarske poput ratne odštete, granica i nacionalnih manjina. Naposljetku je odlučeno da Mađarska mora isplatiti SSSR-u, Jugoslaviji i Čehoslovačkoj $300 milijuna ratne odštete, od čega SSSR-u ide 200 milijuna, a Jugoslavija i ČSR dijele sumu od 100 milijuna prema međusobnom dogovoru, koji je na kraju iznosio 70:30 u korist Jugoslavije. Mađarska je zbog napetih odnosa sa susjednim državama Čehoslovačkom i Rumunjskom oko granica i nacionalnih manjina, nastojala ostvariti bliske odnose sa Jugoslavijom u nadi da će ona, zbog svojeg poratnog ugleda među drugim komunističkim državama u regiji, posredovati u ublažavanju tenzija i postizanju kompromisa o navedenim problemima. Jugoslavija je odnos sa Mađarskom najprije gradila na partijskoj osnovi[52], odnosno Komunistička Partija Mađarske je na sastancima sa jugoslavenskim partijskim vrhom dogovarala razne političke, ekonomske i druge aranžmane te bi zatim u ondašnjoj koalicijskoj vladi nastojali ishoditi odobrenje dogovorenog. Zbog toga su susreti KPM-a i KPJ-a bili vrlo učestali, a kao posrednik u dogovaranju susreta bio je Lazar Brankov, član jugoslavenske delegacije u SKK-u i djelatnik u jugoslavenskome veleposlanstvu u Mađarskoj, koji je brzo napredovao na partijskoj ljestvici između ostalog i zbog poznavanja mađarskog jezika.[53]

U razdoblju do objave Rezolucije Mađarska je jačala međudržavne odnose sa drugim komunističkim zemljama, pogotovo sa SSSR-om i Jugoslavijom, ali je istovremeno od tih zemalja bila gospodarski izrabljivana. Državni troškovi su bili veliki ponajviše zbog obveze plaćanja ratnih odšteta, ali i zbog financiranja stacioniranja Crvene Armije koja je ostala u Mađarskoj i duže nego je to ustvari bilo potrebno. Nije pomogao ni sovjetski pritisak da se usvoji gospodarski nepovoljna i ekonomski nekonkuretna agrarna reforma, provedena od strane Imrea Nagya, koja je srozala životni standard u zemlji, ali i promijenila mađarsko društvo iz temelja, oduzevši aristokratima i velikim zemljoposjednicima uobičajeno sredstvo uzdržavanja. Iako je KPM zbog agrarne reforme pridobila dio radnika i seljaka na svoju stranu, na prvim su

[52] Jugoslavensko-mađarski diplomatski odnosi su službeno obnovljeni 25. rujna 1946. g.
[53] Kontler, *Povijest Mađarske*, 405.-406.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953.-1956.”, 27., 29.-30., 31., 32.-33., 35., 36., 48., 51.; Marijan Maticka, “Mađarska na stranicama središnjih hrvatskih novina (1945.-1950.)”, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 29, br. 3, 1997., 508.-509., 517.

izborima, suprotno njihovom uvjerenju u premoćnu pobjedu, bili tek treća stranka sa 17% glasova. No, u narednom je periodu nezainteresiranost Zapada za sudbinu Mađarske omogućila komunistima nesmetan obračun sa čelnicima ostalih stranaka i sustavnu represiju provođenu od strane ministra L. Rajka i tajne službe AVH koja je kulminirala novim izborima 31. kolovoza 1947. g. na kojima je, uz prijetnje i predizborne i izborne makinacije, pobijedila Komunistička Partija Mađarske na čelu sa Mátyásom Rákosijem. Do izbora, tzv. taktikom rezanja salame, KPM se postupno rješavala bilo kakve oporbe. Rajk je proveo masovnu smjenu državnih službenika, iz parlamenta je protjerana nekolicina „reakcionarnih" zastupnika, tijekom 1946. g. raspušteno je oko 1500 udruga, tajnik maloposjedničke stranke i poznati antikomunist Béla Kovács uhićen je od strane sovjetske vojne policije i odveden u SSSR pod optužbom da je špijun nakon što je Parlament odbio oduzeti mu zastupnički imunitet, a premijer Ferenc Nagy, iz Stranke malih posjednika, je tijekom boravka u Švicarskoj radi liječenja primio Rákosijevu poruku da je otkriveno njegovo sudjelovanje u „zavjeri" te je bio primoran dati ostavku, nakon čega ga je zamijenio stranački kolega Lajos Dinnyés, koji je bio sklon suradnji sa komunistima. Fabricirane optužbe i progoni oporbenih političara nastavljeni su i nakon kolovoških izbora jer KPM nije postigla apsolutnu pobjedu čak ni sa koalicijom lijevih stranaka (KPM je dobila 22% glasova). Apsolutnu vlast prisvojili su polovicom 1948. g. kada se Socijaldemokratska stranka stopila s KPM-om u Partiju mađarskih trudbenika (PMT).[54]

Novi je režim nastavio održavati dobre odnose sa Jugoslavijom recipročnim posjetima delegacija na čelu sa Titom i Rákosijem, sklapanjem Ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći te drugim ekonomskim ugovorima. Jugoslavija je, u znaku dobre volje, pristala i na odgodu plaćanja obroka ratnih odšteta u sklopu pokušaja gospodarskog oporavka Mađarske. No, objava Rezolucije IB-a ubrzo je poništila taj odnos, jer je Mađarska, nakon SSSR-a, bila prva zemlja koja je poslala pismo jugoslavenskom državno-partijskom vrhu kojim osuđuje njihovu politiku i pristaje uz navode Rezolucije. U narednim je mjesecima mađarska vlast odobrila gomilanje vojske na granici sa Jugoslavijom u svrhu zastrašivanja što je rezultiralo i čestim graničnim incidentima, ali je i sama pokrenula utvrđivanje granice vjerujući da je Tito, zajedno sa partijskim vrhom, zapadni špijun koji čeka odobrenje za vojnu intervenciju na Mađarsku. Uz to, prekinuto je i isplaćivanje ratne odštete, koja je ionako kasnila. Revnost predsjednika vlade i partijskog šefa M. Rákosija u djelovanju protiv Jugoslavije rezultat je vlastite bojazni da ga se ne označi reakcionarom i titoistom s obzirom da je prije Rezolucije

[54] Kontler, *Povijest Mađarske*, 400.-401., 403., 404., 407.-408.; Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953.-1956.", 51.-52., 55., 76.-77.

održavao bliske odnose sa Titom i jugoslavenskim partijskim vrhom, koje je u Drugoj Rezoluciji proglašeno fašističkim.[55]

Objave Rezolucija i javna obznana sukoba stvorila je veliku podjelu i borbu oko pristaša s jedne i druge strane u jugoslavenskim ambasadama, veleposlanstvima i ostalim diplomatskim predstavništvima u inozemstvu. Jugoslavenske su vlasti nastojale preko svojih odanih kadrova pridobiti djelatnike svojih diplomatskih predstavništva, ali i ljevičarske stranke u svijetu. Osim uspješnog pridobivanja švedskih socijaldemokrata i KP Japana te činjenice da iranska stranka Tudeh nije htjela bespogovorno prihvatiti Rezoluciju bez rasprave, gotovo su sve komunističke partije i lijeve stranke u svijetu podržale Rezoluciju IB-a. Također, situacija u jugoslavenskim diplomatskim predstavništvima nije bila puno bolja. Kod mnogih je diplomatskih predstavništva većina kadrova stala uz Rezoluciju, poput onih u Oslu (medijski ataše Momčilo Ješić, pomoćni tajnik Zoran Ješić i knjižničar Ljubomir Karinja), Ottawi (7 djelatnika), Washingtonu ili delegaciji OUN-a. Diplomatski su djelatnici postali jezgrom ibeovske emigracije u istočnoeuropskim komunističkim zemljama, pa su tako na primjer predvodnici čehoslovačke emigracije bili djelatnici američke ambasade u Washingtonu, tzv. amerikanci, pod vodstvom Slobodana Ivanovića i Pere Dragile, zatim ambasador u Rumunjskoj Radonja Golubović, koji je odstupio s funkcije i u narednom periodu se prometnuo u drugog čovjeka emigracije iza Pere Popivode te savjetnik ambasade u Sofiji Blagoj Haxipanzov koji je odlučio tamo i ostati, dok je već spomenuti djelatnik mađarske ambasade Lazar Brankov u početnome periodu postao predvodnikom ibeovske emigracije u Mađarskoj.[56]

3. 1. Lazar Brankov i počeci emigracije u Mađarskoj

Na početku ovoga poglavlja navedeno je kako, zbog labavog kriterija, statistika o ibeovskim emigrantima iz jugoslavenskih izvještaja daje nerealnu sliku o njenoj brojnosti, odnosno da je broj pravih političkih ibeovskih emigranata manji nego što se navodi u izvješćima. Isti se problem pojavljuje i za mađarsku ibeovsku emigraciju za koju se u jednome od izvještaja jugoslavenske službe državne sigurnosti rađen 1954. g. na temelju više elaborata iz perioda 1948.-1953. g., nalazi popis emigranata u Mađarskoj koji poimence navodi 282

[55] Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953.-1956.", 53., 55.-56., 59., 75., 77., 78.; Maticka, "Mađarska na stranicama središnjih hrvatskih novina", 512., 513., 514.

[56] Jakovina, „Sjećanja koja čine povijest – razgovori s Miroslavom Kreačićem, veleposlanikom i diplomatom FNRJ/SFRJ", *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 34, no.3, 2002., 901., 905., 914.; Jakovina, "Značenje Rezolucije IB-a 1948.", 97.; Vojtěchovsky, *Iz Praga protiv Tita!*, 27., 38.; Péter Vukman, "A Yugoslav Diplomat in Hungary: Lazar Brankov (1945.-1949.)", u: *Vojvođanski prostor u kontekstu Evropske istorije*, ur. Vladan Gavrilović, Svetozar Bošković, (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2014.), 519.-520.

osobe.[57] No, mađarski povjesničar Péter Vukman ističe da je u arhivskim izvorima u Mađarskoj poimence identificirao 132 pojedinca koji su bili dio toga kolektiva od 1948. do 1953. godine, pri čemu napominje da niti u jednom trenu nisu svih 132 djelovali u isto vrijeme, već su kroz navedeni period pojedinci stalno dolazili i odlazili. Razlika u statistici proizlazi iz različitih kriterija određivanja ibeovske emigracije. Jugoslavija je po svemu sudeći smatrala ibeovskim emigrantima skoro svakoga tko je prešao granicu i otišao u Mađarsku bez obzira na razlog odlaska i razinu aktivnosti u emigrantskoj zajednici. Nerijetko su se u popisu našli i članovi obitelji pojedinog emigranta, najčešće žene, koje u većini slučajeva nisu bile angažirane u protujugoslavenskom radu emigracije te osobe koje su emigrirale prije 1948. godine. Mađarska je pak, kako ističe Vukman, smatrala političkim emigrantima one koji su zatražili i dobili politički azil u Mađarskoj, zatim one koji su bili povezani sa mađarskom Komunističkom Partijom (PMT) i emigrantskom organizacijom te oni emigranti koji su živjeli u Budimpešti ili njenoj okolici.[58]

Kroz 1948. g., dakle netom po izlasku Rezolucije, u Mađarsku nisu emigrirala neka značajna imena, koja bi izazvala senzaciju u javnosti, već uglavnom mađarski manjinci iz Jugoslavije i Jugoslaveni koji su bježali od uhićenja. Jedan od prvih emigranata, koji je prešao već početkom srpnja 1948. g., bio je Lajoš Dudaš, jedan od 26 mađarskih zastupnika srpske skupštine koji su zastupali Vojvodinu. Prema izjavi mađarske novinske agencije Dudaš je trebao biti uhićen 5. srpnja na sjednici subotičke organizacije KPJ-a, ali je za tu vijest pravovremeno saznao i sa još dvije osobe emigrirao u Mađarsku. Zatim je, od prominentnijih emigranata, početkom rujna emigrirao trojac Đuro Burgijašev, Savo Novaković i Žarko Ljubojev (sa suprugom). Burgijašev je bio poručnik ispostave UDB-e u somborskom kotaru te je rukovodio obavještajnom i kontraobavještajnom djelatnošću usmjerene protiv Mađarske, Novaković je do rujna 1946. g. također bio u kontraobavještajnom odjelu UDB-e somborskog kotara, ali je kasnije radio u privrednom odsjeku Sombora. Zbog svojeg rada u UDB-i dugo su po prelasku granice držani u pritvoru radi bojazni mađarskih vlasti da su ubačeni u zemlju kao jugoslavenski obavještajci. Iako će navedena imena u narednim godinama biti bitniji članovi emigrantske skupine u Mađarskoj, njihovi prelasci nisu imali jačeg odjeka u javnosti sve do 25. listopada kada je šef jugoslavenske ambasade u Budimpešti Lazar Brankov, zajedno sa 6 kolega i njihovim obiteljima, emigrirao u Mađarsku i postao prvim neslužbenim vođom tamošnje ibeovske

[57] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/13, prilog br. 4; Isti izvještaj na svojim početnim stranicama spominje 402 osobe koje su "u raznim periodima i rukovođeni raznim motivima emigrirali u Mađarsku".
[58] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/13, 13., 14.; Péter Vukman, "Cominformist emigrants in Hungary (1948-1953): Social Composition, Anti-Titoist Activities, Political Trials", u: *The Tito-Stalin Split 70 years after*, ur. Jakovina & Previšić, 223.-224.

emigracije.[59] Naredni će odlomci prikazati neke karakteristike i početke djelovanja ibeovske emigracije u Mađarskoj te kako se Brankov, unatoč impresivnom životopisu i sposobnostima koje su mu omogućile uspon i u profesionalnom i svakodnevnom životu, naposljetku našao u ulozi trećeg od osam optuženika na montiranom titoističkom budimpeštanskom procesu protiv nekadašnjeg ministra Laszla Rajka.

Iako je Mađarska zbog blizine, s obzirom da je graničila sa Jugoslavijom, djelovala kao poželjna destinacija za emigraciju, broj emigranata u njoj bio je jedino veći od onog u Čehoslovačkoj i Poljskoj. Vjerojatni razlozi bili su činjenica da je graničila sa republikama koje nisu bile u značajnoj mjeri zahvaćene kominformovstvom (Slovenija i Hrvatska), iako je graničila i sa Srbijom, odnosno autonomnom pokrajinom Vojvodinom, od kuda je i dolazila većina emigranata u Mađarsku. Srbi su činili i visok udio onih koji su prebjegli u Mađarsku sa teritorija NR Hrvatske. Uz navedeno, neatraktivnost Mađarske kao emigrantske destinacije definitivno je bila i jezična barijera, s obzirom da je vrlo mali broj emigranata znao mađarski, a narednih godina nisu pokazivali volju da ga nauče pošto nije poput ostalih slavenskih jezika srodan jezicima jugoslavenskih republika; kao i to da je dio emigranata prije Rezolucije živio, radio ili se školovao u slavenskim istočnoeuropskim zemljama. Zato je čest slučaj kod emigranata bio da iskoriste Mađarsku kao posrednu, tranzitnu zonu za odlazak u Čehoslovačku ili SSSR. Takav je slučaj bio sa trojcem Boško Kolundžija, Rade Mrđenović i Ante Rak, koji su došli u Mađarsku 18. prosinca 1948. g. sa željom da nastave prema SSSR-u te sa Stjepanom Šmitom, Milivojem Krstićem i Živoradom Todorovićem koji su došli u ožujku 1949. g. želeći nastaviti prema Čehoslovačkoj, no mađarske vlasti to u većini slučajeva, pa i u ovima, nisu dopuštale.[60]

Daleko najaktivniji član dotadašnje emigracije od oko 28 ljudi, koliko ih je bilo do otprilike veljače 1949. g., bio je Lazar Brankov, koji se samoinicijativno prometnuo u neslužbenog vođu emigracije, s obzirom da je službeno rukovodstvo emigrantske grupe imenovano tek sredinom 1949. godine. Brankov je rođen 1912. g. u Starom Bečeju u Vojvodini te je prigrlio komunističku ideologiju tijekom svojih studentskih dana sudjelujući u radu ilegalnih komunističkih grupa na Sveučilištu u Beogradu. U Drugome Svjetskom ratu pristupio je partizanskoj vojsci zaradivši čin kapetana te je krajem rata imenovan visokim vojnim komesarom za bačko-baranjsku oblast Vojne uprave Vojvodine, a dodijeljena mu je i

[59] Péter Vukman, "Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj (1948-1949)", u: *Madjari i Srbi sa dve strane promenjive granice 1941-1948*, ur. Arpad Hornyak i dr., (Budimpešta: Filozofski istraživački centar mađarske akademije nauka, Istorijski institut, 2016.), 354.-355., 356.
[60] Vukman, „Cominformist emigrants in Hungary (1948-1953): Social Composition, Anti-Titoist Activities, Political Trials", 225.; Vukman, "Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj (1948-1949)", 355.-356.

„Spomenica 1941. godine“ za ratni angažman. Po završetku rata, dodjeljivane su mu razne funkcije u vanjskoj politici poput člana jugoslavenske podkomisije u Saveznoj kontrolnoj komisiji (do početka 1947. g.) te savjetnika, a netom prije emigriranja i šefa ambasade u Budimpešti. Njegov posao tijekom tog razdoblja sastojao se od rješavanja ekonomskih pitanja Mađarske i Jugoslavije, dogovaranjem odštete i povratkom jugoslavenske imovine koja je odnijeta u Mađarsku tijekom rata te traganjem za ratnim zločincima. Priroda njegovih poslova omogućila mu je čestu interakciju sa mađarskim političkim vrhom. Sastajao se sa premijerom Bélom Miklósem, ministrima Jánosom Vörösem, Ferencom Erdeijem i Ferencom Nagyom te sa službenicima KPM-a i budućim vlastodršcima Mátyásom Rákosijem, Laszlom Rajkom, Imreom Nagyom i Gaborom Peterom, šefom AVH.[61]

SSSR je tijekom ibeovskog sukoba sve prebjege nastojao iskoristiti kao sredstvo antijugoslavenske propagande, odnosno diskreditacije režima. Tako je za Brankova službeno navedeno da je emigrirao zato jer vrh KPJ-a nije prihvatio kritike drugih Partija. Tu je izjavu on potpisao zajedno sa spomenutih 6 kolega, a to su bili šef TANJUG-a u Budimpešti Ozren Krstonošić, vicekancelar Branislav Doroslovački, zamjenik šefa vojne delegacije Dušan Vidović, tajnica ambasade i Brankovljeva zaručnica Klara Balassi te bračni par Milutin i Marija Stevanović. Prva dvojica su bili Brankovljevi poznanici iz Starog Bečeja, generacijski bliski s njime te ih je on i zaposlio u ambasadi u Budimpešti. Jugoslavija je pak, u sklopu svoje propagande, navela kako je Brankov emigrirao tijekom vođenja kriminalističke istrage protiv njega radi počinjenja prijevare. Članci u partijskim novinama poput Borbe i Politike iznosili su da je Brankov pri bijegu iz ambasade ukrao 30 000 forinti i 508 dolara te službeni auto ambasade. Nadalje su nastojali, kao i kod drugih ibeovaca, diskreditirati njegov angažman u ratu, navodeći da je bio špijun mađarskih fašista i Nijemaca, koji se spletom okolnosti provlačio kroz jugoslavenske političke i društvene rangove. Također se pisalo da je i prije odlaska zavrbovan od strane AVH i britanske tajne službe te ga se prikazalo kao oportunista, kriminalca i razvratnika. Brankov će kroz naredne godine, koje su bile obilježene višegodišnjom robijom, davati različite izjave o razlozima emigracije, no stvarni razlozi njegove emigracije bili su vjerojatno ideološke i oportunističke prirode, u smislu da je najvjerojatnije posrijedi bila njegova vjera u nepogrešivost „prve zemlje komunizma“, ali i općenita pretpostavka da Tito i rukovodstvo neće moći dugo izdržati sovjetski pritisak pa da je pametnije stati uz SSSR i Rezoluciju IB. Iz prijepisa ispitivanja Krstonošića poznato je da je Brankov netom prije

[61] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/13, 59.; Vukman, “A Yugoslav Diplomat in Hungary”, 514.-515.; Vukman, “Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj”, 356., 362., 364.

emigracije redovito kontaktirao sa Rákosijem, Mihályjem Farkasem i Jánosom Kádárom, koji su njega i njegovu skupinu podupirali u dolasku i ostanku u Mađarskoj.[62]

Mađarske su vlasti u početku imale problema oko zbrinjavanja emigranata te ih 22 nije imalo smještaj ni posao. To se naravno nije odnosilo na Brankova i njegovu skupinu, koja je dobivala 11 000 forinti mjesečno te je Brankov na korištenje dobio vilu u ulici Szalonka 6 u Budimpešti. No, do veljače 1949. g. vlasti su stabilizirale situaciju u emigraciji, smjestivši ih sve u Budimpeštu ili njenu okolicu i opskrbivši ih hranom, odjećom i ostalim potrepštinama. Brankovljeva se plaća povećala na 3000 forinti, što je bilo blizu najvišim partijskim dužnosnicima, koji su imali plaće između 3300 i 3850 forinti. Život emigranata bio je izoliran od javnosti i ograničen na kolektiv između sebe. Gdje god su išli pratili su ih agenti AVH kao tjelohranitelji, ali i u cilju nadgledanja njihovih aktivnosti.[63]

Brankov se po dolasku odmah bacio na protujugoslavensku aktivnost. Redovito je držao antititoističke govore na raznim skupovima i manifestacijama poput Kongresa Demokratskog saveza južnih Slavena (društvo jugoslavenske manjine u Mađarskoj) u Baji 14. studenoga 1948. godine. Zatim je redovito pisao protujugoslavenske članke u novinama poput „Szabad Nép“ i „Nova Borba“, davao intervjue za radijske emisije i novine te išao među jugoslavensku manjinu i nastojao ih pridobiti za podršku IB-u. Tako je početkom studenoga dao intervjue za suradnike mađarskog radija i „Déli Csillag“- list Mađarsko-jugoslavenskog društva. Odlazio je i u Prag i Bukurešt na sastanke sa ostalim istaknutim emigrantima poput Pere Popivode, Radonje Golubovića i Slobodana Ivanovića. Na sastanku u Bukureštu od 15. siječnja do 7. veljače 1949. g. razgovarali su o općem stanju u emigraciji te odlučili uspostaviti akcijski odbor u svrhu poboljšanja protujugoslavenske djelatnosti, kvalitete službenog emigrantskog lista „Nova Borba“ i rješavanja nekih problema radijskog emitiranja. Nakon tih sastanaka, sastavio je za mađarsko rukovodstvo radni plan u 4 točke tražeći sljedeće: da se praški ibeovski list „Nova Borba“ preseli u Budimpeštu i da se osnuju 3 logističke baze u Pécsu, Szegedu i Nagykanizsi radi bolje učinkovitosti rada, zatim veće sudjelovanje Demokratskog Saveza južnih Slavena (DSJS) u propagandnoj borbi, veću suradnju emigracije sa javnošću te maksimalnu aktivnost Mađarsko-jugoslavenskog društva protiv jugoslavenskog režima. Vrh Partije je prihvatio plan 24. studenoga 1948. g., ali on nije dosljedno proveden – npr. „Nova Borba“ je ostala u Pragu

[62] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/13, 10., 58.-59.; Vukman, “A Yugoslav Diplomat in Hungary”, 519.; Vukman, “Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj”, 356., 363., 365., 367.
[63] Vukman, “A Yugoslav Diplomat in Hungary”, 522.; Vukman, “Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj”, 375.-76.

kao službeni list čehoslovačke ibeovske emigracije, a nije rađeno ni na poboljšanju suradnje emigracije i javnosti.[64]

Brankov je nadalje prigovarao nadležnima što emigraciji nije dopušteno sudjelovanje u uređivanju srpsko-hrvatskih radijskih emisija, a tražio je i da se njemu da udjela u uređivanju. Također je tražio povećanje trajanja srpsko-hrvatskog programa na Radio Budimpešti sa 8 minuta po danu na 15 minuta dva puta dnevno. Prigovarao je i na sadržaj emisija zahtijevajući da se preko radija čitaju antijugoslavenski članci i teoretski radovi, po uzoru na Radio Moskvu, a da se izbaci iz programa zabavni sadržaj. Žalio se na kratkoću sastanaka namijenjenih za dogovaranje programa, prijevod vijesti na srpsko-hrvatski te da emigrantima nije dostupan jugoslavenski tisak. Nakon pretresa zahtjeva i žalbi u veljači 1949. g. vlasti su Brankova odlučile postaviti za političkog savjetnika južnoslavenskih jezičnih programa na Radio Budimpešti pod uvjetom da se prije emitiranja programa mora konzultirati sa ministrom Mihályjem Farkasem i njegovim suradnicima, koji bi dogovoreno poslali Sekretarijatu Partije na odobrenje te mu je dopušteno da preuzme vodstvo nad Mađarsko-jugoslavenskim društvom. Također je lobirao kod Rákosija i ostatka rukovodstva da se zgrada Mađarsko-jugoslavenskog društva, na tadašnjoj Staljinovoj aveniji 77 (danas Avenija Andrássy), pretvori u kulturni klub kojem bi cilj bio okupljanje i lakše organiziranje emigracije. U svrhu bolje organizacije skupine imao je i ideju o stvaranju tzv. kolektiviteta od 4-5 članova radi proučavanja i podučavanja ispravne interpretacije marksističke teorije. Ideja je bila da jedan član svakog kolektiva bude zadužen za održavanje kontakta sa Brankovom i Vidovićem.[65]

Uz spomenuto imenovanje Brankova za savjetnika na radiju i odluke da preuzme vodstvo u mađarsko-jugoslavenskom društvu, partijski vrh je na veljačkom sastanku donio i odluku o imenovanju tročlanog rukovodstva ibeovske emigracije. Ta odluka je u praksi provedena tek u lipnju 1949. g., bez Brankova, koji je 19. svibnja otputovao u Moskvu na službeni poziv jugoslavenskih emigranata iz SSSR-a, što se naposljetku ispostavilo kao paravan za njegovo uhićenje 21. lipnja pod optužbom da je jugoslavenski špijun. Tijekom boravka u Moskvi dva je puta bio na ispitivanju, 8. i 16. srpnja 1949. g., nakon čega je prebačen natrag u Mađarsku 19. srpnja, gdje je nastavljen pritisak nad njime da prizna sve optužbe. Nakon što je neuspješno pokušao pobjeći iz pritvora, naposljetku je pokleknuo pod fizičkom i psihičkom torturom, priznavši većinu optužbi i naučivši napamet svoju ulogu na suđenju Lászlu Rajku. Suđenje

[64] Vukman, "A Yugoslav Diplomat in Hungary", 522., 523.; Vukman, "Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj", 368.-369., 373.
[65] Vukman, "A Yugoslav Diplomat in Hungary", 523.; Vukman, "Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj", 372., 373.-374.

Rajku, koji je uhićen 15. lipnja, bilo je dio antijugoslavenske propagande koje je poslužilo Mátyásu Rákosiju pri obračunu sa partijskim rivalima. U mađarskoj Komunističkoj partiji postojala je podjela na tzv. moskovite i one koji su Drugi svjetski rat proveli boreći se u Mađarskoj. Dok je većina najeksponiranijih komunista u partijskom vrhu pripadala prvoj grupi (M. Rákosi, M. Farkas, I. Nagy i dr.), u grupi „domaćih" komunista isticao se upravo L. Rajk, koji je iskusio teškoće rata, provevši dio vremena i u zatvoru boreći se za komunizam, a bio je i veteran Španjolskog građanskog rata. Unatoč tome što je kao ministar unutarnjih poslova vršio represiju i progone nad stvarnim i navodnim neistomišljenicima Partije, zbog svog impresivnog angažmana kao komunista bio je popularan unutar Partije te se Rákosi očito zabrinuo za svoj položaj generalnog sekretara Partije i državnog vođe. Također, kako je već jednom napomenuto, Rákosi se želio ograditi od mogućih prozivki zbog bliskih odnosa sa KPJ-om prije objave Rezolucije te je želio preuzeti negdašnju Titovu poziciju „najvjernijeg Staljinova učenika". Glavna optužba bila je da je Rajk, kao dio titoističke mreže agenata, radio na rušenju mađarskog državno-partijskog vrha. Nije mu pomagala činjenica da je jugoslavenski partijski vrh, na mađarsko-jugoslavenskim partijskim sastancima prije Rezolucije, gajio neskrivene simpatije prema njemu i Jánosu Kádáru kao domaćim komunistima nasuprot moskovitima. Kao optuženik, ali i kao svjedok u svrhu kompromitacije Rajka poslužio je L. Brankov. Njega su teretili da je 4 godine dobivao povjerljive podatke od Rajka, Györgya Pálffya i drugih agenata, koje je prosljeđivao Jugoslaviji. Prikazan je kao prevrtljivi i korumpirani karijerist, koji je po naredbi „klike Tito-Ranković" svesrdno radio na svrgavanju mađarskog rukovodstva i prelasku Mađarske u kapitalistički tabor država. Dana 16. rujna 1949. g. započeo je montirani proces protiv spomenutih te je naposljetku Rajk osuđen na smrt, a Brankov na doživotnu kaznu zatvora. Iako se čini čudnim što su vlasti odlučile tako žrtvovati najaktivnijeg člana ibeovske emigracije, Brankov je ustvari bio podoban kandidat za navedenu optužnicu s obzirom da je, zbog poslova koje je obavljao, bio povezan sa najvišim dužnosnicima i jugoslavenskog i mađarskog partijsko-državnog vrha, pa se njegovo djelovanje moglo prikazati kao infiltracija titoističke agenturne mreže u najvišim državnim strukturama. Mogući razlog njegova odabira bio je i taj da su vlasti preferirale emigrante koji će samo izvršavati naredbe državnog vrha te su im Brankovljevi stalni zahtjevi i žalbe bili teret. Uz to, činjenica da je dobio doživotnu kaznu zatvora insinuira da se zamjerio mađarskim vlastima, za što postoje argumenti u Brankovljevom djelovanju pred kraj i nakon rata. Bilo je poznato da je Brankov bio član suda koji je u studenome 1944. g. odredio oko 150 smrtnih kazni za Mađare u Vojvodini. Zatim je kao član podkomisije u SKK imao nesuglasice sa mađarskim pravosuđem jer je u srpnju 1945. g., radeći na traženju ratnih zločinaca, mimo zakona i bez obavještavanja vlasti dao uhititi Ferenca

Galambosa, odvjetnika koji je iz Novog Sada pobjegao u Budimpeštu, zbog čega su mađarske vlasti htjele ispitati Brankova, na što jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova nije pristalo. Baveći se pitanjem odštete i povratom jugoslavenske imovine ukradene tijekom rata, nerijetko je tražio povrat stvari za koje nije bilo uvjerljivog dokaza da pripadaju Jugoslaviji te je koristio lošu poslijeratnu poziciju Mađarske vršeći pritiske da Jugoslaviji isporuče sirovine i proizvode.[66]

Suđenje Rajku i Brankovu bio je samo jedan u nizu senzacionalnih titoističkih procesa, koji su za cilj imali uvjeravanje javnosti o jugoslavenskom ideološko-političkom zastranjenju i postizanje maksimalne poslušnosti i ovisnosti Komunističkih partija zemalja sovjetskog bloka nakon jugoslavensko-sovjetskog raskola. Rajkov proces, kao i njegov raniji pandan u Albaniji, gdje je Koçi Xoxe u lipnju 1949. g. osuđen na smrt, bili su ogledni primjer za ostale buduće procese vođene u zemljama sovjetskog bloka. Tako je u Bugarskoj spomenuti Blagoj Haxipanzov poslužio kao svjedok na pomalo bizarnom suđenju članu politbiroa Trajči Kostovu, s obzirom da je on bio protujugoslavenski orijentiran i prije objave Rezolucije, a na procesu je osuđen kao Titov agent i pogubljen u prosincu 1949. godine. U Poljskoj je pristaša umjerene struje na osnivačkoj sjednici Informbiroa Władisław Gomułka smijenjen sa funkcije generalnog sekretara Partije i osuđen na kućni pritvor u srpnju 1951. g., dok je u Čehoslovačkoj takav proces pokrenut tek 1952. g., iako ništa manje okrutan. Štoviše, imao je najveći broj osuđenih i pogubljenih - čak 12 visokih dužnosnika Partije, među kojima i generalni sekretar Rudolf Slánsky. Na navedenim je procesima jedini stvarni projugoslavenski okrivljenik bio Koçi Xoxe, iako to u stvarnosti nije igralo presudnu ulogu kod partijskog vođe Envera Hoxhe, s obzirom da je on sa takvim suđenjima nastavio i godinama nakon što je međunarodno prihvaćena nesvrstana pozicija Jugoslavije.[67]

Iako je tijekom suđenja Rajku i Brankovu u Mađarskoj službeno oformljena emigrantska organizacija sa rukovodstvom, a kasnije i emigrantski list i klub, osuda dvojca unijela je veliki nemir i paranoju u partijske redove komunističkih zemalja sovjetskog bloka, a isto je bilo i među emigracijom. Suđenje je na mađarsku IB emigraciju djelovalo demoralizirajuće te je

[66] Vukman, "A Yugoslav Diplomat in Hungary", 513.-514., 515.-516., 517.; Peter Vukman, "Political activities of ibeovci emigrants in Hungary (1948-1953)", *Tokovi istorije*, 3/2017., 51.-52.; Vukman, "Cominformist emigrants in Hungary (1948-1953)", 226.-227.
[67] Banac, 133.-134.; Jakovina, "Značenje Rezolucije IB-a 1948. za svijet i Jugoslaviju", 96.

prouzročilo nesuglasice i podjele unutar skupine i atmosferu paranoje i međusobnih optužbi za špijunažu u korist Jugoslavije.[68]

3. 2. Političko djelovanje emigrantske organizacije do 1953. godine

Tijekom 1949. g. emigracija u Mađarskoj se polako počela povećavati te je djelovalo kao da su nadišli onaj skromni početak tijekom kojeg se Brankov praktički jedini angažirao u protujugoslavenskom radu, dok su ostali uglavnom životarili, izuzev Klare Balassi, koja je radila sa Brankovom na njegovim antijugoslavenskim govorima, člancima i drugim materijalima, Doroslovačkog, koji je postao spiker na radiju i Krstonošića koji je prevodio neke materijale na mađarski. Doduše, spora organizacija mađarske emigracije dobrim je dijelom uzrokovana i odnosom mađarskih vlasti prema novodošlim emigrantima. Mnogi su mjesecima, pa i duže od godinu dana bili u zatvorima s lošim uvjetima življenja. Vlasti su kasnije mnoge emigrante uvjerili da je za njihov dug boravak u zatvoru zaslužan Brankov te su pojedini emigranti to opetovano ponavljali na sastancima i u međusobnim razgovorima. Oni bi po prelasku bivali uhićeni i stavljeni pod istragu od strane obavještajne službe AVH, koja ih je najčešće ucjenjivala da će biti oslobođeni ako odrade špijunski zadatak u Jugoslaviji, s namjerom da testiraju njihovu iskrenost i odanost ibeovstvu. Po izvršenju zadatka većina je postupno oslobađana i slana u tzv. prihvatilišta ili klubove, kojih je bilo nekoliko, da žive u kolektivima. Ona su stvarana iz praktičnih razloga, odnosno zbrinjavanje emigracije je time bilo jeftinije, a tako su ih i lakše kontrolirali.[69]

Krajem svibnja 1949. g., za vrijeme Brankovljeva boravka u SSSR-u i priprema za njegovo uhićenje, održana je jedna manja emigrantska konferencija s ciljem započinjanja organiziranog ideološko-političkog rada. Na konferenciji su donijeti zaključci da se organiziraju redoviti sastanci i kružoci po grupama, da se počne sa obrazovanjem emigranata u političko-ekonomskoj teoriji i da se krene sa učenjem mađarskog jezika. Nedugo nakon te konferencije, početkom lipnja u tajnosti je održana prva konferencija cijele tada prisutne političke emigracije izuzev Brankovljeve grupe. Isticana je njena velika važnost za dalji razvoj emigracije. Konferencija je započela uvodnim riječima emigranta Milutina Velimira, nakon čega se pristupilo imenovanju rukovodstva, koje je ustvari već odabrao Centralni komitet Partije

[68] Vojtechovsky, 157, 209.; Peter Vukman, „Lazar Brankov and the Yugoslav communist emigrants in Hungary (1948.-49.)“, *Treatise and Documents*, Journal of Ethnic Studies, vol. 73, no. 1, 2014., 9.: https://www.academia.edu/16163515/Lazar_Brankov_and_the_Yugoslav_Communist_Emigrants_in_Hungary_1948_49_In_Treatises_and_Documents_Journal_of_Ethnic_Studies_73_2014_67_85_final_draft_

[69] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/12, br. 4, 2.

mađarskih trudbenika (CK PMT). Na konferenciji su prisustvovali i čehoslovački emigrant Milutin Rajković, kao predstavnik stranih ibeovaca te predstavnik mađarskog CK i AVH. Prvo su rukovodstvo činili emigranti Milutin Velimir, Žarko Ljubojev i Gojko Trbović te Božo Glažar i Obrad Dobanovački kao savjetnici rukovodstva. Rukovodstvo je zatim podijelilo među sobom funkcije te je M. Velimir zadužen za ideološko-politički rad, Ž. Ljubojev za vezu sa Jugoslavijom, G. Trbović za organizacijska pitanja, dok je B. Glažar zaposlen u Demokratskom Savezu južnih Slavena (DSJS), a O. Dobanovački kao spiker na Radiju Kossuth. Nakon toga je M. Velimir održao referat o međunarodnoj situaciji, Jugoslaviji i Rezoluciji IB, o potrebi izučavanja marksizma i drugim stvarima karakterističnima za komunistički referat. Uz to, rukovodstvo je definiralo svoje osnovne zadatke: organizirati rad emigracije, konsolidirati redove i učiniti ju pogodnom bazom za provođenje neprijateljske aktivnosti prema Jugoslaviji. Nakon referata je otvorena diskusija u kojoj je većina prisutnih govorila o razlozima prihvaćanja Rezolucije i dolaska u Mađarsku ili o tome kako se Brankov nije adekvatno brinuo o emigrantima i da je odgađao njihovo puštanje iz istražnog pritvora po dolasku u zemlju. Time se pripremalo emigraciju na „raskrinkavanje“ izdajničke uloge Brankova, ali i ostatka tzv. diplomatske grupe, kojoj nije bilo dopušteno nazočiti konferenciji jer su kružile glasine da su i oni špijuni poput Brankova. Riječ je uzeo i gost M. Rajković ističući važnost zaposlenja i obrazovanja emigranata te je izjavio da je onaj koji izbjegava rad i učenje neprijatelj emigracije i saboter. Zatim je Ž. Ljubojev govorio o potrebi smještaja emigranata u kolektive kako bi se bolje upoznali, za što su svi bili suglasni da se provede jer su znali da je ta odluka već pokrenuta od strane mađarskih vlasti i da je Ljubojev to i predložio po nalogu CK PMT-a.[70]

Veći dio emigracije imao je slutnju tko će biti imenovan u rukovodstvo jer je CK PMT netom prije konferencije odabranike odlučio premjestiti na tajnu stambenu lokaciju, za koju se kasnije ispostavilo da je vila u ulici Szalonka u Budimpešti. Poslije osnivačke konferencije, održano je nekoliko manjih sastanaka povodom određenih događaja i jubileja. Održani su povodom Staljinova rođendana, godišnjice Oktobarske revolucije, dana Crvene Armije i povodom procesa Rajk-Brankov. Na posljednje spomenutom sastanku je Brankov žestoko napadan da je izdajica i špijun, čime je postignut cilj mađarskih vlasti da većinu emigracije uvjeri da je Brankov bio UDB-in agent. Štoviše, skovan je i izraz „brankovština“ koji je označavao bilo kakvu negativnu pojavu unutar emigracije (ustvari bilo koji oblik neslaganja sa odlukama vlasti). Na navedenim sastancima i dalje nije bilo dopušteno sudjelovanje diplomatske

[70] HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/12, br. 2, 5.; 10/12, br, 4, 3.; HR, HDA, 1561, SDS SSUP SRH, 10/13, 31., 32.

(Brankovljeve) skupine izuzev B. Doroslovačkog i M. Stevanovića. Mađarske vlasti su u odnosu sa emigrantima otvoreno iskazivale simpatije i nesklonost, pa tako nisu pokušavali pomoći odbačenim i izoliranim emigrantima koji su radili sa Brankovom u ambasadi, zbog čega su se članovi te skupine našli u teškoj materijalnoj situaciji. Vjerojatno je to činjeno kako bi se opomenulo ostale emigrante što će im se dogoditi ako vlasti posumnjaju da su emigrirali s ciljem neprijateljske aktivnosti. Suprotno tome, kako bi podigla ugled novoga rukovodstva među emigracijom, vlasti su pokrenule puštanje zatvorenih emigranata i njihovo zapošljavanje ili školovanje. No takav odnos je u narednome periodu donio rastuće tenzije, frakcijske podjele i međusobna optuživanja koje su vlasti nastojale iskoristiti u svoju korist. Pogoršanje situacije nije uočeno sve do druge velike emigrantske konferencije koja je održana u ljeto 1950. godine. Otežavajuća okolnost bila je što rukovodstvo nije moglo donositi nikakve odluke bez odobrenja mađarskih vlasti, a ni samo rukovodstvo se nije pokazalo ni voljnim ni sposobnim organizirati svoj rad, s obzirom da je svatko od njih radio nešto sasvim drugo. Ljubojev je nakon nekoliko mjeseci otišao na politički kurs, Dobanovački je pak postao predavačem na političkom kursu za emigraciju, Velimir je radio na radiju, a Glažar u DSJS-u, dok je jedino Trbović pokušavao obavljati sve dužnosti rukovodstva definirane na prvoj konferenciji. Rukovodstvo je između dvije konferencije održalo nekoliko sastanaka na kojima su izbile nesuglasice, ponajviše između Trbovića i Velimira oko političkih pitanja, zbog čega je Trbović nastojao prikazati Velimira kao destruktivni element u emigraciji.[71]

Druga konferencija emigrantske organizacije, održana u ljeto 1950. g., na kojoj je kao predstavnik CK bio izvjesni Fodor, a jedan ruski državljanin predstavljao je redakciju emigrantskog lista „Pod zastavom internacionalizma“. Započela je Velimirovim referatom o situaciji u svijetu, zadacima emigracije, radu rukovodstva i o Jugoslaviji, ali pisan na način da kontrira Trbovićevim stajalištima. Nakon toga je po običaju uslijedila diskusija u kojoj je Dobanovački kritizirao referat, a Ljubojev je optužio Velimira za nedovoljnu brigu o emigrantima, da je sabotirao rad na obrazovanju emigranata i da nije brinuo o bržem puštanju emigranata iz zatvora. Na kraju je sve navedeno okarakterizirao kao neprijateljski rad. Nakon toga su uslijedili i napadi Trbovića, rekavši da je Velimir kočio rad na obrazovanju emigranata i puštanje ljudi iz zatvora, da se na radiju pretvorio u običnog činovnika i izgubio lik rukovodioca, da je rijetko obilazio emigraciju i pitao za njihove svakodnevne potrebe te da se sprijateljio sa malim brojem ljudi. Zatim su uslijedile kritike Milene Ljubojev i nekih članova diplomatske grupe, koji su optuživali Velimira za njihov težak položaj u emigraciji, spočitnuvši

[71] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 4.; HR, HDA, 1561, 10/13, 32., 33.

mu da je bio blizak sa Brankovom sve do njegova uhićenja. S druge strane Velimir je priznao greške u radu te se pokušavao obraniti time da se nije adekvatno snašao zbog radnih obveza na radiju i da je Trbović teška osoba nesklona suradnji. Nastala je i grupa koja je stala u njegovu obranu, poput Boška Kolundžije, Tode Ivoševića, Franje Cvetana, Rade Mrđenovića i drugih. Nakon ove konferencije, s obzirom da su mađarske vlasti imale povjerenja u Trbovića, Velimir je prestao imati značajniju ulogu u emigrantskoj organizaciji te mu je angažman sveden na poziciju radijskog komentatora i spikera, a dio njegovih pristaša sa konferencije delegiran je na fizički rad u tvornicama. Kasnije se pokušao žaliti Peru Popivodi i CK-u (pismenim putem) uvjeravajući ih da nije on kriv za loš rad rukovodstva nego njegovi kolege koji su ga optuživali, ali to je već unaprijed bilo osuđeno na propast jer se zamjerio vlastima zbog protivljenja stvaranju agenture unutar emigracije, koja bi vlastima koristila u raskrinkavanju ubačenih jugoslavenskih ljudi, ali koja bi se lako mogla i zlorabiti. Nije im se svidjelo ni njegovo protivljenje Trboviću po pitanju organizacije oružanog ustanka u Jugoslaviji.[72]

Nakon kritiziranja Velimira i konstatacije da rukovodstvo nije zadovoljilo postavljenim zadacima izabrano je novo rukovodstvo. Činili su ga jedan od prvih emigranata Lajos Dudaš, zatim Kalman Nyitray, Đuro Burgijašev, Albert Svetina i već spominjani osnivač ibeovske grupe „Gimnazija“ Dušan Grujić. Poslije izbora i konferencije rukovodstvo se povuklo na tajnu lokaciju „zbog vlastite sigurnosti“. Burgijaševu je dodijeljena odgovornost za politički rad emigracije te je za trajanja ovog rukovodstva, do siječnja 1952. g., održano oko 30 raznih emigrantskih sastanaka. Donesena je odluka o raspuštanju kolektiva, čime je većina emigracije počela živjeti u privatnim stanovima, izuzev onih najsiromašnijih koji su ostali živjeti u kolektivu zbog nemogućnosti samostalnog financiranja smještaja. Također je u tom periodu većina emigranata dobila mađarsko državljanstvo, što je bio rezultat promjene vladajuće politike da se emigraciju drži izolirano od javnosti, pa je odlučeno da je se uklopi u mađarsku društvenu svakodnevicu, iako se to nije podudaralo sa krajnjim ciljem povratka emigracije u Jugoslaviju. Inkluzijom emigranata u mađarsko društvo, oni su postepeno počeli aktivno sudjelovati u radu institucija raznih vrsta, između ostalog i političkih. Emigranti su odlazili na kongrese i festivale u zemljama IB-a. Tako su mađarski emigranti predstavljeni na Svjetskom kongresu studenata preko emigrantskog delegata Save Novakovića. U ljeto 1951. g. Dušan Grujić je predvodio grupu od 5 emigranata kao dio mađarske omladinske delegacije na Svjetskom omladinskom festivalu u Berlinu, a grupa je predstavljena kao „Revolucionarna omladina Jugoslavije“. Uz to, u samoj Mađarskoj su u ime emigranata Trbović i Burgijašev

[72] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 4.-5.; HR, HDA, 1561, 10/13, 33.-34.

dobili privilegiju da prisustvuju sa Popivodom na Drugom kongresu PMT-a. Na svim tim okupljanjima emigracija je predstavljana kao „pravi" predstavnik Jugoslavije. Zatim je od važnijih događaja bio posjet P. Popivode u travnju 1951. g., koji je na jednoj konferenciji od 40 emigranata govorio o napretku emigracije na svim poljima rada te ih je informirao da je službeno otvorena zgrada emigrantskog Kluba u ulici Keleti Károly 22, a početkom svibnja iste godine stvoren je emigrantski list na slovenskom jeziku „Za ljudsko zmago"[73] sa imenovanim članovima redakcije, a kojem je sjedište postavljeno u zgradi Kluba. Valja još napomenuti da se u ovome periodu, na jednom emigrantskom sastanku u svibnju 1951. g. prvi puta spomenuo naziv „politički emigranti" te se od tada emigracija u Budimpešti službeno zvala „Revolucionarni politički emigranti iz Jugoslavije", sukladno uobičajenoj komunističkoj nekreativnosti u nazivlju.[74]

Unatoč navedenim pomacima u razvoju emigracije, nezadovoljstvo i tenzije unutar emigracije nisu nestajali. Zapravo su rasli jer je rukovodstvo radilo iste greške kao i prethodno. Članovi su se posvetili svojim poslovima: Svetina na radiju, Nyitray u tvornici, Dudaš u jednom ministarstvu, a Grujić se posvetio studiju te je sve prepušteno Burgijaševu koji je stalno ulazio u sukobe sa emigrantima i rukovodstvom. U takvoj je atmosferi sazvana treća velika emigrantska konferencija, s ciljem rješavanja nesuglasica u rukovodstvu. Na ovoj je konferenciji u ime CK PMT sudjelovala izvjesna Bebrics, koju je od sredine 1951. g. CK zadužio da rukovodi emigracijom. Na početku konferencije Burgijašev je čitao referat o radu rukovodstva, političko-ekonomskoj situaciji u svijetu i Jugoslaviji, emigrantskom životu, itd. U dijelu o rukovodstvu je naveo da će ubuduće ono ujedno biti i redakcija emigrantskog lista i nadodao da je listu novog rukovodstva predložio CK PMT te pozvao sve da ju podrže. Listu su činili novodošli čehoslovački emigrant i urednik emigrantskog lista „Nova Borba" Boris Verstovšek, ponovno Albert Svetina i Đuro Burgijašev, pa Franc Majcen, Bogdan Pejović, član prvog rukovodstva Gojko Trbović te jedan od najstarijih i svima nepoznati Petar Berkes.[75] Lista je potencirala diskusiju koja se pretvorila u svađu. Vlasti su B. Verstovšeka nametnuli s ciljem da kao nova neutralna ličnost pokuša pomiriti frakcioniranu emigraciju, s obzirom da je dolazio iz čehoslovačke emigrantske grupe koja je imala reputaciju dobro uređene i snažne emigrantske organizacije, što je diskutabilno pošto je O. Vojtěchovsky u svojoj knjizi „Iz Praga protiv Tita!" pokazao da niti ta organizacija nije bila imuna na raspodjele i stalne međusobne denuncijacije i optužbe. Prisutni Anton Rupnik, također bivši član čehoslovačke grupacije, ali sad kao

[73] U prijevodu "Za narodnu pobjedu".
[74] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 5.-6., 7.; HR, HDA, 1561, 10/13, 34., 27., 65.-66.
[75] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 6.; HR, HDA, 1561, 10/13, 35.

predstavnik novoformiranog Koordinacijskog centra, založio se za Verstovšeka smatrajući ga najsposobnijim za kvalitetno vođenje iznimno važnog i jedinog lista na slovenskome „Za ljudsko zmago“, koji je i osnovan s ciljem da pokuša povećati utjecaj kominformovstva među inače nezainteresiranim Slovencima. Najviše je nezadovoljstva izraženo zbog ponovnog imenovanja Svetine i Burgijaševa u rukovodstvo. Za Svetinu su isticali da je grub, nepristupačan i uobražen, a za Burgijaševa da se udaljio od emigracije i zatvorio u svoj ured, da nije vodio brigu o obrazovanju emigranata, a emigrant Pavle Krkelić mu je spočitnuo da se nemarno odnosio prema mlađim emigrantima, napomenuvši da nije isplaćivao dogovorenu razliku siromašnim emigrantima koji su zarađivali ispod propisanog minimuma od 700 forinti. Nakon duge kritike dvojca koji je uključivao degradirajuće povike i pozive na uhićenje, predstavnica CK PMT Bebrics je odlučila da se konferencija odloži na određeno vrijeme, dok CK ne provjeri optužbe i ne donese odluku. Stoga je 14 dana poslije, početkom veljače 1952. g., održan drugi dio konferencije, na kojem je u uvodnom referatu Verstovšek poručio kako nesretni dvojac Svetina-Burgijašev neće biti dio rukovodstva, ali da CK predlaže da Svetina ostane u redakciji lista „Za ljudsko zmago“, gdje je već radio, što je ustvari značilo da je dio rukovodstva, s obzirom da je ranije određeno da će članovi rukovodstva biti i članovi redakcije lista. Nova lista bez spomenute dvojice je prihvaćena, ali su emigranti tražili da, od vlasti nametnuti Petar Berkes izloži svoju biografiju, pošto ga nitko iz emigracije nije poznavao. Izvještaj navodi da je ukratko iznio svoju biografiju, ali zatim kaže da je izlaganje trajalo sat vremena, nakon kojeg su neki negodovali kada je spomenuo da je bio član „Hortyjevih sindikata“ u Vojvodini. No, unatoč tome Berkes je prihvaćen za člana rukovodstva.[76] Sastanak je zatim nastavljen te je Verstovšek pročitao buduće zadatke i naglasio da se oni moraju izvršiti u vremenu koje je predvidio CK PMT. Iznio je i plan održavanja radnih konferencija svaka tri mjeseca na kojima bi rukovodstvo odgovaralo emigrantima za svoj rad i mjesečno održavanje konferencije na kojoj bi se kritiziralo, predlagalo promjene i davalo ocjene listu „Za ljudsko zmago“. Iznijeta je i ideja da se unutar emigracije formira ekonomsko tijelo koje bi brinulo o materijalnom položaju pojedinih emigranata, no s obzirom da se nigdje više ne spominje takvo tijelo ideja vjerojatno nije provedena.[77]

Pred kraj konferencije postavljeno je Verstovšeku pitanje o stvaranju nove Komunističke partije Jugoslavije, na što je on odgovorio da bi se to trebalo provesti „u najskorije vrijeme“. Još na početku, kada su emigranti živjeli u kolektivima, formirane su partijske organizacije na

[76] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 6.; HR, HDA, 1561, 10/13, 35.-36.
[77] HR, HDA, 1561, 10/13, 35.-36.

stambenoj razini, slične klasičnim nižim komunističkim partijskim ćelijama. Ideja je bila da one s vremenom postanu dio „nove revolucionarne Komunističke partije Jugoslavije“ i SKOJ-a (Savez komunističke omladine), ali je CK PMT 1951. g. raspustio kolektive, a time i organizacije te su emigrantima omogućili pristup u Partiju i Savez omladine. U početku je bilo otpora pristupu Partiji jer im je cilj bio postati članovima nove KPJ nakon što poraze jugoslavensko rukovodstvo, ali je većina ipak popustila jer je članstvo u Partiji olakšavalo život emigranata u svim aspektima. Neki od takvih bili su bračni par Ljubojev, G. Trbović, O. Dobanovački, D. Grujić, A. Svetina, Đ. Burgijašev, čak i M. Velimir i još nekoliko njih.[78]

Spomenuto je da je na trećoj velikoj konferenciji prisustvovao predstavnik Koordinacijskog centra. Riječ je o središnjem emigrantskom tijelu, sa sjedištem u Moskvi, koje je imalo ulogu slanja direktiva svim ostalim emigrantskim organizacijama. U stvarnosti ono je služilo kao kanal preko kojeg je Sovjetski Savez slao naputke i direktive državnim rukovodiocima IB zemalja, koji su ih onda prosljeđivali emigrantskim organizacijama. Prije formiranja tog tijela kao svojevrsnog rukovodstva cjelokupne emigracije, rukovodstvo mađarske emigracije je ostvarivalo kontakte sa drugim rukovodstvima najčešće preko inozemnih posjeta. U više navrata su dolazili rukovodioci P. Popivoda i R. Golubović iz SSSR-a i S. Ivanović, M. Rajković i A. Rupnik iz Čehoslovačke, a s mađarske strane je Brankov odlazio u posjete praškim i bukureštanskim rukovodiocima emigracije. U Koordinacijski centar je biran po jedan član ibeovske emigracije iz svake od IB zemalja, a na čelu Centra bio je Pero Popivoda. Jedno vrijeme je njegovo članstvo bilo nepoznato, ali se kasnije saznalo da su ga činili još spomenuti Anton Rupnik, Radonja Golubović, Dušan Novakov i Žarko Ljubojev. Zbog konspirativnosti članstva jedno se vrijeme u emigraciji nije znalo što je sa Ljubojevim kada je netragom nestao. Čak ni njegova žena nije znala gdje je niti da li mu se nešto dogodilo.[79]

Glavni problem ovoga oblika rada, osim što su konferencije i sastanci bili mjesto međusobnog optuživanja i uzdizanja na organizacijskoj ljestvici jednih nauštrb drugih, bio je što je ovisio o višim instancama – AVH-u i mađarskom CK-u te kasnije i o Koordinacijskom centru, a preko svih njih o SSSR-u. U trenutku kada je nastupio status quo zbog činjenica da Staljinovi pritisci na Jugoslaviju nisu urodili željenim plodom, a do vojne invazije nije dolazilo, politički emigrantski rad nije imao nikakvog značenja niti svrhe te se i dio emigranata pomirio s činjenicom da se, barem u skorije vrijeme, neće pobjednički vratiti u Jugoslaviju. Stoga ih se većina posvetila stvaranju normalnoga života za sebe u vidu školovanja, rada u novinama, na

[78] HR, HDA, 1561, 10/13, 36.-37.
[79] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 5.-6., 37.

radiju, u društvima jugoslavenske manjine, fizičkom radu u tvornicama te osnivanja obitelji i općenito asimilacije u mađarsko društvo, dok su neki jednostavno životarili, izlazili i zabavljali se i vodili „nemoralni život“, zbog čega su ih mađarske vlasti znale kažnjavati izbacivanjem iz emigrantske organizacije ili prisilnim radom na manjim mjestima u unutrašnjosti zemlje ili na čehoslovačkoj granici.

3. 3. Propagandni rad: Radio, tisak i Demokratski Savez južnih Slavena

Zemlje IB-a smatrale su agitacijsko-propagandi rad jednim od najvažnijih oblika borbe protiv Jugoslavije. Spomenuto je kako se Brankov na početku založio za povećanje duljine jugoslavenskog dijela radijskog programa i imao udjela u uređenju emisija. Također je često sa K. Balassi i povremeno sa ostalim članovima svoje grupe radio na materijalima za emisije i nosio ih u CK ili redakcije radio stanica „Kossuth“ i „Petőfi“, na kojima je često davao izjave i intervjue protiv jugoslavenskog rukovodstva.[80]

Nakon osude Brankova i izbora prvog rukovodstva M. Velimir je dobio poziciju komentatora i spikera na radio stanici zajedno sa Momčilom Ilićem, Ladislavom Kovačem i B. Doroslovačkim, dok su Laszlo i Marija Kevago i povremeno A. Svetina radili kao prevodioci. Svetina je prevodio komentare na slovenski. Taj se sastav održao do odabira drugog rukovodstva u veljači 1951. godine. Nakon toga je organizirana službena emigrantska radio sekcija u radio stanici. Za urednika je imenovan Radovan Bjelić, glavni spiker i komentator ostao je Milutin Velimir, a s njime su se kao spikeri izmjenjivali Momčilo Ilić, Linka Horvat, Radmila Verstovšek, koja je bila i komentatorica, dok je Ljubo Tomić došao kao novi komentator, a u početku je kraće vrijeme Žarko Strajnić radio kao urednik i spiker. Navedeni su činili sekciju za srpsko-hrvatski jezik, dok je u emisiji na slovenskom jeziku kao odgovorni urednik i spiker radio Vlado Peteršić, Mirko Ćuš radio je kao spiker i prevodilac, a Albert Svetina i Franc Majcen su povremeno dolazili u tu radio sekciju da pomognu i daju savjete. Osim navedenih stvorena je ideja da jednom tjedno spikeri na radiju budu ugledniji emigranti za koje se vjerovalo da imaju nekog autoriteta u Jugoslaviji poput Gojka Trbovića, Franje Cvetana, Jove Marjanovića, Đure Burgijaševa i Borisa Verstovšeka. Zapravo one koji su nekoć radili u nekoj od državnih institucija.[81]

[80] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 2., 47.
[81] HR, HDA, 1561, 10/13, 47., 50.

Rad u radio sekciji odvijao se po naredbama agitacijsko-propagandnog odjela CK PMT, a odjel ih je dobivao preko rukovodilaca inozemnih sekcija budimpeštanskog radija. Sekcijom za emigrantske emisije na budimpeštanskom radiju rukovodio je Fenye Bela, ali je on ubrzo dobio dužnost direktora kratkovalne stanice, kojoj je pripadala emigrantska sekcija, pa je njegovo mjesto preuzeo Daniel Hegedüs, koji ju je obavljao do polovice 1950. g., kada ga je zamijenio Ferenc Gerencsér, a Hegedüs mu je postao zamjenikom. Drugi Gerencsérov zamjenik bila je Erzsbet Kanesei, a treći Judita Rostas. Njih četvero činili su rukovodstvo emigrantske radio sekcije. Gerencsér je bio elektro-monter koji je prvotno radio u tvornici Csepel, da bi kasnije završio dvogodišnju novinarsku školu i postao šefom sekcije. Okarakteriziran je kao spor u radu, slabo politički obrazovan te da često ne zna odgovore na pitanja političke prirode koja mu postavljaju emigranti, najčešće Velimir. Pošto se boji da u odgovoru ne da pogrešno tumačenje, za to se obraća E. Kanesei. Navodi se da se prema emigrantima odnosi diktatorski, a da je prema mađarskim zaposlenicima blag, zbog čega je omražen. Bitnim poslovima zapravo rukovodi E. Kanesei, kojoj je osnovni posao korektura svih emigrantskih članaka i komentara. Ona ujedno i rukovodi sastancima komentatora i priopćava teme o kojima treba pisati i određuje ton komentara. Emigranti dolaze kod nje na savjetovanja oko pisanja članaka i političkih postavki. Navodi se za nju da je zavidna Gerencséru na položaju, s obzirom da je sposobnija i kvalificiranija i da se bori da dođe na njegovo mjesto. Dodaje se da je ambiciozna i neumorna u radu, ali da gleda emigrante s visoka i podcjenjuje njihove sposobnosti te da je u više navrata u razgovorima izjavila da mrzi Jugoslavene. Osjećaji emigracije prema njoj su recipročni jer im redovito prepravlja članke tako da od njihovog prvobitnog sadržaja ne ostaje gotovo ništa, zbog čega dolazi do situacija da kada bi se na radiju čitao članak i na kraju ime emigranta koji ga je pisao, dotični emigrant bi ostao začuđen jer se članak ne bi gotovo uopće podudarao s onime što je predao na korekturu.[82]

Kod Gerencséra je često dolazio predstavnik CK Fodor da bi satima diskutirali, nakon čega bi obično bio sazvan sastanak radi diskusije o budućim zadacima i kritike ili evaluacije dosadašnjeg rada sekcije. Inače Fodor, iako je kao produžena ruka CK bio općenito nadležan za vezu sa emigracijom, prilikom posjeta u širokom je luku izbjegavao interakcije sa emigrantima zaposlenima u sekciji pa su ga emigranti smatrali „odvratnim i nepristupačnim“. Njegov nasljednik Szentivanski je dolazio još češće do stanice, ali se za razliku od Fodora interesirao kod emigranata o uvjetima rada, načinu na koji rade i odnosu rukovodstva prema

[82] HR, HDA, 1561, 10/13, 47.-48.

njima. S njime su naravno emigranti bili zadovoljniji, kao i sa njegovom nasljednicom Bebrics.[83]

Rad u sekciji bio je šablonski. Svaki članak je prvo korigiran nakon čega se prevodio na mađarski i slao na cenzuru Istvanu Sermaju, rukovoditelju mađarskog državnog radija. Nakon njegova pregleda i odobrenja materijala spremljenih za objavu, snimani su na traci i direktno objavljivani u emisijama. Kvalitetnije ocjenjeni komentari su se obično snimali kako bi ih se ponovilo u više emisija. Svakog je četvrtka bio komentatorski sastanak od 8h do 12h, kojim je rukovodio Gerencser ili njegovi zamjenici. Na njima je obično izlagan pregled političkih događaja u proteklom tjednu na osnovu čega se razvijala rasprava. Kanesei bi zatim pročitala popis od oko 30 tema po kojima emigranti trebaju napisati članak za iduće emisije. Svaki bi dobio 4-6 tema za obraditi. Rukovodstvo je određivalo kada će se koja tema čitati, ali postojao je određeni raspored. Tako su se obično nedjeljom čitale teme iz jugoslavenske poljoprivrede, ponedjeljkom iz ekonomije, srijedom je bila emisija za žene, a četvrtkom za omladinu, dok su petkom obično čitane teme iz jugoslavenskog kulturno-političkog života, a subotom o Jugoslavenskoj Armiji.[84]

Sastanci cijele radio sekcije bili su svakoga dana u 12 sati, koji je izgledao gotovo isto kao i komentatorski, a svakog je mjeseca jedanput održavan sekcijski sastanak na kojem bi bio direktor kratkovalne stanice Fenye Bela. Za taj sastanak bi jedan od emigranata-komentatora pripremio mjesečni izvještaj koji je navodio što je sve objavljeno u emisijama tijekom tog perioda, nakon čega bi nastupila rasprava i iznošenje zaključaka za budući rad. Jednom mjesečno održavao se i sastanak odjela na koji su morali doći svi emigranti i administrativno osoblje zaposleno u sekciji, a dolazila su i 2-4 emigranta iz redakcije „Za ljudsko zmago“.[85]

U studenome 1952. g. dolazi do određenih promjena na radiju po direktivi propagandnog odjela CK PMT-a, prema kojima se uvodi obveza sekcije da stvara tromjesečne planove rada. Prije početka tog procesa održavao se sastanak rukovodioca sekcije i komentatora koji bi raspravljali kako poboljšati kvalitetu emisija i rad na njima, nakon čega bi bio sazvan širi sastanak sekcije na kojem bi bili Fenye Bela, njegovi zamjenici, Szentivanski, zatim Verstovšek, Burgijašev i Svetina kao predstavnici rukovodstva emigracije te Margit Fekete, sekretar partijske organizacije radio stanice. Na tim sastancima Gerencser i Kanesei bi iznosili plan tromjesečnog rada sekcije. Na jednom je sastanku te godine Fenye kritizirao jugoslavensku sekciju da je

[83] HR, HDA, 1561, 10/13, 48.-49.
[84] HR, HDA, 1561, 10/13, 49.
[85] HR, HDA, 1561, 10/13, 49.

učinila velike propuste u radu. Između ostalog da su propustili reagirati na zbližavanje Jugoslavije sa Indijom, zatim prokomentirati razne posjete američkih vojnih i političkih ličnosti i posjete osoba iz drugih zapadnih zemalja Jugoslaviji. Plan koji je tada donijet na sastanku bio je da treba „još više popularisati SSSR i IB zemlje, odmah reagovati na sve događaje u vezi sa Jugoslavijom, popularisati život emigranata u IB zemljama, u prvom redu u Mađarskoj i još više pisati o uspesima madjarskih trudbenika“.[86]

Naposljetku valja nešto reći i o najbitnijem dijelu radija, a to je emitiranje emisija. Dnevno je puštano po četiri emisije na srpsko-hrvatskom u sveukupnom trajanju od 1 sata i 45 minuta (1. emisija: 4.30-5h, 2. emisija: 15.15-15.30h, 3. emisija 19.30-20h i 4. emisija: 22.30-23h). Emisije na slovenskom su puštale isti materijal s tom razlikom da su nekada F. Majcen ili B. Verstovšek napisali nešto o Koruškoj ili Trstu jer je Gerencser izjavio da „Srbima to ne treba, jer se to njih ne tiče, a i ne znaju gde se nalazi Koruška i Trst“. Razlika je bila i u broju i vremenu emitiranja – sveukupno 3 emisije u 55 minuta (1. emisija: 7.15-7.35h, 2. emisija: 18.25-18.40h, 3. emisija: 23-23.20h). Inače, u izvještajima je navedeno da se rad na radiju redovito u emigraciji ističe kao izrazito važan te se, pored rada u emigrantskom listu, smatra prvorazrednim zadatkom emigracije, a to se vidi i po sredstvima koja im mađarske vlasti daju na raspolaganje, kao i po primanjima zaposlenika koji variraju između 1000-2200 forinti.[87]

S obzirom na spomenutu važnost radija i tiska, tim su više mađarske vlasti i emigracija bile frustrirane što do 1951. g. nisu stvorili svoj emigrantski list, kao sve ostale IB zemlje. Do tog perioda emigrantski su list djelomice nadomještali listovi iz SSSR-a i drugih ibeovskih zemalja[88] te list Demokratskog Saveza južnih Slavena „Naše novine“, ali koji nije bio potpuno ibeovski orijentiran, već očito više na jugoslavensku manjinu u Mađarskoj. Također, kao nadomjestak služile su razne brošure i leci napisani protiv KPJ-a i Jugoslavije po objavi Rezolucije IB. Tisak se prvotno dijelio emigrantima po kolektivima, a kasnije je stizao u Klub, koji je imao čitaonicu.[89]

Prvi broj mađarskog emigrantskog lista „Za ljudsko zmago“ izašao je uoči „Prvog maja“ 1951. g. te je tiskan u minimalno 400 primjeraka, formata 30x40cm. U početku je izlazio svakih 15 dana, no od 1952. g. izlazi svake srijede s tiražom od 8000 primjeraka na, kako je već poznato, slovenskom jeziku. Redakcija je često, pod istim imenom, izdavala novinske članke u obliku

[86] HR, HDA, 1561, 10/13, 49.-50.
[87] HR, HDA, 1561, 10/13, 50.-52.
[88] “Za socijalističku Jugoslaviju” (SSSR), “Nova Borba” (Čehoslovačka), “Pod zastavom internacionalizma” (Rumunjska), “Napred” (Bugarska)
[89] HR, HDA, 1561, 10/13, 52.

biltena i na srpsko-hrvatskom jeziku. U prvoj redakciji lista bili su Albert Svetina, Dušan Grujić, Bogdan Pejović, Savo Novaković, Đuro Burgijašev i Franc Majcen, a kao administrativno osoblje Laszlo Kevago kao daktilograf i prevoditelj, Stevan Šipoš kao kurir i dobavljač, Branislav Doroslovački te Paula Krstonošić. Kasnije je promjenom rukovodstva 1952. g. promijenjena i redakcija. Došli su Verstovšek, Trbović i Berkes, a ostali su Majcen, Pejović i Svetina. Uz navedene, u listu su radili i povremeni suradnici poput Jordana Petrovića, Radovana Bjelića, Đorđa Pujića, Boška Kolundžije, Antuna Šalavardića i drugih. Glavni ciljevi i zadaci emigracije sažeo je u jednom članku G. Trbović: „Aktivno sudjelovanje u borbi protiv Titove bande i njegovih imperijalističkih gospodara, sudjelovanje u izgradnji socijalizma u Mađarskoj te stručno i ideološko-političko uzdizanje emigracije“.[90]

Redakcija lista nalazila se u zgradi Kluba, na prvome katu u više prostorija. Redakcija je radila svaki dan od 9 do 17 sati osim nedjelje te se svako jutro održavalo sastanke na temu tiska i vijesti sa radija, a svakih 7 dana po pitanju plana za idući broj lista. Članovi redakcije imali su zadatak pisanja uvodnih članaka, koji su rađeni po uzoru na one iz moskovskog lista „Pravda“, mađarskog „Szabad Népa“ ili emigrantskih listova „Za socijalističku Jugoslaviju“ i „Pod zastavom internacionalizma“. Za svaki sljedeći broj lista po jedan je emigrant bio zadužen da napiše uvodnik. Najčešće je to odrađivao Franc Majcen, koji, ako ih i nije pisao, sudjelovao je u korigiranju i konačnom uobličenju članka. On je vršio korekcije i ostalih tekstova koji su pisali suradnici lista te je sa piscima članaka imao isti problem kao i Kanesei na radiju, s obzirom da je znao izmjenjivati tekst članaka do neprepoznatljivosti. Imao je tendenciju da sam napiše neki članak i obavijesti emigranta da će pod njegovim imenom izaći neki članak u novinama. Na konferenciji u ožujku 1952. g. je upozoren da to ne radi, već da svi moraju pisati članke samostalno, uz određenu pomoć redakcije ako je to potrebno. Nisu samo uvodnici preuzimani iz drugih novina , već je i cjelokupni idejni materijal preuziman iz mađarskih, sovjetskih, pa i zapadnih i jugoslavenskih novina, radio vijesti, ibeovskih listova. Političku liniju lista određivao je propagandni odjel CK PMT-a, koji ih je opskrbljivao podacima iz Jugoslavije. Često je u redakciju dolazio bivši službenik mađarskog poslanstva u Beogradu Hrabec i donosio podatke redakciji.[91]

Nastojalo se privući što više emigranata da pišu za novine pa su osnivani i tzv. kružoci (udruženja) prema temama o kojima se pisalo za novine. Tako su postojali vojni, ekonomski, politički, kulturni i drugi kružoci na kojima su stručniji emigranti, poput Majcena, učili i

[90] HR, HDA, 1561, 10/13, 52.-53., 66.
[91] HR, HDA, 1561, 10/13, 53., 54.

savjetovali ostale kako pisati i čime se pri tome služiti. Uz Majcena, najbitniji član lista bio je Trbović koji je održavao vezu sa redakcijama mađarskih listova, rukovodio kružocima i povremeno sudjelovao u pisanju i korigiranju članaka. Vezu sa emigrantskim listovima u drugim IB zemljama održavao je Verstovšek kao glavni urednik lista „Za ljudsko zmago". Predstavnica CK Bebrics je skoro svaki dan dolazila u Klub držati sastanke sa redakcijom, na kojima je uvijek davala zaključnu riječ u raspravama te je Verstovšek često na njeno traženje, a nekad i samoinicijativno odlazio do CK u vezi rješavanja problema oko lista.[92]

Na sastanku u ožujku 1952. g. Bebrics je tražila da se u listu češće piše o Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) i da se usredotoče na kritiziranje jugoslavenskog rukovodstva te se od tada pišu česti i dugački članci o NOB-u (najviše Trbović, Majcen i Svetina). Tražilo se i češće klišejizirano pisanje o uspjesima mađarskih i sovjetskih radnika u izgradnji socijalizma i općenito o socijalizmu u drugim IB zemljama te da se ono usporedi sa jugoslavenskim ideološkim skretanjem. Na ožujskome sastanku bili su i članovi Koordinacijskog centra radi toga da prenesu iskustva drugih redakcija, ukažu na nedostatke i predlože mjere za poboljšanje rada.[93]

Redakcija lista je „Za ljudsko zmago" slala svim emigrantskim udruženjima IB zemalja, a u paketima su ilegalno pristizali i u Jugoslaviju, često željezničkim putem iz zemalja poput Francuske, Njemačke, Belgije ili Austrije jer se smatralo da jugoslavenske vlasti neće biti toliko fokusirane na rute iz zapadnih zemalja.[94]

Kao i sve ostale emigrantske aktivnosti, i tisak je financiran od CK PMT-a i sukladno važnosti kojoj su vlasti pridavale propagandnom radu članovi redakcije su imali jako dobre plaće, između 900 i 2000 forinti, koje su se sa honorarima mogle popeti i na 3500-4000 forinti. Smatralo se da list ima bitnu ulogu okupljanja, obrazovanja i aktiviranja članova emigrantske organizacije u sklopu kampanje protiv jugoslavenskog rukovodstva.[95]

Osim radija i tiska, jedan od prvih vidova propagande bio je preustroj Demokratskog Saveza južnih Slavena (DSJS) u sredstvo antititoističke promidžbe. Mađarske vlasti su Savez iskoristile za širenje ibeovske političke linije među jugoslavenskom manjinom. Zato je list Saveza „Naše novine" korišten djelomice i kao emigrantski list prije stvaranja „Za ljudsko zmago". Savez je izdavao i manje listove poput „Pionirski prutić" i „Upitnik" na kojima su radili emigranti. Prvi

[92] HR, HDA, 1561, 10/13, 53.
[93] HR, HDA, 1561, 10/13, 54.
[94] HR, HDA, 1561, 10/13, 53.-54.
[95] HR, HDA, 1561, 10/13, 54.

je uređivala Mara Stevanović, a drugi Božo Glažar i kasnije Ozren Krstonošić, a urednik glavnog lista „Naše novine“ bio je Milutin Stevanović. Za generalnog sekretara DSJS-a imenovan je Andrija Hovan, koji po svemu sudeći nije bio dorastao datoj ulozi s obzirom da je bio apolitičan, nije znao srpsko-hrvatski, a i navodi se da su više-manje sve njegove poslove u Savezu obavljali emigranti i drugi službenici Saveza. Nije sudjelovao ni u radu tiska niti ga je ikada čitao. Stoga je glavna ličnost i autoritet u Savezu bio Laszlo Major, koji je rukovodio cjelokupnim radom Saveza, držao vezu sa CK PMT od kuda je dobivao direktive za rad i pregledavao i odobravao članke. Nije se slagao sa Hovanom jer je htio njegov položaj, a kao i većina visokopozicioniranih mađarskih djelatnika u propagandi nije se slagao ni sa emigrantima u Savezu. No, nakon Rajkovog procesa premješten je na radio, a zamjenjuje ga Mile Stevanović. On je, pošto nije Mađar, držao vezu sa CK posredno preko Szentivanskog, koji mu je davao instrukcije za vođenje novina.[96]

DSJS-u je dato u zadatak pridobivanje nacionalne manjine za politiku mađarske vlade i IB-a te su emigranti, osim na rad u Savezu, angažirani i na terenu, sudjelujući na zborovima i drugim političkim skupovima, po uzoru na Brankova koji je započeo sa time. Od emigracije su u Savezu (i na terenu) radili Krstonošić, Dobanovački i Stevanović iz diplomatske grupe, Božo Glažar, Aca Stanojev, Gojko Petrović, Ivan Mokuter, Savo Novaković i drugi manje eksponirani emigranti. Marija Bjelić je radila na umnožavanju raznog materijala koji je slan u manjinska sela u svrhu kulturno-prosvjetnog rada, na čijoj su organizaciji radili Božo Glažar i Demeter Krunić. Bjelić je kasnije postala učiteljicom u internatu južnih Slavena Pomáz, a Krunić u južnoslavenskoj gimnaziji te je sa Glažarom i Tihomirom Vujićem napisao udžbenik pjevanja za južnoslavenske škole. Gojko Petrović je pomagao oko novina, posebice u vrijeme omladinskog festivala u Budimpešti, dok je Dobanovački napisao udžbenik povijesti za manjinske škole.[97]

Najaktivniji djelatnik Saveza bio je Milutin Stevanović, koji je u njemu radio od 1949. g. i najduže se zadržao. On je poboljšao kvalitetu i povećao tiražu novina, lobirao je za upis djece u manjinske škole i izradio čitanku za sve razrede Više narodne škole. Radom u DSJS-u je uspio steći povjerenje emigracije i Mađara nakon teškog perioda uzrokovanog osudom Brankova na titoističkom sudskom procesu. Kao urednik lista „Naše novine“ često se svađao sa Krstonošićem, koji se borio za njegovo mjesto, ali je Stevanović zadržao svoj posao, dok je Krstonošiću dano da umjesto Glažara preuzme uređivanje „Upitnika“ jer je ovaj većinu

[96] HR, HDA, 1561, 10/13, 52., 55.
[97] HR, HDA, 1561, 10/13, 55.-56.

vremena provodio na terenu radeći na osnivanju kulturnih grupa. Glažaru se spočitavalo da „kao komunista mora više da radi u Savezu“.[98]

Postojala je novinska sekcija za ženske teme za što je članke pisao Ljuba Mirković, dok je po omladinskoj liniji radio Aca Stanojev, koji je bio ravnatelj „osmoljetke“ (škole) i internata južnih Slavena u Pomázu. Stanojev je često bio na terenu te je odlazio u Budimpeštu po direktive i na savjetovanja, pa mu je po omladinskoj problematici pomagao emigrant Petar Bedrosijan. Uz njih dvojicu, za školsku problematiku odgovoran je bio činovnik ministarstva kulture Bora Pandurović, koji je imao ured u DSJS-u. Okarakteriziran je kao brzoplet, nesnalažljiv, povodljiv i da je pod utjecajem svog bliskog prijatelja Dobanovačkog te da „riječima više obećava nego što je u stanju uraditi, pa je izgubio povjerenje i autoritet“. Navodi se i da je dosta vremena provodio na terenu među jugoslavenskom manjinom. Službena pozicija mu je bila „inspektor svih južnoslavenskih škola u Mađarskoj“.[99]

Od polovice 1951. g. školskim je poslovima počeo rukovoditi Živa Pejak, isto iz ministarstva prosvjete, koji je postupno počeo potiskivati Pandurovića, jer je bio „ozbiljniji i staloženiji“. Te godine u listopadu se Krstonošić ponovno posvađao tijekom sastanka o uređenju i izdanju broja „Upitnika“, ali ovoga puta sa A. Hovanom, nakon čega je Krstonošić optužen da je objavio članak o jeziku „koji se nije slagao sa stavovima Staljina“, na što se on branio pred ostalima da mu se to slučajno dogodilo jer nije dovoljno dobro prostudirao temu, ali da mu se ne može zbog toga prišiti etiketa neprijateljskog rada, što je bio zaključak sastanka.[100]

Cjelokupni rad DSJS-a bio je, isto kao i ostale vrste propagandnog rada, strogo rukovođen od strane mađarskih vlasti, što je vidljivo iz samog načina rada Saveza, ali i činjenice da je po eskalaciji sukoba Tito-Staljin, izvršena čistka zaposlenika koji nisu htjeli javno stati iza Rezolucije, koji su onda zamijenjeni emigracijom, manjincima i mađarskim zaposlenicima.

Osim važnosti političkog rada emigracije radi stvaranja „legitimnog“ pandana tadašnjem KPJ-u i propagandnog rada u svrhu „raskrinkavanja“ neprijateljskog rada „klike Tito-Ranković“, važan dio borbe bio je i obavještajno-špijunski rad s krajnjim ciljem potencijalne destabilizacije vlasti, podizanja ustanka i svrgavanja trenutnog jugoslavenskog rukovodstva.

[98] HR, HDA, 1561, 10/13, 56.-57.
[99] HR, HDA, 1561, 10/13, 55.-56.
[100] HR, HDA, 1561, 10/13, 57.

3. 4. Obavještajno-špijunski rad prema Jugoslaviji

Obavještajno-špijunski rad bio je nesumnjivo najozbiljnija i najopasnija vrsta emigrantskog djelovanja jer je za sobom povlačila i potencijalno neugodne ishode. Dok su političko rukovodstvo emigracije i djelatnici propagandnog odjela mogli nesmetano djelovati protiv Jugoslavije bez zakonske odgovornosti za svoje postupke, osobe koje su slane na špijunske zadatke u Jugoslaviju riskirali su vlastiti život i mogućnost osude na dugogodišnje kazne zatvora ili smrtne kazne. Takvi su zadaci ujedno kreirali najveće tenzije između Jugoslavije i ibeovskih zemalja u obliku čestih graničnih incidenata i prijetnji ratnim manevrima. Obavještajni zadaci su varirali od distribucije propagandnog materijala (novine, leci, brošure…), uspostavljanja veza sa proibeovskim jugoslavenskim građanima, prikupljanja obavještajnih i povjerljivih podataka, prenošenja i postavljanja prijenosne radio stanice za emitiranje protujugoslavenskog sadržaja, do ekstremnijih zadataka ubojstava i diverzija, koje su bile karakterističnije za emigrante iz dogmatske Albanije, iako ni ostali nisu bili imuni na zadavanje takvih zadataka. Pošto je najveći udio emigranata došao iz područja Vojvodine, to je ujedno bilo i područje gdje su uglavnom emigranti slani na zadatke i gdje su vrbovani Jugoslaveni za suradnju kao veza unutar zemlje. To potvrđuje i iskaz uhvaćenog emigranta Evgenija Njaradija, inače pripadnika rusinske manjine u Jugoslaviji, prema kojem su Mađari željeli na području Subotice stvoriti brojnu i čvrstu agenturnu bazu u svrhu planiranja i izvršavanja većih i složenijih zadataka. Njegovo je hvatanje 1949. g. povuklo za sobom i uhićenje još 21 osobe koje su mu služile kao obavještajna veza u Jugoslaviji. Zbog špijunaže je osuđen na 9 godina zatvora.[101]

Kada se počelo sa prelaženjima u Mađarsku, vlasti su naredile civilnim i vojnim tijelima da emigrante po dolasku preuzmu i upute u zatvore V. oblasnog odjeljenja AVH u Budimpešti, Pécsu, Segedinu i Szombathelyu. Kroz njih su prošli svi emigranti od objave Rezolucije IB do sredine 1950. g., kada je izvršena reorganizacija sustava i otvoren poseban prihvatni logor u Jászberényu, nedaleko Budimpešte. Reorganizacijom su stvoreni centri VPO-a (vojni obavještajni centri) kao dio centara AVH, koji su pomogli u boljoj pripremi obavještajaca. Formirane su i uprave u graničnim okruzima jedinica AVH pod nazivom „Odjeljenje za daljinsko izviđanje“ i „Odjeljenje za blisko izviđanje“ za pogranični obavještajni rad. Njihovi su se zadaci sastojali u prihvaćanju prebjega i slanju u Jászberény te priprema obavještajnih akcija u pograničnom pojasu. U nekim su slučajevima, osim navedenih zatvora, emigrante držali u drugim mjestima poput Baje, Barcse i Villánya. Duljina boravka u zatvoru je varirala i

[101] HR, HDA, 1561, 10/13, 17., 67., 72., 96.

ovisila od slučaja do slučaja, no postojala je razlika u početnome i kasnijem periodu. U razdoblju do otprilike ožujka-travnja 1949. g. emigranti su relativno kratko držani u pritvoru, a i postupak ispitivanja je bio takav, dok su kasnije emigranti gotovo u pravilu držani u pritvoru minimalno 6 mjeseci, neki i preko godinu dana te su bili suočeni sa lošim životnim uvjetima, glađu, fizičkim zlostavljanjem i sličnim taktikama da ih se pokuša raskrinkati kao ubačene agente ili navesti da pristanu na obavještajni zadatak. Uhvaćeni emigrant Mirko Despotović tijekom istražnog ispitivanja je izjavio: „Hrana je bila vrlo slaba, a kreveti na kojima sam spavao od daske". Bilo je i slučajeva da ih po oslobađanju ne priključe emigraciji nego ih šalju na fizički rad negdje u unutrašnjost zemlje, da ih se tako pokuša pridobiti za zadatke. U pravilu su emigranti pripadnici mađarske manjine u Jugoslaviji bili bolje primani, kraće držani u zatvoru i brže zapošljavani.[102]

Već je navedeno da su mađarske vlasti redovito nagovarale i ucjenjivale novodošle emigrante da će biti oslobođeni iz pritvora ako pristanu na izvršenje obavještajnog zadatka, no unatoč tome što su mnogi emigranti bili učesnici Narodnooslobodilačke borbe u Drugome Svjetskom ratu ili im je bio poznat ilegalni rad iz međuratnog i ratnog razdoblja, prema iskazima emigranata koji su uhvaćeni od strane jugoslavenskih vlasti, nevoljko su pristajali na takve zadatke, obično samo jednom ili dvaput te bi zatim tražili da se pridruže emigrantskoj organizaciji. Po dolasku u Mađarsku su prolazili kroz brojna policijska ispitivanja, koje su vršile pogranične službe, lokalne policijske vlasti i AVH, a kasnije je u proceduru stavljeno da ih ispituje komisija imenovana iz redova emigracije. Prvotno su to povremeno činili Brankov i Vidović, uz prisustvo oficira AVH sa znanjem srpsko-hrvatskog, a kasnije je imenovana komisija sastavljena od trojice emigranata, koji su zapravo postavljali ista pitanja kao i policija i AVH. Emigrante bi pri inicijalnom ispitivanju tražili biografske podatke, osnovne podatke o stanju u Jugoslaviji, o mjestu prelaska granice i načinu organiziranja bijega; zatim bi AVH tražio opširnu biografiju kao osnovu za daljnje ispitivanje, što više podataka o Jugoslaviji, o vezama u zemlji, razlozima bijega, sve sa glavnim ciljem ustanovljavanja je li emigrant agent UDB-e ili ne. Ispitivanja su vršena po nekoliko puta, s istom procedurom, da ustanove ima li proturječnosti u iskazu, nakon čega su, ako su zadovoljili kriterije, bivali oslobađani, osim u slučaju kada je AVH ocijenio da je neki emigrant pogodan za izvršavanje obavještajnog zadatka. Tada bi ga zatražili da izvrši postavljeni zadatak, a ako dotični na to nije pristajao optužili bi ga da je poslan od strane UDB-e ili bi se pozivali na moralnu obvezu prema Staljinu i sovjetskoj Partiji, pa je mogao odagnati sa sebe sumnju jedino ako pristane na zadatak. Tako

[102] HR, HDA, 1561, 10/13, 18., 19., 22., 82.

su Franju Banka ubrzo po dolasku počeli pripremati za obavještajni rad te su tražili od njega da napiše pisma prijateljima i poznanicima u cilju njihova povezivanja sa AVH-om. S obzirom da je bio odmah po dolasku izdvojen od emigracije radi obuke, nitko iz emigracije nije ni znao za njega. Bilo je i drugih načina ucjene poput onog postavljenog emigrantskom trojcu Radi Mrđenoviću, Anti Raku i Bošku Kolundžiji, koji su tražili da ih se pusti dalje prema SSSR-u, što su im nadležni obećali samo ako izvrše obavještajne zadatke. Vlasti nisu ispunile to obećanje.[103]

Mrđenović, kojeg su jugoslavenske vlasti uhvatile na njegovom trećem zadatku, rekao je da su ga po prelasku u Mađarsku 13. prosinca 1948. g. u zatvoru držali 6 mjeseci dok nije, uz razne pritiske, pristao na izvršenje zadatka. On i Kolundžija bili su sumnjivi Mađarima jer su se kao oficiri KOS-a (kontraobavještajne službe) javno izjasnili za Rezoluciju, a samo su kažnjeni otkazom. Mrđenovića je najprije površno ispitivao major AVH, nakon čega je uslijedilo dugačko ispitivanje od strane oficira sovjetskog NKVD-a, koje je trajalo skoro cijeli jedan dan. Tražili su ga podatke vojne, ekonomske i političke prirode, o raširenosti ibeovstva u Armiji, moguće držanje oficirskog kadra u slučaju napada na Jugoslaviju i raspoloženje stanovništva.[104]

Još je gore iskustvo ispričao slovenski prebjeg Janez Solarić koji je u zatvoru bio od dolaska 25. svibnja 1949. g. do 28. veljače 1951. godine, gotovo 2 pune godine, od čega je zadnjih godinu dana proveo u kućnom pritvoru. Solarić je odveden u zatvor u Szombathelyu gdje je bio 15 dana u samici sa jednim obrokom dnevno, nakon čega je prebačen u veću ćeliju u podrumu sa 25 ljudi, gdje je ostao do 30. listopada 1949. godine. Naveo je da su svi ostali zatvorenici bili Mađari raznih profesija, od liječnika do radnika te da su ih nerijetko čuvari fizički zlostavljali i izgladnjivali. Spomenuo je i da se razbolio, ali mu nije pružena medicinska pomoć. Zatim je prebačen u jedan zatvor u Segedinu da bi 5. studenog bio prebačen u drugi zatvor isto u Segedinu, gdje su bili ostali emigranti. Tu se upoznao sa nekima poput Dragutina i Dušana Grujića i drugim manje poznatim emigrantima. Koristili su ga za tumača pri ispitivanju nekih emigranata zbog poznavanja jezika. Naveo je da ih je svake nedjelje posjećivao čovjek kojeg su zvali Hosszu[105], vjerojatno djelatnik AVH, od kojeg je opetovano tražio odgovor zašto je tako dugo u zatvoru, na što je ovaj odgovarao da još nije dovršena zgrada u Budimpešti u kojoj bi trebali biti smješteni. Zbog toga je sa ostalima pokrenuo štrajk glađu, nakon čega je 10. siječnja 1950. g. odveden sa emigrantima u svojevrsni kućni pritvor u jednoj zgradi/vili u ulici

[103] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 1, 2.; HR, HDA, 1561, 10/13, 22., 23., 25., 26.
[104] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 1, 3., 5., 8.; HR, HDA, 1561, 10/13, 22., 23.-24.
[105] Hosszu je bio nadimak koji bi na hrvatskom otprilike značio "dugi".

Batay 12a u Budimpešti. Djelatnik AVH Bala rekao im je da se ne smiju sami udaljavati od zgrade, osim u njenom dvorištu, niti s ikime izvana razgovarati na materinjem jeziku. Za svaki slučaj ih je iz susjedne zgrade motrio AVH. Dok su bili tamo svakodnevno su dobivali primjerke emigrantskih novina „Nova Borba“ i „Za socijalističku Jugoslaviju“ i brošuru „Rajkov proces“. Kasnije su pustili sve emigrante na slobodu osim njega i Miroslava Štajnera, a na upit o razlogu takve odluke, kapetan AVH-a Bala rekao mu je da čekaju potvrdu da je u Urugvaju bio član Partije. U konačnici je 28. veljače 1951. g. pušten na slobodu nakon čega ga je još, forme radi, ispitala emigrantska komisija sastavljena od K. Nyitraya, L. Dudaša i Antona Šalavardića.[106]

Emigrantska komisija djelovala je od svibnja 1949. g. do kraja 1951. g. te je radila pod kontrolom AVH. Ona je o svome radu tj. mišljenjima podnosila izvještaj rukovodstvu emigracije, a ono ga je prosljeđivalo dalje AVH-u. Članovi komisije su se izmjenjivali, ali su to bili ljudi od povjerenja nadređenih. Uz gore spomenuti trio, kasnije su bili i Gojko Trbović, Božo Glažar, Savo Novaković i Rade Mrđenović, koji je izgleda pridobio nadređene.[107]

Oslobađanje iz zatvora i priključenje emigraciji nije značilo da uživaju povjerenje Mađara. AVH je preko svojih službenika provjeravao ideološku pravovjernost i ponašanje emigranata. Nerijetko su vrbovali emigrante u svrhu kontroliranja i potencijalnog otkrivanja kolega emigranata, a time su i saznavali raspoloženje emigracije i pratili njihov rad. Janeza Solarića je AVH uposlio da se sprijatelji sa M. Velimirom i da mu kroz razgovore postavlja provokatorska pitanja, o čemu je morao podnositi izvještaje svaki tjedan. Kasnije je saznao da je AVH angažirao dvije mađarke, njegove kolegice sa radio stanice, da mu postavljaju pitanja o osjetljivim temama kojima bi se potencijalno mogao kompromitirati u očima mađarskih vlasti. Mrđenović je spomenuo slučaj Slavka Stojkovića, koji je bio angažiran „provocirati“ emigrante raznim pitanjima ili na način da im namješta „žene sumnjivog morala“ u hotelima. No, Stojković nije bio u stanju čuvati tajnu jer je po prirodi bio previše razgovorljiv te je znao s emigrantima otvoreno govoriti o tome koji su mu zadaci. Inače, na temelju rada „agenata-provokatora“ ponovno su uhićeni neki emigranti među kojima i Josip Sučić, kojeg je AVH pripremao za obavještajne zadatke, a za kojeg P. Vukman u jednom svojem radu ističe da se na kraju ispostavilo da je agent UDB-e. Pomalo očekivano, u izvještaju SDS-a koji spominje

[106] HR, HDA, 1561, 10/13, 19.-21., 24.-25., 41.
[107] HR, HDA, 1561, 10/13, 26.

imena nekih od ponovno uhićenih kompromitiranih emigranata ističe se da nitko od njih nije bio agent jugoslavenske tajne službe.[108]

Što se tiče organiziranja obavještajnog rada i zadataka, AVH i CK PMT su za složenije zadatke koristili već spominjane političke emigrante iz Budimpešte, dok su za jednostavnije zadatke, svedene na prelazak granice i raspodjelu propagandnog materijala, korišteni tzv. emigranti druge kategorije, izolirani od utjecaja političke emigracije i smješteni u unutrašnjem, i to uglavnom ruralnom dijelu zemlje radeći najčešće poljoprivredne poslove. Tamo su slani oni emigranti koji su navodili da su emigrirali iz ekonomskih, kriminalnih, avanturističkih ili drugih neideoloških i nepolitičkih razloga. Njih je, prema izvještaju, bilo oko 160 i činili su 54% emigracije u Mađarskoj, s time da su si vlasti uzimale slobodu odlučivanja pa su neke emigrante koji su rekli da su došli iz neideoloških razloga slali u Budimpeštu, a političke emigrante u unutrašnjost. Emigranti druge kategorije su u velikoj mjeri slani na obavještajne zadatke tijekom 1949. i dijela 1950. g., no veliki broj uhvaćenih od strane jugoslavenskih vlasti u tome periodu promijenio je takvu praksu. Jedan od razloga povećeg broja uhvaćenih bilo je prisilno pristajanje, koje je za posljedicu imalo nezainteresiranost i nedovoljnu odgovornost u obavljanju zadatka te nedovoljno dobra i neadekvatna obavještajno-špijunska obuka.[109]

U početnome periodu, dok je još emigracija bila premalobrojna da bi ju trošili na slanje prekograničnog rada, vrbovani su i korišteni dvovlasnici tj. oni koji su imali zemljište ili nekretnine sa obje strane granice jer su obitavali blizu granice, a i imali su legitimni razlog prelaska granice. Prve dvije godine osnovni je zadatak bio raspodjela propagandnog materijala, dok je kasnije to i dalje ostalo zadatkom špijuna, ali kao sporedni zadatak, nakon izvršenja glavnoga. Ibeovske novine drugih zemalja i kasnije „Za ljudsko zmago“ nisu samo slani preko ubačenih emigranata već raznim kanalima, od željezničkog i riječnog brodskog prometa do onih primitivnijih poput puštanja upakiranog materijala niz Dunav, kojeg bi pokupila veza u Jugoslaviji. U svim IB zemljama navodi se brojka od oko 90 centara iz kojih su slani ljudi na obavještajno-špijunski rad. U Mađarskoj su poznati oni u Budimpešti, Pécsu, Szegedu i Szombathelyu. Dok su neka od mjesta gdje su emigranti slani na zadatke bili Beograd, Novi Sad, Subotica, Sombor, Osijek, Zagreb, Ljubljana, Maribor i druga mjesta, uglavnom u Srbiji (Vojvodini) i Hrvatskoj (Slavoniji, Baranji, Međimurju).[110]

[108] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 3, 3.; HR, HDA, 1561, 10/13, 26.-27.; Vukman, “Jugoslovenski politički emigranti u Mađarskoj (1948-1949)”, 378.-379.
[109] HR, HDA, 1561, 10/13, 28.
[110] HR, HDA, 1561, 10/13, 67., 70.

AVH je zadatke agenata nastojao uskladiti sa potrebama CK PMT-a, vojske i drugih mađarskih ustanova za obavještajnim podacima o Jugoslaviji. Od kraja 1949. g. većina zadataka bila je da agenti stvore obavještajne punktove koji će raditi na prikupljanju vojnih, ekonomskih i političkih podataka. Tijekom 1950./51. g. nastoji se u Vojvodini i Hrvatskoj stvoriti agenturna uporišta, orijentirajući se na mađarsku nacionalnu manjinu, no ti su se zadaci pokazali prezahtjevnima. Zato su tijekom 1952./53. g. počeli inzistirati na informacijama o američkim i britanskim trupama u Jugoslaviji, njihovim instruktorima u JNA, o utjecaju i bliskosti sa Zapadom, raspoloženju naroda, eksploataciji radnika, standardu života i slično. Tijekom 1953. g. gotovo da i nisu slali jugoslavenske emigrante već one mađarskog podrijetla, koji su imali zadatak stvaranja agenture po gradovima u Vojvodini i graničnom dijelu Hrvatske i skupljanja podataka najčešće vojne prirode. Zadaci do 1952. g. bili su dijeljenje propagandnog materijala i povezivanje sa rodbinom radi prikupljanja informacija, skupljanje podataka o službenicima UDB-e i njenim suradnicima, o policiji i rasporedu njenih stanica, o graničnom pojasu i osiguranju, o jedinicama KNOJ-a i objektima na granici, o raspoloženju vojske, oficirima ibeovcima, jačini pojedinih garnizona i vojnoj pomoći od SAD-a, o uhićenim pristalicama Rezolucije te podaci o jugoslavenskim emigrantima iz Mađarske.[111]

Godine 1949. jugoslavenske vlasti uhvatile su najveći broj emigranata, čak 40 (1948. g.- 9), pa je AVH smanjio broj emigranata korištenih za prelaske i poboljšao kvalitetu njihove obuke. Vlasti su tada počele u većoj mjeri angažirati Mađare zbog mišljenja da ako ih UDB-a uhvati, barem neće moći odavati podatke o emigrantskoj organizaciji, jer nisu ništa ni znali o njoj i njenom radu. Tada su se počeli i oslanjati na posredan rad iz centara preko zapadnih zemalja poput Austrije i STT-a (Trsta). Zato su 1950. i 1951. g. imali znatno manje uhvaćenih, 8 i 11, dok je 1952./53. g. ponovno porastao taj broj na 28 i 19, te je od rujna 1952. do veljače 1953. g. došlo do zastoja u slanju špijuna koji se podudarao sa reorganizacijom mađarske obavještajne službe zbog prečestih pada obavještajaca u Jugi i promjene političke situacije u vidu još jednog partijskog obračuna, ovoga puta sa šefom AVH Gáborom Péterom. Razlog povećeg broja uhvaćenih tih godina bilo je što su im naređivali da se moraju duže zadržati u jugoslavenskom pograničnom pojasu. Od 19 uhvaćenih 1953. g., 15 ih je bilo Mađara.[112]

Nakon vrbovanja ljudi za obavještajni rad, pripreme za zadatke trajale su 2-6 mjeseci i odvijale su se ovisno o slučaju i karakteru zadatka. Kod nekih su pripreme počele odmah po emigriranju, dok su na druge vršili pritisak više tjedana ili mjeseci da pristanu na rad. Oni koji su odmah

[111] HR, HDA, 1561, 10/13, 80.-81.
[112] HR, HDA, 1561, 10/13, 69., 72.

pristajali često su služili i za pripremu, obradu i vrbovanje ostalih emigranata, nastojeći taj rad prikazati kao važan kolektivni doprinos. AVH bi zatim zavrbovane odvojio od ostatka emigracije te bi se njihov izostanak pravdao bolovanjem, odlaskom u sanatorij, na put u unutrašnjost Mađarske, premještajem u drugu tvornicu ili poduzeće u drugom gradu itd. Za Mrđenovića su npr. izmislili da ga njegovo poduzeće šalje na jedriličarski kurs koji se održavao u kolovozu 1950. g. te je 15. kolovoza prebačen u hotel, a kasnije u stan, nakon čega je obavio slikanje u oficirskoj uniformi radi izrade lažnih dokumenata. Postao je Đuro Petrović, kapetan iz Barcsa na dužnosti u Ministarstvu obrane. Zatim im je morao napisati seriju izvještaja o emigraciji i rukovodiocima, o Partiji, vojnoj strategiji i taktici i drugim temama. O samome zadatku su mu pričali tek od listopada, da mora stvoriti obavještajnu grupu od pripadnika Armije iz jedinica u kojima je bio prije emigriranja ili tamo gdje bi ih uopće i mogao stvoriti. Na pripremama su ga učili koristiti se stipsom pri pisanju izvještaja, kemijskim mastilom i pismenim kodom preko uzdignutih slova i rečenica. Učili su ga i šifrirati preko radija, nakon čega je 4. studenog obuka bila dovršena. Prebacili su ga u stan gdje je već bio emigrant Ante Kopić te su im kao opremu za rad dali svakome po jedan „njemački šmajser“, po jedan pištolj 7/65mm i 4 bombe te 200 000 dinara, prijenosnu radio stanicu sa priborom i šifru u limenom ulošku ručne lampe. U zadnji čas mu je promijenjena dokumentacija te je dobio oficirsku iskaznicu na ime Stanka Jerića, a Kopić na ime Ivana Blaževića. Dana 5. studenog 1950. g. su u pratnji kapetana Tibora iz AVH i jednog graničnog službenika prebačeni gumenim čamcem preko granice, na sektoru Donjeg Miholjca kod sela Sv. Đurđevac. To je bio Mrđenovićev treći i posljednji zadatak jer je uhvaćen zajedno sa Kopićem. Na suđenju pred Vojnim sudom u Zagrebu 1951. g. Kopić je osuđen na 20 g. zatvora, a Mrđenović na smrtnu kaznu, ali se nigdje u kasnijim izvještajima ne spominje je li ona izvršena.[113]

Emigranti su u pravilu prije odlaska na zadatak dobivali i dvije tzv. legende, koje su morali naučiti napamet. Riječ je o lažnom identitetu i pozadinskoj priči koju su morali imati spremnu tijekom svog zadatka, a i u slučaju da ih vlasti uhvate i provedu istražno ispitivanje. Jedna je služila ako ih se uhvati ili ispituje u periodu od prelaska granice do izvršenja zadatka, a druga za vrijeme povratka sa zadatka. Tako su se u jednom neuobičajenom slučaju trojica mađarskih vojnika Josip Andras, Ferenc Hask i Antal Magyar predstavili kao članovi mađarske manjine koji su od rata do 1948. g. bili u sovjetskom zarobljeništvu te su se sada željeli repatrirati. Nastup im je očito bio dovoljno uvjerljiv jer su ostali neotkriveni od početka 1949. g. do polovice 1952. g., kada su uhićeni i osuđeni za špijunažu, a na ispitivanju su otkrili pojedinosti

[113] HR, HDA, 1561, 10/13, 73., 75., 76.-77., 83.

njihova procesa vrbovanja i pripremi za zadatke. Unatoč legendama mnogi emigranti na zadacima bi, vjerojatno zbog stresa i pritiska koji dolazi uz ovakav oblik rada, vrlo brzo ispričali sve o svojim pripremama i djelovanju u Jugoslaviji.[114]

Uspjesi u hvatanju emigranata prilikom zadataka stvorili su strah i svojevrsnu melankoliju među emigrantima. Navodi se da je ukupan broj uhvaćenih mađarskih emigranata na zadatku u Jugoslaviji bio 196, od čega je u ovome periodu, od 1948. do 1953. g. uhvaćeno 115 emigranata i to gotovo isključivo na teritoriju Srbije (79) i Hrvatske (32). Trojica su poginula u obračunima sa graničnicima ili policijom i to bajmočki Crnogorci Marko Batričević i Milivoj Doknić te Ladislav Posavec, koji je pri obračunu sa policijom počinio samoubojstvo i prije toga pokušao ubiti svoga kolegu Mišku Mikora, s kojim je i emigrirao u Mađarsku, ali ga je samo ranio. Za barem četvoricu je poznato da su umrli tijekom boravka u zatvoru. Na suđenjima su osmorica kažnjeni sa 10-15 g. robije, dok su ostali dobili 1-10 g. kazne, osim Mrđenovića koji je osuđen na smrt. Vijesti o sudskim procesima su se u emigraciji pomno pratili, pogotovo Mrđenoviću, Kopiću, Njaradiju, grupi Ivana Đenješa i drugima. Najneugodnije iznenađenje za mnoge emigrante predstavljalo je uhićenje i proces Mrđenoviću, jer je imao ugled hrabre i odvažne osobe, koja nikad ne bi pala živa u ruke jugoslavenske policije, a ako bi se to i dogodilo, da ne bi ništa priznao ni odao čak ni pod torturom. No, kako pokazuje izvještaj pod inventarnim brojem 10/12 br. 3, na ispitivanju je progovorio o svemu što mu je poznato, pogotovo o životu emigranata i odnosu policije i Partije prema njima. Procesi su održavani na Okružnim sudovima u Zagrebu, Osijeku, Novom Sadu, Mariboru i Subotici te su utjecali na pad morala kod emigracije i kolebljivih elemenata unutar zemlje, pogotovo mađarske manjine. S vremenom je bilo sve više slučajeva da se ubačeni emigranti istog dana predaju na granici ili par dana poslije po nagovoru rodbine ili prijatelja. Mnogima je uhićenje predstavljalo određeno olakšanje zbog nagomilanih frustracija i nezadovoljstva tretmanom u Mađarskoj.[115]

3. 5. Svakodnevni život emigracije

U poglavlju o Brankovu kratko je spomenuto kako mađarske vlasti nisu uspijevale kvalitetno organizirati emigrantsku zajednicu, koja je u početku bila malobrojna te da su po izlasku iz zatvora smještani u klubove/prihvatilišta u raznim dijelovima Budimpešte. Zato je Brankov u ožujku 1949. g. poslao svoje kolege iz diplomatske grupe u Pestihidegkút sa zadatkom da se povežu sa tamošnjim emigrantima radi upoznavanja i zbližavanja te s ciljem

[114] HR, HDA, 1561, 10/13, 79.
[115] HR, HDA, 1561, 10/13, 43., 69., 82.-83., 121.-122.

lakše organizacije cjelokupnog rada emigracije. Zatražio je od njih da im drže satove političke ekonomije i donose knjige i časopise za čitanje u svrhu obrazovanja emigranata. No, unatoč Brankovljevoj dobroj namjeri, nije postignuto organizirano i intenzivno djelovanje zbog toga što su emigranti bili raštrkani po cijeloj Budimpešti, zatim jer je Brankov često putovao na sastanke poput onih sa emigrantskim rukovodiocima u Pragu i Bukureštu, pa se nije dovoljno angažirao oko problema, te zbog toga što se mađarske vlasti tada još nisu dovoljno angažirale po pitanju obrazovanja emigranata.[116]

Ibeovske su vlasti ubrzo počele propagirati važnost obrazovanja kadrova na ideološko-političkom i kulturnom polju kako bi mogli kvalitetnije politički, propagandno i obavještajno djelovati, a i da bi, kako se vjerovalo, u skoroj budućnosti bili spremni za preuzimanje rukovodećih položaja u Jugoslaviji po rušenju režima. Stoga se u Mađarskoj ubrzo nakon imenovanja prvog rukovodstva organizirao prvi šestomjesečni partijski kurs u Mátyásföldu, uglavnom namijenjene mladima i slabije obrazovanima, na kojem su Ivan Mokuter i Obrad Dobanovački imali uloge predavača i rukovoditelja kursa, a s njima je predavao i profesor marksizma sa Ruskog instituta, izvjesni prof. Horvat. Emigrant Istvan Sipos služio je kao Horvatov prevoditelj jer ovaj nije znao srpsko-hrvatski. Zatim je nakon imenovanja drugog rukovodstva 1950. g. organiziran drugi partijski kurs u Pestihidegkútu. Oko 60 emigranata je prošlo kroz ta dva kursa, nakon kojih je odlučeno da se s time prestane te je 1951. g. održan jedan, posljednji šestomjesečni kurs za cijelu emigraciju, izuzev studenata, na kojima se predavala filozofija marksizma i povijest sovjetske boljševičke Partije. Vlasti su mnogima omogućile pohađanje raznih škola i tečajeva, ali i studiranje. Prema jednom izvještaju, za koji se ističe da je nepotpun, navodi se da je u Mađarskoj 10 emigranata završilo fakultet, 6 srednju školu, a 56 njih nižu partijsku školu.[117]

Inzistiranje na obrazovanju emigracije vjerojatno je djelomice potaknuto i činjenicom da je većina emigranata bila u svojim dvadesetima ili tridesetima. Nerijetko su znali emigrirati i osobe tinejdžerske dobi, poput jedne skupine od 8 Crnogoraca predvođenih Bogdanom Pejovićem, koji su u sklopu agrarne reforme i kolonizacije preseljeni u Bajmok u Vojvodini i od tamo emigrirali kada su imali između 17 i 19 godina. Članovi emigrantske grupe poput Dragutina Grujića (Dušanov otac) i Petra Berkesa, rođenih 1890-ih godina bili su u značajnoj manjini.[118]

[116] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 2.-3.
[117] HR, HDA, 1561, 10/2, 6.; HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 3., 12.; HR, HDA, 1561, 10/12, br. 4, 3., 4.
[118] HR, HDA, 1561, 10/13, 16.

Tijekom 1949. i 1950. g., kada su se vlasti više angažirale oko uređenja životne situacije emigranata, unajmljeno je nekoliko zgrada te je dio onih kuća/vila za prihvat emigranata puštenih iz zatvora prenamijenjeno za kolektivni život u njima. Od takvih zgrada poznate su one u Budakeszu (predgrađu Pešte), ulici Petőfi 21 i Fürj u glavnome gradu, u budimpeštanskim četvrtima Kebanyi, Pestihidegkútu i Mátyásföldu te vila Csendilla. Kolektivi su si sami financirali hranu, ali nisu plaćali stanarinu, ni struju. U razdoblju kada se većinom živjelo u kolektivima, jedino su oni emigranti koji su došli sa obitelji ili su obučavani za obavještajni rad u Jugoslaviji smještani u privatne stanove ili hotele. Studenti su živjeli u studentskim domovima, a kako je već poznato, članovi rukovodstva su živjeli u zasebnom smještaju na tajnoj lokaciji, za koju se kasnije saznalo da je u ulici Szalonka 6. Ta je vila imala i poslovne prostorije.[119]

Stanovanje u kolektivima je olakšavalo vlastima nadzor nad emigrantima, a zbog toga su kolektivi organizirani i kao osnovna partijska tijela te su redovito održavani „sastanci partijskih organizacija“ na kojima su raspravljana pitanja svakodnevnog života u kolektivu, međusobni odnosi, pitanja političkog rada i slično. Nadzor nad kolektivima osiguran je i time što su u svakoj zgradi kolektiva s emigrantima živjela po dva agenta AVH. Rukovodiocima navedenih osnovnih partijskih tijela dato je u zadatak da smišljaju planove političkog rada te su im u tu svrhu dostavljali potrebnu literaturu. Povremeno im je dolazilo emigrantsko rukovodstvo u posjete da interveniraju po važnijim pitanjima oko njihova svakodnevnog života i da im objasne nejasna politička pitanja. Često su i korišteni za pojedine akcije poput davanja izjava preko radija ili tiska, pisanja novinskih članaka i slično.[120]

Život u kolektivima je prekinut početkom 1951. g. kada je CK PMT odlučio da se emigrantima dodijele privatni stanovi. Jedino je ostao netaknut kolektiv u ulici Fürj gdje je živjela grupa mladih koji su radili kao nekvalificirani radnici u tvornicama te su imali premala primanja za zaseban smještaj. Mnogi su pozdravili odluku o raspuštanju kolektiva jer su zgrade bile previše udaljene od centra grada, a neke su bile i izvan grada. AVH im je dodijelio stanove u nekoliko odabranih ulica (npr. Lajos Kossuth 29, Geza 57, Gyulai Pál 3…), pa su zapravo i dalje živjeli blizu jedni drugih.[121]

Ukinuće kolektiva stvorilo je potrebu za određenom ustanovom koja će na redovnoj bazi okupljati emigrante, pa je u svibnju 1951. g. otvorena zgrada emigrantskog Kluba, u ulici Keleti

[119] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 15.; HR, HDA, 1561, 10/13, 28.-29.
[120] HR, HDA, 1561, 10/13, 29.
[121] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 2., 15.; HR, HDA, 1561, 10/13, 29.-30.

Károly 24. Zgrada Kluba bila je smještena između nekoliko državnih institucija – zgrade Državnog zavoda za statistiku, Državnog meteorološkog zavoda i tvornice Ganz. Okolne državne zgrade su imale naoružanu stražu, koja je posredno pazila i na Klub, koji nije imao službenu stražu osim suradnika CK ili AVH. U Klub su isključivo smjeli ući emigranti i djelatnici CK i AVH, čak ni žene emigranata nisu mogle ući u zgradu Kluba. Na svečanosti otvaranja bilo je oko 100 emigranata, 2 oficira AVH te Fodor i Szentivanski kao predstavnici CK PMT. Izabrano je počasno predsjedništvo (Fodor, Szentivanski, Svetina, Burgijašev i Grujić ml.), a onda je Burgijašev održao govor u kojem je zahvalio CK-u na pomoći i istaknuo da se osnivanjem Kluba emigraciji pružaju široke mogućnosti za uspješno djelovanje. Zatim je Fodor održao govor koji je bio povremeno prekidan skandiranjem „Staljin-Rákosi“. Službeni naziv Kluba odredio je Popivoda još na sastanku u ožujku 1951. g. nazvavši ga „Klub revolucionarnih političkih emigranata Jugoslavije“. Tijekom vremena se ustalilo da su u Klubu prijepodne samo oni koji rade u redakciji „Za ljudsko zmago“, a poslije podne bi se okupili skoro svi emigranti. Politički se život u Klubu odvijao kroz razne sastanke sa pregledima međunarodne političke situacije te kroz književne i druge kulturne kružoke kojima je rukovodio jedan od članova emigrantskog rukovodstva. Na sastancima je uvijek netko iz CK-a, koji daje direktive i uputstva za rad, za koje se uvijek naglašava da su odobreni od Koordinacijskog centra ili CK PMT. Klub je osim uvjeta za rad i diskusije bio i mjesto za odmor i razonodu te je ispunio cilj mađarskih vlasti da izvuku emigrante iz kavana, krčmi i s ulice. Ističe se da je njegovo osnivanje bio jedna od pozitivnijih mjera s obzirom da su emigranti rado dolazili provoditi vrijeme u njemu.[122]

Po pitanju zaposlenja i socijalizacije, emigranti u velikoj mjeri nisu bili zaposleni do otprilike sredine 1949. g., već su primali naknadu od CK-a u iznosu od 700 forinti mjesečno. Dok su studenti dobivali 400 forinti, ali je s time išlo i besplatno stanovanje i hrana. Oni nezaposleni su uglavnom lutali gradom i trošili dobiveno, a zatim vrijeme provodili u kolektivu do početka idućeg mjeseca. Od sredine 1949. g. vlasti su ubrzano počele zapošljavati emigrante na što se jedan dio njih usprotivio, govoreći da su se došli boriti protiv Tita, a ne raditi. Emigrantsko rukovodstvo je po direktivi CK-a takve ukorila nazvavši njihov stav terminom „lazarbrankovština“, što je postiglo cilj ulijevanja straha emigrantima, pa su se bez obzira na svoje stavove po tom pitanju morali zaposliti. Kasnije su se koristili i „autoritetom“ Koordinacijskog centra, govoreći da je obvezno zapošljavanje njihova direktiva. Stvoren je i narativ da emigracija, kad već ne može natrag u Jugoslaviju, svojim radom pomaže u razvoju

[122] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 2., 4.; HR, HDA, 1561, 10/13, 45.-47.

socijalizma u Mađarskoj, a slično je propagirano i u drugim IB zemljama. Središnja ideja očitovala se u paroli „Nesme biti parazita“. Socijalni i kulturni život im je bio uglavnom individualističkog karaktera u smislu da se svatko zabavljao prema svojem ukusu, ali da su uglavnom to činili sami te se smatralo da to ne doprinosi koheziji emigrantske organizacije. Stoga su vlasti, preko rukovodstva, počeli organizirati zajedničke posjete raznim manifestacijama, priredbama i predavanjima. U tu je svrhu i formiran kulturni kružok pod vodstvom F. Majcena te je određeno da se barem jednom mjesečno kolektivno posjeti opera, kazalište ili neka druga kulturna manifestacija.[123]

Kvalificirani radnici većinom su zapošljavani na fizičkim poslovima u nacionaliziranim tvornicama i poduzećima kao što su Ganz, Csepel, Mavog i Japart, a neki su radili u Upravi tramvaja i autobusa. Dio su dobili posao na radio stanici kao spikeri, komentatori i prevodioci, dio je zaposlen u redakciji emigrantskog lista na raznim poslovima, zatim u emigrantskom Klubu, u DSJS-u i njegovim tiskovinama te u gimnaziji južnih Slavena i drugim manjinskim školama. Najbolje su plaće imali rukovodioci emigracije (preko 2000 forinti), pa članovi redakcije lista (1500-2000 for.), zaposlenici emigrantske sekcije radija (900-2000 for.), solidno su plaćeni i kvalificirani radnici u tvornicama i poduzećima (800-1000 for.), dok su nekvalificirani zarađivali najmanje, 400-500 forinti. Posebno su plaćani honorari za one koji objave članke u tisku ili komentare preko radija. Primanja emigranata su bila višestruko veća od mađarskih radnika i službenika, s obzirom da je maksimalna plaća mađarskog kvalificiranog radnika sa dugim stažem bila 900 forinti. Iz toga se vidi da su vlasti trošile značajna sredstva na zbrinjavanje emigranata. Osim navedenoga, poznato je da su emigranti studenti dobivali stipendije od Ministarstva prosvjete (400 forinti + besplatan smještaj i hrana), financirali su i izdavanje lista „Za ljudsko zmago“, jugoslavensku sekciju na radiju i održavanje i korištenje prostorija emigrantskog Kluba.[124]

Što se tiče međusobnih kontakata, emigranti su bili podijeljeni u određene frakcije te je nakon osude Brankova nastala jedna atmosfera nesigurnosti i međusobnih optuživanja koja je trajno ostala u periodu do 1953. godine. Spočitavali su jedni drugima da nisu emigrirali iz iskrenih ideoloških već karijerističkih razloga, a da u emigraciji samo vode računa kako što više zaraditi i lagodno živjeti. Tako se npr. za Obrada Dobanovačkog pričalo „ako bi se postavilo dva mikrofona, i na svaki po dve hiljade funti, i ako bi se sa jednog moralo govoriti protiv Tita, a sa drugog protiv Staljina, odnosno protiv potpisnika rezolucije IB, on bi govorio i sa jednog i

[123] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 4.; HR, HDA, 1561, 10/13, 30.
[124] HR, HDA, 1561, 10/13, 30.-31., 43.

sa drugog, samo zbog novca“. Žarko Ljubojev je pak bio smatran primitivnom, nesposobnom i temperamentnom osobom, sklonom svađama na rubu tučnjave, a da je pozicije u rukovodstvu i Koordinacijskom centru dobio zbog umiljavanja Trboviću i mađarskim vlastima. U iskazima se navodi i da je Dobanovački imao velikoga utjecaja na njega do te mjere da je Ljubojevu napisao referat kojim je napao Velimira na drugoj velikoj konferenciji jer je Ljubojev polupismen i nema nikakvog teoretskog marksističkog znanja unatoč njegovu nastojanju da se prikaže zagriženim komunistom. Atmosferi u emigraciji zasigurno nije pomogla činjenica da je AVH radio na vrbovanju pojedinih emigranata da im služe kao doušnici i dostavljaju im informacije o drugim emigrantima i njihovim stajalištima. Tako se recimo većina emigracije ustručavala govoriti o bilo čemu u prisutnosti L. Dudaša, P. Berkesa i K. Nyitrayja, ne samo zbog njihova očitog mađarskog podrijetla i činjenice da nisu emigrirali iz ideoloških već nacionalnih i drugih razloga nego i zato što ih većina emigracije nije ni poznavala, a bili su imenovani u emigrantsko rukovodstvo po direktivi CK PMT-a, te se smatralo da imaju vezu sa vlastima i AVH-om. Osim njih, postojao je određen broj emigranata koje su mađarske vlasti favorizirale te je neki od njih uvijek bio prisutan u emigrantskom Klubu, udruženjima, novinskoj i radijskoj redakciji.[125]

Prisutne su bile i podjele po nacionalnoj osnovi. Mađari su činili jednu od skupina koje su bile u sukobu sa svim ostalim grupama, jer su ih svi zbog njihove nacionalne pripadnosti gledali kao doušnike CK i AVH. Najsnažnija i od ostalih grupa najomraženija bila je ona predvođena Gojkom Trbovićem, poznatija kao „Bačka kolonija“ zbog velikog broja Vojvođana u njoj. Za Trbovića su njegovi protivnici govorili da je osvetoljubiv i izraziti karijerist te da „pred mađarskim vlastima kleči; kako oni kažu o Jugi, to je onda tako i za njega svetinja“. Nju su većinom činili Srbi, ali presudan faktor za pristup grupi bilo je bespogovorno slaganje sa Trbovićem i predstavnicima mađarskih vlasti oko svih odluka donesenih u vezi emigracije. Tako je npr. Josip Špoljarić dobio posao na radiju tek kad je stao na Trbovićevu stranu i pomogao u Velimirovoj smjeni iz rukovodstva, iako je s njime jedno vrijeme bio cimer. U toj su grupi još bili značajni bivši djelatnici UDB-e Svetina i Burgijašev, koji su bili dovoljno bliski i odani vlastima da su dva puta zaredom predlagani za rukovodioce emigracije, čemu se u drugom navratu usprotivila većina pa ih se izostavilo. Za Svetinu je rečeno da je biran u rukovodstvo iz razloga što „je on spreman reći da je crno-bijelo, ako je tako rečeno odozgo od vlasti i nadležnih“. Zatim je postojala malobrojna, ali utjecajna grupa Slovenaca okupljena oko B. Verstovšeka te mala i ne pretjerano značajna grupa Crnogoraca, većinom onih koji su

[125] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 59.; HR, HDA, 1561, 10/12, br. 3, 14.; HR, HDA, 1561, 10/13, 15., 17.

pobjegli iz Bajmoka predvođeni B. Pejovićem, koje je Obrad Dobanovački na kursu proglasio oportunistima i nezdravim elementima te tvrdio da su „Crnogorci poznati kao nacionalno zagriženi ljudi“. Grupacije su se stvarale i na socijalnoj osnovi, od kojih je prva bila diplomatska grupa, koja je po osudi Brankova marginalizirana i izolirana u zasebnu zgradu u Sethidegkútu, zato da ne stupa u kontakte s drugim emigrantima. U početku su bili univerzalno omraženi, dijelom zbog glasina da su špijuni kao i Brankov, a dijelom zbog načina života. Tako je Branislav Doroslovački redovito kritiziran, navodno čak i prije od Brankova, „da se nije odviknuo svojih buržoaskih navika“, a da redovito govori o svojoj velikoj revolucionarnosti. Među emigracijom se govorilo da je „Titovac“, „kulački element“ i „malograđanski tip“ te se na prvoj konferenciji na spomen njegova imena zviždalo i vikalo „napolje sa špijunima“. I Dušan Vidović je nazivan „kicošem“, „filistarom“, da „ne može sakriti u sebi onu gradsku dušicu“ i slično. Vlasti su grupu sabotirale prilikom pokušaja zapošljavanja pa im se materijalna situacija srozala. No, prema iskazu Mrđenovića, preživljavali su preko prodaje velike količine dragocjenosti koje su ukrali iz jugoslavenske ambasade prilikom odlaska u emigraciju. Kasnije je pritisak na njih splasnuo između ostalog jer su na drugoj velikoj konferenciji stali na stranu Gojka Trbovića protiv Milutina Velimira, dok su neki, poput Dušana Vidovića surađivali sa mađarskom tajnom službom. Većinom su se zaposlili u DSJS-u, Klubu ili na radiju. Postojala je i tzv. oficirska grupa, odnosno skupina bivših djelatnika jugoslavenske tajne službe i Jugoslavenske Armije, koja je podržala M. Velimira na drugoj konferenciji zbog čega su ih vlasti za kaznu smjestile na fizički rad u tvornice. U toj su grupi bili Rade Mrđenović, Boško Kolundžija, Ante Rak, Franjo Cvetan, Ivan Pavlović i Gojko Petrović. Dobanovački je, prema izvoru, redovito govorio kako će uskoro otkriti Gojka Petrovića i njegovu skupinu kao agente CIA-e i da je to čak govorio u svojim predavanjima na partijskim kursevima. Petrović, bivši oficir u tenkovskom korpusu, koji je emigrirao zajedno sa Trbovićem, zahladili su odnose, navodno jer je svojom sposobnošću ugrožavao njegovu poziciju i zbog neslaganja o političkim pitanjima. On je najviše šikaniran od strane rukovodstva i vlasti. Bilo mu je zabranjeno biti na drugoj konferenciji, proglašavan je špijunom i neprijateljem Partije te je smješten na težak fizički posao nekvalificiranog radnika sa plaćom od 80 forinti tjedno. Navodi se da je kasnije upoznao neku ženu koja mu financijski pomaže. Ante Rak je bio potjeran sa prvog kursa i kritiziran da je anarhičan, frakcionaš i razbijač emigracije, a s njime je otjeran i Cvetan zbog čega su se i sprijateljili. Rak je smješten na rad u tvornici Lampert, a Cvetan u Ganz. Prema Mrđenoviću je isto odnos vlasti bio hladan, ali ga je s vremenom poboljšao obavljajući špijunske zadatke u Jugoslaviji. I ovu grupu se, kao i diplomatsku, jedno vrijeme nastojalo držati odvojeno od ostatka emigracije da „ne pokvare zdrave elemente“. Bilo je i par osoba koje

su više-manje bile univerzalno simpatizirane od emigranata, poput Dušana Grujića i Bogdana Pejovića, a i mađarske vlasti su ih gotivile pa su dobivali ugledne pozicije u emigraciji te im je omogućeno i završavanje studija. Za razliku od dobro prilagođenog Dušana, njegov otac Dragutin, koji je još u Jugoslaviji pridobio sina za Kominform jer je navodno stalno ponavljao kako je vidio Titovu izdaju još za rata, a da je Rezolucija to samo potvrdila, bio je izuzetno razočaran tretmanom u pritvoru po dolasku sa sinom te se nije angažirao u radu emigracije kao Dušan, već je provodio dane izlazeći sa ženama, što su mu znali i spočitavati jer je već bio star čovjek i stoga loš primjer mlađima.[126]

Iako je emigracija bila sveukupno gledano relativno dobro zbrinuta ako ih usporedimo sa prosječnim mađarskim stanovnikom, bilo je naravno i onih koji su, iz raznih razloga, bili izrazito nezadovoljni tretmanom u emigraciji. Dio ih je na razne načine kažnjavan zbog nesuglasica sa mađarskim vlastima i emigrantskim rukovodiocima, od otkaza s posla ili promjene na lošije i manje prestižno radno mjesto, do izbacivanja iz emigrantske organizacije i slanja na fizički rad izvan Budimpešte, često na poljoprivredna zdanja blizu čehoslovačke granice. Bivši major JNA i dio oficirske grupe Franjo Cvetan bio je relegiran na rad u tvornici Ganz. Tijekom rada dobio je status stahanovca, ali je naravno i dalje bio izrazito nezadovoljan što ne radi na boljoj poziciji, u skladu sa svojim sposobnostima. Nije mu pomagala činjenica da je bio u izrazito lošim odnosima sa Đurom Burgijaševim, koji je bio u drugom rukovodstvu. Bivši članovi SKOJ-a braća Josip i Ivan Galić su bili isključeni iz emigrantske organizacije jer nisu htjeli dolaziti na predavanja u sklopu partijskog kursa te su nagovarali druge da ga ne pohađaju. Josip vjerojatno nije vidio svrhu u tome s obzirom da je već bio zaposlen kao geodetski crtač sa plaćom od 1200 forinti, no s vremenom je i na posao prestao dolaziti pa je premješten na mjesto pomoćnog radnika s plaćom od 400 forinti, što još gore zvuči uzme li se u obzir da je imao ženu i dijete. Ivan se pak odao izlaženju i pijančevanju sa emigrantom Živoradom Todorovićem. Živorad je prije Rezolucije pohađao privrednu školu u Čehoslovačkoj, ali je tijekom borbe čehoslovačkih vlasti i jugoslavenske ambasade oko zadržavanja i vraćanja jugoslavenske omladine bio primoran vratiti se u Jugoslaviju nakon objave Rezolucije IB. Ubrzo poslije se predomislio i odlučio preko Mađarske otići natrag u ČSR završiti školovanje. Pokušao se ilegalno u vagonu rude domoći svoje destinacije, ali je uhvaćen na mađarsko-čehoslovačkoj granici, poslan među emigraciju i zaposlen u Ganzu. Kasnije je ponovno pokušao pobjeći u ČSR, ali se nije usudio prijeći Dunav te se vratio i

[126] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 30.-31., 35., 45., 47.; HR, HDA, 1561, 10/12, br. 3, 3., 4.-5., 6., 11.-13., 25.-26., 32.; HR, HDA, 1561, 10/13, 42.

obavijestio vlasti o tome. Time je pao u nemilost rukovodstva, koje ga je prikazalo nedisciplinirani i pokvarenim te mu je zabranjeno pohađanje partijskih kurseva.[127]

Vlasti su redovito propagirale i ideju „uzornoga komunista" kako bi usmjerili emigrante na red, rad i disciplinu, sve u svrhu izgradnje socijalizma i novoga komunističkog čovjeka. Zbog toga je nekolicina emigranata ispaštala zbog poročnog načina života ili manjka discipline. Osim Grujića starijeg, braće Galić ili Todorovića, bilo je i slučajeva poput Ilije Ivoševića i nekog Jovanovića koji su izbačeni iz emigracije jer se saznalo da potkradaju svoje cimere i kolege iz kolektiva u kojima su živjeli. Navodi se i da je Jovanović tijekom ispitivanja priznao da radi za UDB-u. Bilo je i slučajeva emigranata koji su nezadovoljstvo izražavali putem prkošenja autoritetima. Emigrant Tomo Tomašević je, nakon zasićenja sa emigrantskim životom, počeo dijeliti letke koji su svojim sadržajem bili upereni protiv emigrantskog rukovodstva i mađarskih vlasti, s ciljem da izađe iz organizacije, što je i postigao te se nakon toga zaposlio i smjestio u privatni stan u Budimpešti. Vlasti se nisu htjele razračunati s njime kao sa ostalim neposlušnicima jer je diplomirao agronomiju te su smatrali da im je njegova stručnost potrebna s obzirom na lošu gospodarsku, a time i poljoprivrednu situaciju u zemlji. Dobio je posao u struci sa plaćom od 1400 forinti, što mu je omogućilo bezbrižan život, zbog čega ga mnogi u emigraciji nisu voljeli. Jedna grupa od pet emigranata, koja je živjela u istoj kući redovito su tražili da ih se oslobodi emigrantskih obaveza jer nisu došli iz političkih već ekonomskih razloga, što im je naposljetku omogućeno.[128]

Nerijetko su pojedini emigranti poput Petrovića, Cvetana i drugih, zbog tretmana od strane mađarskih vlasti za koji su smatrali da je nepravedan, znali odlaziti u sovjetsku ambasadu žaliti se, ali bi redovito naišli na neprobojan zid djelatnika koji bi im poručili da sve svoje žalbe pišu mađarskom Centralnom komitetu, što naravno u pravilu nije imalo ikakve koristi. Takav pristup je imao podosta demoralizirajuće posljedice po emigraciju i nakon nekog vremena se u potpunosti prestalo odlaziti u ambasadu.[129]

No, pred kraj ovog razdoblja dogodio se slijed šokantnih događaja po emigraciju, koji su zapravo bili kulminacija atmosfere paranoje i optuživanja razvijane kroz cijeli taj period. U veljači 1952. g. netragom je nestao već dobro poznati emigrant Dušan Vidović. S obzirom da je imao etiketu pripadnika Brankovljeve diplomatske grupe i bio vojni ataše u ambasadi,

[127] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 38.; HR, HDA, 1561, 10/12, br. 3, 24.-25., 60.; Vojtěchovsky, *Iz Praga protiv Tita!*, 38.
[128] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 2, 61., 62., 63.; HR, HDA, 1561, 10/12, br. 3, 14.
[129] HR, HDA, 1561, 10/12, br. 3, 36.

„logičan“ zaključak mađarskih vlasti bio je da je Vidović prikriveni jugoslavenski agent, koji je niz godina uspijevao prevariti vlasti te da je sad pobjegao natrag u Jugoslaviju. Bili su uvjereni da mu je netko pomogao u bijegu te su pod izlikom traženja krivca da zataškaju sramotu uhitili bez ikakvih dokaza osmero emigranata – Branislava Doroslovačkog, Ozrena Krstonošića, Milutina Stevanovića, Đuru Burgijaševa, Alberta Svetinu, Savu Novakovića, Živorada Todorovića i Emila Ognjenovića; dakle, trojicu pripadnika diplomatske grupe, dvojicu koji su prije radili u tajnoj službi i vojsci te tri imena koja su odabrana iz nekih posve drugih razloga. Na ispitivanju, Ognjenović je demantirao sve optužbe, osim da je na inicijalnom ispitivanju nakon emigriranja sa ženom dao neke lažne informacije kako bi lakše bio prihvaćen u emigrantsku organizaciju te je na kraju samo za to osuđen u travnju 1952. godine. Burgijašev je pak tijekom ispitivanja u srpnju bio fizički mučen do te mjere da je početkom kolovoza 1952. g. preminuo od zadobivenih ozljeda. Za Doroslovačkog, Krstonošića, Stevanovića i Svetinu sudski je proces počeo 17. rujna, dok je za Novakovića i Todorovića započeo 24. rujna. Doroslovački i Krstonošić su optuženi za špijunsku aktivnost, organiziranje subverzivnih aktivnosti i ilegalno posjedovanje oružja, a Krstonošić još za odbijanje obveznog predavanja novčanica strane valute. Osuđeni su na 15 g. zatvora. U presudi je navedeno da su zavrbovani od UDB-e 1947. g. sa zadatkom da Doroslovački obavještava o članovima jugoslavenske manjine u Mađarskoj, a Krstonošić o ekonomskoj i političkoj situaciji u Mađarskoj. Što se tiče ostalih, Svetina i Stevanović su osuđeni na 10 g. za špijunski rad i posjedovanje oružja, a Novaković i Todorović na 5 g. i to Novaković za posjedovanje oružja, a Todorović za ilegalni prelazak granice i otimanje imovine. Todorovićeva optužba je ustvari bio ranije spomenuti pokušaj bijega u Čehoslovačku radi školovanja.[130]

Tijekom priprema za suđenje početkom rujna granični službenici u blizini Szegeda su zaustavili vozilo u kojem se nalazio još jedan nestali emigrant te se ispostavilo da je bila riječ o pokušaju otmice Borisa Verstovšeka i njegovog prebacivanja u Jugoslaviju na suđenje. Pritom su vlasti uhitile vođu organizacije otmice Laszla Balinta, njegova brata i pomagače. Ispostavilo se da su isti već jednom uspješno izvršili takvu operaciju kada su oteli Dušana Vidovića i prevezli ga u Jugoslaviju. Laszlo Balint bio je kriminalac zavrbovan za rad u korist UDB-e. Rođen je 1920. g. u Senti u Vojvodini te je 1934. g. kao tinejdžer sa obitelji odselio u Mađarsku, da bi se sredinom 1950. g., nakon bijega iz zatvora, vratio u Jugoslaviju i stavio na raspolaganje tajnoj službi, a da ga zauzvrat ne deportiraju. Navodni razlog prihvaćanja ovakvih, naizgled teško izvedivih zadataka, bila je jednostavno njegova sklonost dokazivanju da ništa nije nemoguće

[130] Vukman, “Cominformist Emigrants in Hungary (1948-1953)”, 229., 230.-231.

izvršiti, pa ga je bilo jednostavno nagovoriti na takvo što. Tako je početkom 1952. g. potajno ubačen u Mađarsku te je uz bratovu pomoć oteo Vidovića, odvezao ga kamionom nadomak granice i zatim ju prešao čamcem niz Dunav. Nakon toga se, vjerojatno u trenutku ushićenja uspjehom zadatka, naivno odlučilo da iste osobe obave identični zadatak po drugi puta. Ovoga puta mađarska policija ga je motrila već od granice do Budimpešte te čekala da otme Verstovšeka i dođe nadomak granice, kako bi otkrili sve pojedinosti i sudionike operacije te su ih zaustavili i uhitili. Braći Balint je zatim u studenome 1952. g. održano suđenje u Budimpešti te su osuđeni na smrt i pogubljeni.[131]

Ovu senzacionalističku vijest kojom su Mađari nastojali prikazati Jugoslaviju u što negativnijem obliku, jugoslavenski je tisak nastojao ublažiti objavom ispovijesti prebjeglog potporučnika mađarske obavještajne službe Györgya Újhelyija, koji je iznosio svjedočanstva o protujugoslavenskom radu mađarske tajne službe i ibeovskih emigranata. Međusobni napadi putem tiska rezultirali su obostranim opozivom međusobnih veleposlanika, Miljana Komatine i Józsefa Kovácsa, čime su ionako loši diplomatski odnosi dokrajčeni.[132]

Unatoč činjenici da je pronađen pravi krivac za otmicu Vidovića i pokušaj otmice Verstovšeka i da su se time optužbe protiv emigranata pokazale neosnovanima, Rákosijeva vlada uopće nije poništila presudu ili pokrenula novi sudski postupak te su osuđeni emigranti nastavili izdržavati svoje kazne. Glavni je problem bio što su petorica osuđenih bili oženjeni, a neki su imali i djecu, jer su obitelji osuđenih automatski izbačeni iz emigrantske organizacije, a time i zakinuti za ikakvu materijalnu pomoć. Stoga su se obitelji našle u teškoj situaciji.[133] No, početkom iduće godine, točnije 5. ožujka 1953. g. svijet je obišla još jedna šokantna, ali za mnoge i olakšavajuća vijest o smrti vođe Sovjetskog Saveza Josifa Visarionovića Džugašvilija Staljina, koja će u narednim godinama prouzrokovati tektonske promjene u svijetu.

[131] Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956", 107.-109.; Vukman, "Cominformist Emigrants in Hungary (1948-1953), 231.
[132] Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956", 106.-107., 109.-110.
[133] Vukman, "Cominform Emigrants in Hungary (1948-1953)", 231.-232.

4. Ibeovska emigracija od Staljinove smrti do smjene Hruščova (1953.-1964.)

Staljinova je smrt za komunistički dio svijeta donijela period zbunjenosti i neizvjesnosti dok je u SSSR-u trajala borba njegovih „dijadoha“ za mjesto generalnog sekretara Partije i države. Postojala je i bojazan da bi posljedice Staljinove vlasti u istočnoj Europi, očitovane u gospodarskoj zaostalosti zbog težnji ka zadovoljavanju nerealnih ekonomskih planova i društveno-političkoj represiji, nakon njegove smrti mogle otvoriti pandorinu kutiju nezadovoljstva i političkih promjena. Bojazni o takvom scenariju potencirane su već par mjeseci nakon Staljinove smrti prosvjedima u Berlinu, koji su morali biti nasilno ugušeni. Zbog navedene situacije sovjetsko je rukovodstvo, koje je nakon Staljina preuzeo okrutni šef tajne službe Lavrentij Berija, uvidjelo da će u narednome periodu morati krenuti u barem djelomičnu liberalizaciju kako vlastite zemlje, tako i zemalja „narodne demokracije“. Tako je među prvim odlukama nakon Staljinove smrti bila ona o spremnosti za pregovaranjem i okončanjem Korejskog rata.[134]

Na iznenađenje mnogih, Berija, za kojeg se zbog stečene reputacije iz razdoblja Staljinove vladavine smatralo da će biti još krvoločniji od svoga mentora, se pokazao čak i preliberalnim za ostatak sovjetskog rukovodstva predvođenog Georgijem Maljenkovim i Nikitom Hruščovom. Naredio je usporavanje nagle industrijalizacije koja je negativno utjecala na razvoj drugih gospodarskih grana, ublažavanje državno-partijske represije i smanjenje prinudnih davanja, što je pogodovalo seljacima. Pogotovo im se nisu svidjeli njegovi komentari o mogućem ujedinjenju Njemačke u jeku nemira u istočnom Berlinu te inzistiranje na većoj suverenosti zemalja sovjetskog bloka podržavanjem nemoskovita. Osim već postojećeg rivalstva među njima, njegovi su oponenti smatrali da bi Berijini potezi i izjave mogle ugroziti položaj socijalističkog tabora u borbi za međunarodnu prevlast te su uz pomoć maršala Žukova na sjednici politbiroa krajem lipnja izrežirali njegovu smjenu, kasnije i suđenje i izvršenje smrtne kazne. Berijina osuda je poslužila sovjetskom rukovodstvu i za to da sve negativne pojave u unutarnjoj i vanjskoj politici SSSR-a pripišu njemu. Iako je smaknućem Berije i usponom prvo Maljenkova, pa Hruščova na poziciju vođe SSSR-a usporena liberalizacija sovjetskog bloka, cijeli je period obilježen postupnim ublažavanjem napetosti i neprijateljstva prema Jugoslaviji.[135]

[134] Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956”, 111.
[135] Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956”, 111.-112.; Bogusław Wołoszański, *To okrutno stoljeće*, (Zagreb: Profil Knjiga, 2013.), 325.-326., 329.-332.

Novi pristup prema Jugoslaviji, koji će kulminirati posjetom Hruščova Beogradu i tajnim referatom sa XX. Kongresa KPSS-a, za Tita i rukovodstvo nije moglo doći u prikladnije vrijeme. Već navedeno jugoslavensko približavanje SAD-u i ostatku zapadnog svijeta (Tito je u vrijeme Staljinove smrti bio u posjeti Velikoj Britaniji) za posljedicu je imalo kontinuiranu liberalizaciju društva, ekonomije i politike u Jugoslaviji, ali koje je provedeno do mjere u kojoj ne bi ugrozilo ratom stečenu vlast Tita, Kardelja, Rankovića i ostatka oligarhijske strukture. Vojna i ekonomska pomoć Zapada je tijekom ranih 50-ih godina sve više bila uvjetovana određenim ustupcima poput pritiska na Jugoslaviju da pristupi NATO-u ili tijekom obnove tršćanskog pitanja gdje je bila primorana pristati na rješenje koje ipak nije bilo posve nepovoljno po Jugoslaviju, ali kojim nije dobila toliko željeni Trst. Pritiske oko ulaska u NATO Jugoslavija je ublažila sklapanjem Balkanskog pakta sa članicama NATO-a Grčkom i Turskom. Uz to, tijek Korejskog rata, koji nije prouzročio novi globalni sukob, već je bio lokaliziran na korejski poluotok uz sudjelovanje nešto stranih postrojbi te nezadovoljstvo pregovorima o vojnoj pomoći od strane Zapada krajem 1952. g., zabrinulo je jugoslavensko rukovodstvo da Zapad ne bi pružio adekvatnu pomoć u slučaju sovjetskog napada na Jugoslaviju. Bojazan je bila pojačana izborom novog američkog predsjednika Dwighta Eisenhowera čija je retorika bila pojačano antikomunistička, no situaciju je primirila vijest o Staljinovoj smrti početkom 1953. godine. U narednome je periodu nastao narativ kako je kapitalistički tabor stekao prednost u odnosu na socijalistički, koji se našao u gospodarskoj krizi te je Tito osjetio da je maksimalno iskoristio resurse koje mu je nudio Zapad pri odupiranju SSSR-u i zemljama istočno od „željezne zavjese“ te da bi daljnji razvoj odnosa sa Zapadom ugrozilo i unutarnje uređenje Jugoslavije i vanjskopolitičku ulogu koju je Jugoslavija imala kao komunistička zemlja koja gradi zaseban put u socijalizam, a istovremeno nije niti dio zapadnog, kapitalističkog bloka država.[136]

Ublažavanje i ponovna uspostava odnosa sa zemljama sovjetske sfere utjecaja i samim SSSR-om tekli su vrlo oprezno i postepeno sa obje strane, pogotovo s jugoslavenske jer nisu bili sigurni jesu li namjere sovjetskih dužnosnika za pomirenjem istinske. Prvi znaci otopljavanja odnosa očitovali su se u smanjenju graničnih incidenata sa susjednim zemljama IB-a i

[136] Tvrtko Jakovina, „Američki komunistički saveznik? Vanjskopolitički odnosi Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslavije (1955.-1963.), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 31, No. 1, 1998., 88.; Svetozar Rajak, „No bargaining chips, no spheres of interest: The Yugoslav origins of Cold war non-alignment“, *Journal of Cold war studies*, 16 (1), 2014., 151., 152., 160.-161.; Svetozar Rajak, „Yugoslav-Soviet relations, 1953-1957: Normalization, comradeship, confrontation“, (Ph.D. dissertation, London School of Economics and Political Science, University of London, 2004.), 20.-21., 22., 23., 24.-25., 25.-26.; Vojtěchovsky, 581.-582.

antijugoslavenske propagande u novinama i na radiju, a na vanjskopolitičkom planu pristankom na prijedlog sovjetskog ministra V. Molotova za razmjenom poslanika, dopunjavanjem diplomatskog osoblja u odnosima sa drugim IB zemljama te sklapanjem ugovora o uspostavi riječne uprave na Đerdapu sa Rumunjskom u svibnju 1953. godine. Godinu dana nakon Staljinove smrti službeno su ukinute i emigrantske organizacije u IB zemljama, a 1956. g. ukinut je i zloglasni Informacijski biro komunističkih partija (Informbiro) kao vanjskopolitičko okupljajuće tijelo europskih komunističkih partija. Naposljetku su vođeni i pregovori sa sovjetskim dužnosnicima koji su rezultirali dolaskom Hruščova i sovjetskog politbiroa u Beograd prilikom kojeg je potpisan Beogradski sporazum, čime je u očima Jugoslavije, ali i većine svijeta, priznata pobjeda Jugoslavije u ibeovskom ideološkom sporu. Doduše, Hruščov je uvijek isticao da je Jugoslavija krivac za ibeovski spor, ali da je Staljin pogrešno pristupio rješavanju sukoba. Na nezadovoljstvo Zapada, odnosi su se nastavljali popravljati Titovim uzvratnim posjetom SSSR-u, prilikom kojeg je potpisana Moskovska deklaracija, koja je ponovno uredila međudržavne odnose dviju zemalja i priznala postojanje različitih puteva u razvoju socijalizma. Beogradska deklaracija, koja je uredila međupartijske odnose, i Moskovska postale su kamenom temeljcem na koje se Jugoslavija opetovano pozivala pri uređivanju svih daljnjih odnosa sa SSSR-om.[137]

Za Mađarsku se ovo razdoblje pokazalo vrlo turbulentnim i nestabilnim, što zbog opadajuće ekonomije, ali i zbog dogmatičnosti njenog rukovodstva predvođeno Mátyásom Rákosijem, čija je revnost i radikalnost u provođenju Staljinovih direktiva i napadanju Jugoslavije sada morala biti naglo izmijenjena sukladno razvoju jugoslavensko-sovjetskih odnosa, što je utjecalo na ugled i vjerodostojnost partijsko-državnog rukovodstva. Revnost mađarskog rukovodstva u provođenju antijugoslavenske djelatnosti uočljiva je na primjeru graničnih incidenata, u čemu je, izuzev 1948. g., Mađarska daleko prednjačila sve do kraja 1953. godine, a pritom je kulminaciju dosegla godinu ranije sa 1591 incidentom od ukupno 2390 počinjenih od svih graničnih IB zemalja. U prilog im nije išla ni nekontrolirana represija vršena pomoću AVH, što je dovelo do propitivanja odgovornosti aktera zaslužnih za organiziranje montiranih političkih procesa. Taj se problem pokušao riješiti osudom šefa tajne policije Gábora Pétera, ali nije polučilo željenu reakciju jer je bilo očito da ne može sve biti samo njegova krivica. Nadalje, Mađarska je, kao i ostale europske zemlje sovjetskog bloka, kopirala Staljinov ekonomski model petoljetki koje je karakteriziralo neprirodno ubrzani razvoj teške industrije nauštrb

[137] Jakovina & Previšić, „Challenging the Cominform“, u: *The Tito-Stalin split 70 years after*, ed. Jakovina & Previšić, 10.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956”, 113.

poljoprivrede, prisilna nacionalizacija privatnog sektora i kolektivizacija sela te nekontrolirani investicijski planovi i veliki izdaci za vojsku. Po pitanju negativnog utjecaja na državne ekonomije pridonijeli su i nepovoljni ekonomski ugovori koje je SSSR nametnuo svojim satelitskim zemljama u sklopu Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV) osnovanog u siječnju 1949. godine. Staljinistička ekonomska politika bila je posebno pogubna za Mađarsku jer je bila riječ o zemlji bez mineralnih resursa, koju se htjelo pretvoriti u „zemlju željeza i čelika", čime su zanemarene njene ostale gospodarske grane, poglavito poljoprivreda, što neće biti posljednji takav pokušaj u komunističkome svijetu te će se opetovano pokazati katastrofalnim po životni standard stanovništva. Državno-represivni aspekt je već spomenut kroz rad te je vršen uz AVH koji je pleo mrežu urotnika i zločinaca protiv državnog poretka, uglavnom na temelju lažnih dokaza i torturom iznuđenih priznanja, najprije nad nekomunistima, a zatim nad pripadnicima KP-a, najčešće nemoskovita, sve kako bi se opravdalo postojanje trenutnog državnog i institucionalnog poretka i unio strah među stanovništvom. S obzirom da su vođeni dosjei o oko milijun ljudi (preko 10% stanovništva) može se reći da je AVH tada uspio u svojem naumu.[138]

Već je rečeno da je postojala diferencijacija u Partiji na moskovite i „domaće" komuniste, od kojih su prvi činili veći dio politbiroa. No i tu je postojala diferencijacija po ugledu i moći te je postojao svojevrsni trijumvirat Rákosi-Gerő-Farkas, s time da je Rákosi kao neprikosnoveni vođa stvorio najjači kult ličnosti među vođama europskih zemalja sovjetske sfere. Situacija se pak mijenja tijekom kratkog perioda Berijine vlasti kada se naročito Rákosi našao u njegovoj nemilosti te je nakon poziva na sastanak u Moskvu u svibnju 1953. g., na kojem je iskritiziran njegov politički angažman, po povratku na sjednici politbiroa morao javno priznati određene nepravilnosti u svojem političko-državnom radu i najaviti novi liberalniji državni kurs, koji bi se trebao realizirati u obliku ekonomske reforme s elementima tržišne ekonomije i reviziji pojedinih sudskih procesa. Unatoč proklamiranim reformama, koje zapravo nisu u značajnoj mjeri provedene, u SSSR-u je prevladalo mišljenje da Rákosi nije pogodan za vođenje novog kursa te se počelo raditi na razvodnjavanju njegova utjecaja u PMT-u. Stoga su početkom lipnja 1953. g. mađarski državnici nanovo pozvani u Moskvu, ali je ovoga puta sovjetsko rukovodstvo odredilo tko će biti dio mađarske delegacije te su uz Rákosija i Gerőa u Moskvu došli András Hegedüs i izopćeni pa iznova vraćeni član Partije i provoditelj nepovoljne agrarne reforme Imre Nagy, čiji se povratak u politbiro 1951. g. povezuje sa utjecajem Maljenkova na Staljina. Rákosi

[138] Kontler, *Povijest Mađarske*, 411.-412., 417., 422.-423.; Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956", 95.-98., 114.-115.

je na sastanku još izrazitije kritiziran, posebno od Berije i Maljenkova, za nepovoljno stanje u Mađarskoj te je slijedom toga krajem mjeseca na sjednici CK PMT-a Imre Nagy izabran za predsjednika vlade. Na sjednici je održao destaljinistički govor i predbacio greške u izgradnji socijalizma Rákosiju, Gerőu, Farkasu i Józsefu Révaiju te je prihvaćena njegova rezolucija o nužnosti privredne i političke reforme. Naposljetku ipak nije mogao postići definitivnu pobjedu u borbi za utjecaj u Partiji zbog Berijine smjene te je Rákosi, unatoč ostavci sa mjesta premijera, ostao generalnim sekretarom Partije, a Gerő je dobio pozicije ministra unutarnjih poslova i potpredsjednika vlade.[139]

Problem za Nagya je bio što je utjecaj Maljenkova u sovjetskom politbirou jenjavao nauštrb Hruščova, koji mu nije bio u jednakoj mjeri naklonjen. Nagy je za svoj reformski program pridobio dio mlađih članova Partije ali ne i utjecajnije članove u CK ili Politbirou, dok su ga Rákosi i njegovi pristaše (staljinisti) sabotirali i nastojali primorati na podnošenje ostavke. Kao protutežu njima Nagy je nastojao reorganizirati Narodnu frontu svojim pristašama preimenujući ju u Patriotska narodna fronta, ali ga to nije uspjelo održati. Nagyeva smjena je najprije bezuspješno pokušana na Plenumu CK u listopadu 1954. g., da bi zatim na Plenumu u ožujku 1955. g., zbog definitivne prevlasti utjecaja Hruščova nad Maljenkovim, Nagy u Partiji izgubio potrebnu podršku i bio optužen za političko skretanje udesno, zbog čega je nakon malo više od godine i pol smijenjen sa mjesta Premijera, ali Rákosi nije dobio potpunu satisfakciju jer Nagy nije izvršio samokritiku niti je sam ponudio ostavku i time u očima javnosti ostavio dojam nelegitimne promjene vlasti, a zbog nepopularnosti Rákosi nije mogao ponovno preuzeti mjesto premijera već je na to mjesto postavljen njegov poslušnik A. Hegedüs, dok je on ostao generalnim sekretarom Partije.[140]

No, destaljinistički val koji je zahvatio cijeli sovjetski blok, a koji je predvodio sam Hruščov nametnuo je provedbu prijeko potrebne promjene u načinu vođenja zemlje bez obzira na ponovnu promjenu vlasti. Početna Nagyeva nastojanja rezultirala su revizijama sudskih procesa ili težine kazni i za bivše članove Partije i za političare drugih stranaka, pa su do 1956. g. iz zatvora pušteni János Kádár, pojedini socijaldemokrati te predstavnici drugih građanskih stranaka, a krajem 1955. g. rehabilitiran je i Rajk. Raspušteni su internacijski logori u kojima je, osim državnih neprijatelja, bilo podosta pripadnika nacionalnih manjina, pogotovo Jugoslavena. Smanjena je i cenzura u medijima te se počelo preispitivati ispravnost političkih odluka iz prethodnog, Staljinovog perioda. Promijenjena je investicijska politika sa teške

[139] Kontler, 416., 426.; Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953-1956", 115.-116.
[140] Kontler, 426., 428.-429.; Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953.-1956.", 117., 175.-176., 183.

industrije na gospodarske grane koje su bile povoljnije za mađarsku privredu i učinjeni su ustupci prema seljaštvu u obliku smanjenja količine obveznih davanja proizvoda i mogućnosti napuštanja seljačkih zadruga. Nagyeva smjena i Rákosijev povratak povratili su represiju prema novinarima, ali ne u ranijoj mjeri, dijelom i zbog bojazni od reakcije potencirane općim nezadovoljstvom u državi, koje je davalo do znanja da se ne želi vratiti ranijem Rákosijevom sustavu. Rastući pokret među intelektualcima i studentima za nastavkom reformi očitovao se kroz formiranje svojevrsnih civilnih društava ili intelektualnih skupina koje su organizirale grupne rasprave o političkim, socijalnim, ekonomskim i drugim temama. Kao najpoznatija grupa isprofilirao se tzv. Petőfi krug, koji je zahtijevao povratak Nagya na mjesto Predsjednika Vlade, liberalizaciju ekonomije, kulture i društva te se redovito kao primjer za provedbu navedenoga spominjala Jugoslavija i njen zaseban put u socijalizam.[141]

Unutarnji, ali i vanjski pritisak naposljetku su pretvorili Rákosijev povratak na vlast u kratkotrajnu avanturu te je bio primoran dati ostavku. Osim nezadovoljstva pristaša reformi, kojih je bilo sve više, nije mu pomogla niti zbunjenost njegovih sljedbenika koji su, po sovjetskim napucima, a posredno preko Rákosija, svoju nepokolebljivu odanost Staljinu i njegovoj političkoj liniji sada morali promijeniti te svoje mišljenje i retoriku prilagoditi novoj Hruščovljevoj destaljinističkoj liniji. Loš znak za Rákosija bio je susret Hruščova i Tita u Beogradu sredinom 1955. g., a ako gledamo sa distance, tajni Hruščovljev referat sa XX. Kongresa KPSS-a i osuda koncepta kulta ličnosti i Staljinovih zločina označio je početak njegova kraja. Nije mu išlo u prilog niti to što Jugoslavija, koja je u međuvremenu popravila odnose sa gotovo svim IB zemljama, nije pokazivala ikakvu želju za promjenom odnosa nabolje dok je Rákosi na vlasti. Doduše, Hruščov nije Rákosija zamijenio toliko željenim Nagyem, već E. Gerőom, koji je smatran jednako krivim za stanje u zemlji kao i Rákosi, što je naposljetku, ohrabreni vijestima iz Poljske, rezultiralo prosvjedima diljem Mađarske, koji su bili uvod u tzv. Mađarsku revoluciju.[142]

U mjesecima prije početka Mađarske revolucije, Rákosi je, zbog sve učestalijih kritika upućenih njemu i staljinističkoj državnoj politici u listu „Szabad nép“ i na okupljanjima Petőfi kruga, ponovno pojačao represiju te se želio obračunati sa Petőfi krugom. Tako je preko CK Partije 30. lipnja 1956. g. donio odluku kojom se osuđuje kružok kao subverzivni element u državi. Cilj mu je bio „raskrinkati zavjeru“ Nagya i njegovih pristaša u stilu Rajkovog slučaja, ali ovoga

[141] Kontler, 427.-428., 429.-430.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi”, 163., 197., 201., 204.
[142] Jakovina, „Američki komunistički saveznik?“, 93.; Kontler, 429.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi”, 126, 192., 194., 196., 210., 212., 217.-218.

puta situacija u državi i regiji mu nije dopuštala da to i postigne, između ostalog i zato što je CK-ova odluka donesena u vrijeme rastućeg prosvjeda u Poznańu u Poljskoj, koji je imao velikoga utjecaja na mađarsko stanovništvo i njihovo javno mnijenje. Iako je Rákosi nešto ranije smijenio ministra M. Farkasa zbog režiranja zloglasnih montiranih procesa, koji su sve češće prokazivani u javnosti, nakon čega je i sam priznao djelomičnu odgovornost za političke procese, Sovjeti su, zbog događanja u Poljskoj koji su rezultirali smjenom vlasti kojom je na nevoljki pristanak Sovjeta na čelo Partije i države ponovno postavljen W. Gomułka, poslali A. Mikojana u Budimpeštu da primiri rastuće nezadovoljstvo u Mađarskoj. Po dolasku je odlučeno da Rákosija treba smijeniti sa pozicije generalnog sekretara PMT-a te je to učinjeno 21. srpnja, a kao razlog je navedeno njegovo loše zdravstveno stanje, nakon čega je otišao u Moskvu i ostao ondje do svoje smrti 1971. godine. Novim sekretarom Partije postao je Ernő Gerő, odlučeno je da se u politbiro primi Jánosa Kádára, ali ne i Nagya, koji se nije htio podvrgnuti samokritici. Ovakav scenarij nije nimalo ublažio nezadovoljstvo jer je osoba koja je u široj javnosti smatrana za glavnog krivca lošeg stanja u zemlji zamijenjen osobom koja se također smatrala jednim od glavnih krivaca i koji je bio jedan od njegovih najbližih suradnika.[143]

Naposljetku je, pod pritiskom javnosti, I. Nagy primljen natrag u PMT tjedan dana nakon ponovnog pokopa L. Rajka 6. listopada 1956. godine. Masovna povorka od 100 000 ljudi nije nastala zbog afiniteta prema Rajku nego se situacija iskoristila u svrhu mirnog prosvjeda protiv staljinizma i zločina počinjenih u tom razdoblju, od kojih je smaknuće Rajka bilo najreprezentativnije. Ponovni pokop i rehabilitacija Rajka pozitivno je primljena u Jugoslaviji jer je time službeno maknuta ljaga i sa Tita i jugoslavenskog rukovodstva te je Tito nakon toga konačno pristao na dolazak mađarske delegacije predvođene Gerőom u posjet Jugoslaviji. Sastanak dviju delegacija zbio se 15. listopada i prvenstveno je služio tome da Gerő umiri mađarsku javnost i pokaže da je spreman provoditi „novi kurs“ u unutarnjoj i vanjskoj politici. Delegacije su formulirale zajedničku izjavu o prijateljstvu i suradnji u cilju postizanja mira i izgradnje socijalizma. No, Gerőova misija pokazala se uzaludnom kada ga je na povratku dočekala vijest o prosvjedima koji su postepeno doveli do izbijanja Mađarske revolucije.[144]

Nezadovoljstvo se prvotno izražavalo na miran način. Sveučilišta su organizirala skupove na kojima su sastavljani popisi zahtjeva koji su tražili odlazak sovjetske vojske iz zemlje, slobodne višestranačke izbore, Vladu predvođenu Nagyem, slobodu govora i tiska, suđenje Rákosiju, Farkasu i ostalim istaknutim staljinistima, liberalniju ekonomiju sa elementima tržišne

[143] Kontler, 430.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi”, 203., 216., 218.
[144] Kontler, 430.-431.; Kovačević, Jugoslovensko-mađarski odnosi”, 230., 247., 251.-252., 253.

ekonomije i slično. U još jednom u nizu mirnih prosvjeda, ovoga puta u znaku solidarnosti s prosvjednicima iz Poznańa, dana 23. listopada jedna je skupina došla pred sjedište državnog radija i tražila da se emitiraju njihovi zahtjevi, no nakon odbijanja zahtjeva i Gerőova govora o nacionalističkoj prirodi prosvjeda i prijetnji uhićenjima iznenada su se čuli pucnjevi. Situacija je završila time da su prosvjednici zauzeli prostorije radija što se uzima kao početak revolucije. Gerő je zatim zatražio sovjetsku vojnu pomoć te je uskoro počeo sukob mađarskih gerilaca (većinom radnika) i sovjetskih tenkova. U međuvremenu je Nagy primljen u politbiro i imenovan Premijerom, no on se distancirao od onih koji su se sukobili sa vojskom te je proglasio policijski sat. Dana 25. listopada je na velikom prosvjedu pred zgradom Parlamenta opet došlo do pucnjave, ovoga puta od strane agenata AVH na prosvjednike, što je uzrokovalo eskalaciju sukoba širom zemlje i opći linč na AVH-ovce. Tijekom tih događanja na prijedlog sovjetskih rukovodilaca Mikojana i Suslova smijenjen je Gerő sa pozicije sekretara Partije i zamijenjen Kádárom, no Partija je tada bila praktički raspadnuta jer su diljem zemlje raspuštane lokalne partijske organizacije i osnivani su revolucionarni odbori i vijeća kao nosioci lokalne vlasti.[145]

Da bi primirio stanje Nagy je u svoj kabinet uvrstio popularne, reformske komuniste poput Györgya Lukácsa, bivše vođe Stranke malih posjednika Tildyja i Kovácsa te je od 28. listopada prestao govoriti o „kontrarevolucionarima“ i počeo govoriti o „nacionalnom demokratskom pokretu“. Najavio je i povlačenje sovjetskih trupa iz Budimpešte, raspuštanje AVH i amnestije za prosvjednike te je priznao novoosnovana revolucionarna tijela vlasti. Sovjetske su trupe uistinu počele odlaziti 30. listopada, Nagy je preimenovao PMT u Mađarsku socijalističku radničku stranku i dopustio aktiviranje nekih bivših stranaka. Kulminacija reformi očitovala se 2. studenog u ponovnoj preobrazbi Vlade koja je u svom kabinetu okupila komuniste, socijaldemokrate, maloposjednike i članove Seljačke stranke. Nagy je ovim potezima stabilizirao stanje u zemlji, ali smjer u kojem je išla ova nova politika bila je nedopustiva za SSSR, a i za Jugoslaviju. Nagyeve odredbe o uvođenju višestranačja, izlaska iz Varšavskog pakta i proglašenja neutralnosti zemlje bila su u potpunom kontrastu sa politikom sovjetskog rukovodstva koja se temeljila na kontroli zemalja socijalističkoga tabora i njihovoj čvrstoj koheziji i poslušnosti. Stoga je SSSR konzultirao bratske komunističke zemlje oko pitanja vojne intervencije u Mađarskoj sa svrhom smjene vlasti. Konzultacije su vršene i sa Jugoslavijom koja je bila dobro informirana oko mađarskih događanja preko svoje agenture i novinara te je dala svoj pristanak za intervenciju iz razloga što je Nagyev komunizam otišao dalje od

[145] Kontler, 430.-431., 432.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi”, 258.-261.

jugoslavenskog „komunizma s ljudskim licem“ i time ugrozio teško stečenu i jedinstvenu vanjskopolitičku poziciju Jugoslavije. Predložila je i da Nagya kao premijera naslijedi J. Kádár. Sovjetima je u prilog išla i međunarodna situacija, koja je na primjeru Mađarske revolucije i istovremene Sueske krize pokazala da se dvije velesile neće miješati jedna drugoj u poslove unutar vlastite sfere utjecaja.[146]

Stoga je 4. studenog 1956. g. započela druga sovjetska vojna intervencija i ulazak u Budimpeštu, a borbe su u nekim dijelovima zemlje trajali oko tjedan dana pri čemu je poginulo oko 5000 ljudi. Nagy je toga istoga dana u radijskom priopćenju pozvao na prekid sukoba i zatim sa najbližim suradnicima zatražio azil u jugoslavenskom veleposlanstvu, dok je radio postaja u Szolnoku, kontrolirana od Sovjeta, pozvala na borbu protiv kontrarevolucije uz pomoć sovjetske vojske. U međuvremenu, Kadar je još 1. studenog napustio Vladu i posredstvom sovjetskog veleposlanstva otišao u Moskvu dogovoriti smjenu vlasti. U Budimpeštu se vratio zajedno sa sovjetskom vojskom i svojim novim kabinetom 7. studenog.[147]

Po završetku revolucije, pokrenuta je odmazda prema sudionicima prosvjeda i uličnih borbi, koja je prouzrokovala izbjeglički val Mađara u Austriju i Jugoslaviju. U potonjem slučaju bila je riječ o skoro 20.000 izbjeglica. Jugoslavija je još tijekom revolucije primala izbjegle AVH-ovce koji su bježali zbog straha od linča. Gušenjem revolucije dolazi do obrtanja situacije te mnogi civili nastoje pobjeći u Jugoslaviju da ih ne uhvati policija ili AVH. Jugoslavija je u početnom razdoblju izbjegličkog vala (prijelaz iz 1956. u 1957. g.) imala problema sa njihovim zbrinjavanjem, ali je uz pomoć UN-ovih organizacija stabilizirala situaciju i do siječnja 1958. g. riješila njihovo pitanje tako što je neke s vremenom vratila natrag u Mađarsku, druge je po njihovoj želji pustila da odu u zapadne zemlje, a treće je zadržala u Jugoslaviji. Potonje je ovisilo naravno o njihovoj želji za ostankom, ali i o korisnosti za samu Jugoslaviju pa je tako nastojala zadržati pojedince koji su bili školovani u SSSR-u te su imali inženjerskog znanja u području radarske tehnologije, koja je bila potrebna Jugoslaviji u to vrijeme.[148]

Iako su u razdoblju prije, pa i za vrijeme revolucije sovjetsko- i mađarsko-jugoslavenski odnosi bili u uzlaznoj putanji te je i reformski smjer Nagyeve politike bio dijelom inspiriran jugoslavenskim tipom socijalizma, mađarski su događaji na neko vrijeme ponovno narušili

[146] Kontler, 432.-433.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi”, 261.-262., 270., 271., 272., 275.
[147] Kontler, 433., 434.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi”, 276.
[148] Kontler, 435.-436.; Katarina Kovačević, “The refugee problem in Yugoslavia”, u: *The 1956. Hungarian revolution and the Soviet bloc countries: Reactions and repercussions*, ed. János Rainer, Katalin Somlai, (Budapest, The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, 2007.), 111.-112., 127.; Kovačević, “Jugoslovensko-mađarski odnosi”, 285.-287., 309.

odnose Jugoslavije i socijalističkog bloka. Kamen spoticanja prvo je izazvala situacija s Nagyem koji se sklonio sa suradnicima u jugoslavensko veleposlanstvo, koje je, po naputku jugoslavenskog rukovodstva, odbijalo izručiti Nagya i Sovjetima i novoj mađarskoj vlasti. Nakon gotovo trotjedne pat pozicije koja je prouzrokovala incident u kojem je iz jednog sovjetskog tenka pucano na zgradu veleposlanstva, na Kádárovo obećanje da će se moći nesmetano vratiti svojim domovima, Nagy i suradnici su napustili veleposlanstvo i ušli u autobus koji je bio predviđen da ih odvede kući, no umjesto toga su prisilno odvezeni u Rumunjsku, gdje im je u proljeće 1958. g. i suđeno. Nagy će, sa još dva suradnika, biti osuđen na smrt za veleizdaju i pogubljen 16. lipnja 1958. godine. Incident sa Nagyem bio je povod za drugi događaj koji je zahladio odnose, a to je Titov govor u Puli početkom 1957. g. u kojem je osudio vojnu intervenciju na Mađarsku i sovjetsku politiku hegemonizma i nepoštivanja suvereniteta država, no ovoga puta zahlađenje nije bilo niti približno onome iz 1948./49. g. jer Tito nikada nije u svojoj kritici sovjetske politike išao dalje od govora u Puli, koji je zapravo više služio tome da umanji nezadovoljstvo zapadnih zemalja kojima se nije sviđalo sve izraženije jugoslavensko povezivanje sa socijalističkim blokom, dok je Hruščov, nakon kraćeg razdoblja pokušaja vraćanja Jugoslavije u socijalistički blok, uvidio da mu je korisnije zadržati korektne odnose sa Jugoslavijom zbog njenog geostrateškog položaja, veza sa zapadnim zemljama i sve boljim odnosima sa azijskim i afričkim zemljama koje će u narednim godinama sačinjavati pokret nesvrstanih.[149]

Jugoslavija se u ovome periodu ponovno našla u određenoj međunarodnoj izolaciji, zahladivši odnose i sa SSSR-om i SAD-om. Zapadu se nije svidjelo jugoslavensko odbijanje novih vojnih pregovora, Titovi posjeti Indiji i Burmi, priznanje NR Kine i podrška oko njenih zahtjeva za Tajvanom, kritike kolonijalizma i imperijalizma sa svrhom približavanja afroazijskim zemljama, kao i potpisivanje Beogradskog sporazuma i novih ekonomskih ugovora sa zemljama sovjetske sfere. Odnos sa SSSR-om je, kako je već spomenuto, narušen nakon vojne intervencije u Mađarskoj, ali je na kratko vrijeme naizgled otklonjen susretom Tita i Hruščova u Rumunjskoj, da bi ubrzo nakon toga tenzije bile obnovljene nakon Konferencije komunističkih partija u Moskvi povodom 40. godišnjice Oktobarske revolucije, a međusobne kritike pojačane nakon smaknuća Imrea Nagya. Predmet spora na Konferenciji u Moskvi u studenome 1957. g. bilo je jugoslavensko odbijanje potpisivanja Deklaracije u kojoj se socijalizam izjednačava sa pripadništvom vojnom bloku istočnoeuropskih država, a da se svaka druga vanjskopolitička opcija smatra revizionizmom. Kritike o revizionizmu pojačane su nakon

[149] Kontler, 436.; Kovačević, "Jugoslovensko-mađarski odnosi", 279.-280., 282., 283.

objave novog Programa SKJ-a na Sedmom kongresu Partije, koji su demonstrativno napustili delegati svih europskih komunističkih zemalja izuzev poljskog. Sovjeti su Program ocijenili revizionističkim te su smatrali da njime Jugoslavija želi proširiti svoje državno uređenje na druge zemlje sovjetske sfere i postati alternativa sovjetskom sustavu. Zato su u narednim mjesecima izlazili članci sa optužbama da je Jugoslavija plaćena od strane zapadnih imperijalista u borbi protiv zemalja „narodne demokracije“ i SSSR-a te su Sovjeti čak otkazali kreditne ugovore na koje je Jugoslavija računala zbog investicija u industriji. Uz to, posebno je kritizirana programska teza o podjeli svijeta na dva suprotstavljena bloka, ističući da se time miroljubivi socijalistički tabor poistovjećuje sa imperijalističkim zapadnim. Daljnje Hruščovljeve kritike u govorima pri posjetima socijalističkim državama i na XXI. Kongresu KPSS-a 1959. g., gdje je rečeno da je Jugoslavija glavni krivac za informbiroovski rascjep, i koji je stoga označio zaokret od destaljinističkog XX. Kongresa, ciljale su na obnovu zahlađenih odnosa sa Kinom, koja je smatrala destaljinizaciju glavnim uzrokom poljskih i mađarskih prosvjeda. Napetiji odnosi prouzročili su ponovno jugoslavensko približavanje SAD-u i rješavanje međusobnih nesuglasica, nakon čega je Hruščov, uvidjevši da je retorikom koja revidira Staljina između ostalog ojačao pozicije svojih političkih protivnika, ponovno učinio zaokret i izvršio temeljitu kritiku staljinizma na XXII. Kongresu KPSS-a u listopadu 1961. g., koji je za posljedicu imao ideološki sukob sa Kinom. Promjena narativa i odnosa najavljena je oko mjesec dana ranije kada je SSSR pozitivno ocijenio Titovu antiameričku/antizapadnu retoriku na Prvoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Beogradu, unatoč tome što Hruščov nije pozitivno gledao na razvoj jugoslavenske nesvrstane politike niti na razvoj cijelog pokreta. Tek će u narednim godinama SSSR gledati na nesvrstane kao potencijalne saveznike u borbi sa Zapadom zbog antizapadnog sentimenta među članicama. U sukobu sa Kinom zbog destaljinizacije i sovjetske osude albanskog režima, Hruščov je našao saveznika u Jugoslaviji, kojoj se ponovno zbližavanje sa SSSR-om poklopilo sa ponovnim pogoršanjem odnosa sa SAD-om na prijelazu 1961./62. godine, a koje se pak poklopilo sa lošom ekonomskom situacijom i neuspjelom privrednom reformom koja je ciljala na deetatizaciju i provedbu koncepta samoupravljanja, ali je već 1962. g. zaustavljena te je vraćen stari privredni sustav. Pokazatelj popravljenih odnosa bila je činjenica da je Tito u prosincu 1962. g. posjetio SSSR prvi puta nakon 1956. g., nakon čega je Hruščov uzvratio posjetom u kolovozu 1963. godine. Naredne godine u lipnju, Tito je posljednji puta posjetio Hruščova kao rukovodioca te ga je u Lenjingradu dočekao sam Hruščov bez drugih članova politbiroa, što je nagovještavalo njegovu skoru smjenu. Ono što nije pošlo za rukom nekadašnjim vjernim

Staljinovim suradnicima 1957. g., uspjelo je na sjednici CK KPSS-a u listopadu 1964. g. te je Hruščov natjeran da službeno podnese ostavku zbog lošeg zdravlja i starosti.[150]

Što se tiče postrevolucionarne Mađarske, u kojoj se činilo da je nakon intervencije i dolaska na vlast Kádára u potpunosti poražena i zaustavljena Nagyeva reformska politika, ona je u narednim desetljećima provodila jednu pragmatičnu politiku kojom nije proturječila ili ugrožavala sovjetsku vlast i njene interese, ali je istovremeno djelomično provela reforme zacrtane još u vrijeme Nagyeve Vlade te se stoga može reći da Mađarska revolucija nije bila posve uzaludna niti neuspješna. Štoviše, Kádár je 1962. g. Rezolucijom CK-a osudio kult ličnosti i montirane političke procese te je službeno isključio Rákosija, Gerőa i druge odgovorne iz Partije. Zbog navedene pragmatičnosti je njen odnos sa Jugoslavijom naravno ovisio o njenom odnosu sa SSSR-om, ali za razliku od Rákosijeva vremena, novi mađarski rukovodioci nisu težili tome da prednjače u antijugoslavenskoj propagandi i djelatnostima u vremenima zahlađenja odnosa sa SSSR-om.[151]

Navedene oscilacije u odnosima Jugoslavije sa SAD-om, SSSR-om i drugim socijalističkim zemljama odražavale su se i na pozicije i djelovanje emigracije, ali po onome što će biti navedeno u narednim redcima, može se reći da je period Hruščovljeve vlasti uvelike pasivizirao i onemogućio intenzivniji rad ibeovske emigracije protiv Jugoslavije.

Staljinova smrt, početak ublažavanja animoziteta prema Jugoslaviji i postepena uspostava diplomatskih odnosa Jugoslavije sa zemljama socijalističkog bloka utjecali su na mnoge emigrante u tim zemljama da počnu razmišljati o napuštanju emigrantskih organizacija i povratku u Jugoslaviju. U Mađarskoj je dio emigranata i prije 1953. g. bio nezadovoljan životom i tretmanom u zemlji, što se intenziviralo kada je CK-ov djelatnik za odnose sa emigracijom Sandor Kalmar dobio uputu da se usredotoči na rješavanje problema grčke i španjolske političke emigrantske organizacije, čime su zapostavljeni egzistencijalni i drugi problemi ibeovske skupine. Unatoč nezadovoljstvu, do 1953. g. samo se jedna osoba usudila napustiti Mađarsku, a to je bio Janez Solarić, zbog lošeg tretmana od strane mađarskih vlasti, koji je opisan ranije u radu. Solarić je potajno reemigrirao u Jugoslaviju u ožujku 1952. g. te je htio pobjeći u Austriju. Neko vrijeme se skrivao kod tetke u Dubrovniku, ali je pronađen i

[150] Dragan Bogetić, „Evolucija sovjetskih gledišta prema politici nesvrstanosti“, Istorija 20. veka, 2/2012, 133.-134., 135., 137.-138.; Dragan Bogetić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi početkom 60-ih godina: Razlika u Titovom i Hruščovljevom poimanju načela miroljubive koegzistencije“, Istorija 20. veka, 3/2011, 205., 210.-211., 213..-214. Vladimir Cvetković, “Jugoslavija, Zapad i susedne zemlje “Narodne demokratije” posle Beogradske deklaracije 1955.”, *Istorija 20. veka*, 1/2012, 151., 153.; Dizdarević, 135., 142.-143., 148., 150., 153., 160.-161., 162., 164., 169., 171.
[151] Kontler, 440.

uhvaćen u kolovozu iste godine na putu prema granici nakon čega je osuđen na 6 mjeseci zatvora. Ovakve nevelike kazne imale su ohrabrujući utjecaj na emigrante pri razmišljanju o povratku, no problem je predstavljala bojazan pojedinih emigranata koji su se značajnije istaknuli u antititoističkom djelovanju, kao i nevoljnost vlasti ibeovskih zemalja da ih puste natrag u Jugoslaviju.[152]

Stresnom stanju emigracije u Mađarskoj nimalo nije pomogla ni nepravedna osuda sedmorice emigranata za otmicu D. Vidovića i pokušaj otmice B. Verstovšeka. Obitelji osuđenih su marginalizirane te su izbačene iz emigrantske organizacije, čime im je ugrožena egzistencija. Paula Krstonošić, supruga osuđenog Ozrena Krstonošića, je stoga pokušavala tijekom 1953. g. kontaktirati jugoslavensku i američku ambasadu u svrhu pokretanja postupka repatrijacije, ali su joj mađarske vlasti uporno odbijale zahtjeve. U listopadu 1953. g. se konačno uspjela povezati sa jugoslavenskom ambasadom, ali su je uhitili godinu dana kasnije, u rujnu 1954. g. te se vodila istraga nad njome do 1955. g., nakon koje nisu znali kako dalje postupati prema njoj s obzirom da je u međuvremenu započeo postupak revizije slučaja njenog muža i ostalih osuđenika.[153]

Period normalizacije jugoslavensko-sovjetskih odnosa pokrenuo je proces rehabilitacija i revizija nekolicine sudskih procesa, pa tako i gore navedenoga s obzirom da su pravi krivci već bili uhvaćeni i osuđeni. U slučaju Emila Ognjenovića priznato je da ne postoje dokazi koji ga inkriminiraju zbog čega je pušten iz zatvora u rujnu 1953. godine. Još ih je četvero oslobođeno po ranijim optužnicama, dok su Krstonošić i Todorović po svojim inicijalnim optužbama osuđeni, ali samo na 6 mjeseci zatvora, što im se uračunalo u već odsluženo vrijeme te su pušteni na slobodu. Živorad Todorović se doduše pokušavao izboriti za potpunu rehabilitaciju, koja je provedena tek 1962. godine. Svi su osuđenici, zbog pretrpljene nepravde, od države dobili određenu materijalnu i novčanu kompenzaciju, točnije 40-60.000 forinti, stanove, dvotjedni odmor i po potrebi liječenje na račun države. Vlasti su, uz navedeno, nastojali ponovno uklopiti novooslobođene u mađarsku svakodnevicu, pa su Albert Svetina i Savo Novaković ponovno primljeni u PMT, a Svetina je dobio posao u policiji, dok je Milutin Stevanović postao urednik manjinskih novina „Narodne novine“, na što se Jugoslavija kasnije opetovano žalila, kao i na ostale emigrante koji su postavljeni u institucijama jugoslavenske manjine u Mađarskoj. Todorović se pak tijekom Mađarske revolucije borio na strani prosvjednika protiv sovjetske vojske, ali se po okončanju revolucije vratio u Jugoslaviju, kao i

[152] HR, HDA, 1561, 10/6, 150.; Vukman, “Political activities of ibeovci emigrants in Hungary (1948-1953)”, 48.
[153] Vukman, “Cominformist emigrants in Hungary (1948.-1953.)”, 232.

Ozren Krstonošić i Branislav Doroslovački koji su se sa obiteljima repatrirali između 1955. i 1958. godine.[154]

Iako je postepenom jugoslavensko-sovjetskom normalizacijom antijugoslavenska djelatnost u Mađarskoj ublažena, ona ipak nije u potpunosti ukinuta. Granični incidenti su splasnuli, kao i oštrina propagande, ali ilegalno ubacivanje agenata, kako to pokazuju izvještaji, prisutno je i u ovome razdoblju, pri čemu se postepeno mijenjaju metode rada obavještajnih službi i zadaci agenata. Emigranti poput Ivana Seidla i Josipa Špoljarića slani su po klasičnim obavještajnim zadacima pokušaja vrbovki suradnika za AVH i prikupljanje podataka o raspoloženju stanovništva na određenome području te podataka vojne, gospodarske i druge prirode. Seidla je obavještajni centar u Barcsu poslao u pogranična sela Križnicu i Pitomaču 1954. g., no već ga je pri prvom dolasku poznanik prijavio vlastima te je uhićen i na sudu u Bjelovaru 1955. g. osuđen na 5 godina zatvora, ali je kasnije kazna snižena na godinu i 6 mjeseci. Špoljarić je po dolasku u Mađarsku AVH-u davao podatke o JNA te je vršio javnu propagandu protiv FNRJ. Također je nakon prvog zadatka uhićen 1955. g. i na sudu u Osijeku lipnja 1956. g. osuđen na 6 g. strogog zatvora. U istome se izvještaju navode još nekoliko imena koja su osuđena uglavnom na kazne do maksimalno godine ili godine i pol zatvora, a ako su dobili višegodišnje kazne, obično su im u žalbenom postupku smanjene na prethodno navedene. Razlika u ovim kaznama sa onima koje su dobili ranije uhvaćeni emigranti (npr. Kopić 20 g., Mikor 20 g., Mrđenović smrtna kazna…) dio je jugoslavenske strategije ohrabrivanja emigranata na repatrijaciju i povratak u Jugoslaviju, s obzirom da su mnogi slali pisma obitelji i rodbini ili diplomatskim predstavništvima raspitujući se o vrsti i trajanju kazne ako se vrate. Doduše, emigrant poput Milutina Velimira i njemu sličnima, za kojeg se navodi da je „čvrsto na pozicijama IB-a“, ali i da je ranije često razgovarao sa J. Solarićem o nezadovoljstvu i zasićenosti života u Mađarskoj i potencijalnom povratku u Jugoslaviju, nije se ni u kasnijim desetljećima odlučio na povratak s obzirom na činjenicu da je bio među rukovodećima u emigrantskoj organizaciji i stoga u očima jugoslavenskih vlasti kompromitiraniji od prosjeka. Nije mu išla u prilog ni činjenica da je kasnije bio naveden u popisu osoba na koje se ne odnosi emigrantska amnestija.[155]

Osim klasičnog slanja agenata ilegalno preko granice u svrhu obavještajnog rada, nekima je naređeno da se po prelasku prijave jugoslavenskim vlastima i kažu da su ubačeni agenti, ali da su na to bili primorani te da zapravo ne žele raditi za AVH niti se vratiti u Mađarsku, ponekad

[154] Isto, 232.-233.
[155] HR, HDA, 1561, 10/6, 11, 78.; HR, HDA, 1561, 10/12, br. 1, 9., 11.-14., 17.

niti da žele ostati u Jugoslaviji nego da traže prebačaj na Zapad. Drugima je zadano da se plasiraju jugoslavenskim službama kao dvostruki agenti, dok je treći način bio ubacivanje agenture preko povratnika repatriraca. Posljednji način je rjeđe korišten, pogotovo od strane Mađara koji su ga koristili manje nego ostale službe zbog malog broja repatriranih. No, normalizacija nije samo omogućavala repatrijaciju nego i mogućnost da emigranti dolaze u posjete obitelji i poznanicima ili obrnuto, i to u većoj mjeri. Stoga je u narednim godinama mađarska služba koristila posjete u svrhu obavještajnog rada u više od 50% svojih akcija kako bi ubacila agente ili razvila ibeovske veze i uporišta u Jugoslaviji. Navodi se da je jugoslavenska služba sigurnosti 1956. g. otkrila 50 takvih agenata, a 1957. g. njih 55, dok je preko 200 osoba registrirano kao sumnjivo među posjetiocima. Preko posjetilaca je AVH nastojao provjeriti držanje bivših agenata i njihovih veza ili suradnika, prikupiti podatke o mađarskoj manjini i emigraciji te pojedinim rukovodiocima i nagovoriti potencijalne suradnike na putovanja ili posjete u Mađarsku radi evaluacije i potencijalnih korisnih informacija o Jugoslaviji. Slani su i sa zadacima da propagandno djeluju među mađarskom manjinom i da nadziru pojedine mađarske državljane pri posjetu Jugoslaviji. Valja još napomenuti da je u ovome periodu propagandni i obavještajni rad preko Poslanstva značajno širi i intenzivniji u odnosu na prethodni period zbog proširenja diplomatskog kadra i njene smjene iskusnijim ljudima. Djelatnici poslanstva su počeli putovati po unutrašnjosti zemlje kontaktirajući stare agenturne veze i stvarajući nove, kontaktirati mađarsku manjinu, obilaziti redakcije njihovih novina i radio stanica, ubacivati propagandni materijal i knjige sa svrhom jačeg vezanja manjine za matičnu zemlju i pozivati ih na prijeme u Poslanstvo, gdje su otvorili čitaonicu.[156]

Iako gore navedeno ostavlja dojam intenzivnog i konstruktivnog rada protiv Jugoslavije, činjenica je da mađarski manjinci u Jugoslaviji nikad nisu u značajnoj mjeri stali iza ibeovske propagande, čak niti u vrijeme Staljina, vjerojatno zato jer jugoslavenske vlasti nisu bile u značajnoj mjeri represivne prema mađarskoj manjini kao što je to bio slučaj kod jugoslavenske manjine u Mađarskoj, iako su naravno vlasti uhićivale one za koje bi otkrili da djeluju protiv države. Također, jugoslavenske službe su vršile dobar posao i imale pod nadzorom većinu potencijalnih ibeovskih suradnika i veza unutar zemlje, a ni veći dio emigranata nije više bio u jednakoj mjeri voljan djelovati protiv Jugoslavije, pogotovo nakon odluke SSSR-a o raspuštanju emigrantskih organizacija 1954. g., službenoj pomirbi SSSR-a i Jugoslavije preko Beogradske i Moskovske deklaracije 1955. g. te nakon odluke o raspuštanju Informbiroa 1956. godine. Emigracija se u to vrijeme podijelila na one koji su i dalje izrazito antijugoslavenski

[156] HR, HDA, 1561, 2/5, br. 2, 138.-139., 140., 142.-143.

nastrojeni i ne misle se vraćati u Jugoslaviju već će čekati povoljnija vremena za nastavak, pri čemu neki izražavaju mišljenje da je novi sovjetski kurs samo taktički potez da se Jugoslaviju udalji ili izolira od Zapada. Zato se i mijenja način kritiziranja Jugoslavije u smislu da se ne kritizira njena vanjska politika već ekonomija, privreda, životni standard i rad lokalnih rukovodstava. Takvi su ujedno pasivno poticani od strane vlasti ibeovskih zemalja na način da im se daju dobro plaćeni poslovi, novi stanovi, prima ih se u Partiju ili državne službe i slično. Drugu skupinu čine oni koji javno izražavaju kajanje zbog svog angažmana protiv Jugoslavije te se nadaju povratku u zemlju bez većih sankcija, a postoji i manje relevantna treća skupina onih koji nisu zainteresirani za protujugoslavenski rad, a niti za povratak u zemlju jer su već osigurali egzistenciju i zasnovali obitelj. Pokajnici iz druge skupine su pozdravili normalizaciju odnosa te su se nadali da se državno-partijski odnosi mogu vratiti u razdoblje kakvi su bili prije Rezolucija. Time su se nadali i određenim ustupcima kao što su ponovni prijem u SKJ, priznavanje radnog staža u emigraciji, naknadu za izdržanu kaznu i druge slične zahtjeve.[157]

Emigracija u Mađarskoj je do izbijanja revolucije bila na niskom moralnom nivou nakon što je u travnju 1954. g. ukinuta njihova emigrantska organizacija i list „Za ljudsko zmago“, a nedugo nakon toga i emigrantska sekcija radija. Po izbijanju revolucije veći dio ih je po svemu sudeći stao na stranu Sovjeta i Kádárove vlade s obzirom da se navodi kako je oko 45 članova ibeovske emigracije po završetku revolucije primljeno u policiju. U jeku događaja te turbulentne 1956. g. ispod radara je prošla vijest o pomilovanju Lazara Brankova, koji je cijelo vrijeme kaznu izdržavao u samici, izoliran kako od vanjskog svijeta tako i od zatvorenika. Po oslobođenju nije mu dopušteno da ostane u Budimpešti, pa je nekoliko mjeseci prije izbijanja revolucije radio kao knjižničar u Győru blizu granice sa Austrijom. Događanja tijekom revolucije su kod njega stvorile bojazan od ponovnog uhićenja te je odlučio pobjeći preko Austrije u Francusku, gdje se s vremenom učlanio u KP Francuske i ostao ondje do svoje smrti.[158]

Mađarska revolucija i izbjeglička kriza koja je uslijedila zaustavili su rad mađarske obavještajne službe, no već se sredinom 1957. g. upozorava službe sigurnosti da budu pripravne i temeljite u obradi izbjeglica i emigranata radi potencijalnog ubacivanja agenata iz Mađarske ističući da su mađarske institucije već konsolidirale svoje redove i obnovile djelatnost. Pripravnost je bila potrebna i zato što je uslijedio period zaoštravanja odnosa nakon jugoslavenske osude intervencije i odbijanja potpisivanja „Deklaracije 12 Partija“ u Moskvi te je emigracija dobila

[157] HR, HDA, 1561, 011/8, 12.-13.
[158] HR, HDA, 1561, 10/2, 7.; HR, HDA 1561, 011/9, br. 7, 39.; Vukman, “Cominformist Emigrants in Hungary”, 233.

određeni vjetar u leđa za obnovu svojih djelatnosti, a istovremeno je zaustavljen proces repatrijacije emigranata. Do kraja 1957. g. navodi se brojka od 1026 povratnika, s time da je riječ o brojci prema širem jugoslavenskom kriteriju kategoriziranja emigracije, odnosno da nije riječ samo o osobama izbjeglima nakon objave „Rezolucije“ koji su bili dio političkih emigrantskih organizacija. U ovome periodu je mnogima sabotirana i usporavana procedura povratka. Najčešće su pozivani na razgovore i ispitivanja te ih se strašilo kaznama ako se vrate u Jugoslaviju ili ih se pokušalo podmititi boljim pozicijama, plaćama ili mogućnošću stipendiranog studiranja. Nova situacija nije samo ohrabrila emigraciju, koja je počela raditi na međusobnom povezivanju nekadašnjih grupa u svim ibeovskim zemljama, nego i ibeovce u Jugoslaviji sa centrom u Beogradu koji su u slabijoj mjeri bili aktivni još od kraja 1956. godine. Skupina koja se isprofilirala u to vrijeme sastojala se od ibeovaca koji su 1955/56. g. puštani iz „KPD Rab“[159] gdje su služili kazne kao osuđeni ibeovci. Najistaknutiji, ujedno i najdogmatičniji pojedinci iz te skupine bili su Vlado Dapčević, Mileta Perović i Milan Kalafatić, koji nisu formirali klasične ibeovske grupe karakteristične za prethodni period već su se organizirali strogo u krugu bivših zatvorenika i golootočana, uglavnom bivših oficira JNA, koji su prikriveno ostali na ibeovskim pozicijama. Većina aktivnosti im se svodila na pojedinačno kontaktiranje, prenašanje direktiva i stavova radi toga da ih vlasti ponovno ne otkriju, ali i zato da ne naruše popravljene jugoslavensko-sovjetske odnose. Smatrali su da će lošiji odnosi rezultirati većom represijom nad ibeovcima. Iako je odabir suradnika i veza vršen također u svrhu neotkrivanja grupe, vrbovanje među bivšim zatvorenicima također je bilo riskantno jer su mnogi, pogotovo golootočani, po izlasku morali pristati na suradnju sa tajnom službom. Iako su težili pojedinačnim kontaktiranjima, ipak nisu mogli izbjeći povremene sastanke u manjim grupama po stanovima ili kavanama. Zato su nedugo nakon uspostave aktivnosti članovi grupe u lipnju 1958. g., zbog bojazni od ponovnog uhićenja radi zahlađenja jugoslavensko-sovjetskih odnosa, odlučili pobjeći u Albaniju i manjim dijelom u Mađarsku, gdje je već godinu ranije nekolicina osoba pokušala pobjeći, ali su ih mađarske vlasti po primitku vraćale u Jugoslaviju, vjerojatno zbog neriješene izbjegličke krize kada su primali natrag samo svoje državljane. Ipak, jedan od Dapčevićevih suradnika po imenu Martin Opančar uspješno je pobjegao u Mađarsku, dok je dio grupe bio uhvaćen od jugoslavenskih vlasti. Glavni akteri Dapčević, Perović i Kalafatić su uspjeli pobjeći u Albaniju i kasnije u Sovjetski Savez

[159] Kazneno popravni dom Rab je službeni naziv za Goli Otok

gdje su radili na omasovljenju emigracije i pokušaju stvaranja „nove KPJ“ kao alternative vladajućem SKJ-u.[160]

Objava Programa SKJ-a na Sedmom partijskom kongresu uzrokovala je novi val pojačane antijugoslavenske propagande od strane SSSR-a, Kine i ibeovskih zemalja. Kritikama protiv jugoslavenskog revizionizma pridružila se i ibeovska emigracija, koja je iz centra u SSSR-u počela sa povezivanjem s emigrantima u drugim ibeovskim zemljama i to sa nešto većom samoinicijativom nego u prethodnom razdoblju te su tražili od rukovodilaca dotičnih zemalja dopuštenje za službeno, legalno obnavljanje emigrantskih organizacija. To im nije odobreno, ali su zato rukovodioci bili tolerantni prema većini emigrantskih akcija te je većina zemalja angažirala predstavnike Centralnih komiteta da pomognu u organiziranju akcija. Vršena je jaka propaganda protiv povratka u Jugoslaviju što je za posljedicu imalo svega 132 osobe koje su se vratile od 1958. do 1962. godine. Proces je otežan i time što je 1958. g. Jugoslavija obustavila repatrijaciju emigranata, osim u iznimnim slučajevima, a 1961. g. je pokrenula krivični postupak protiv 1157 emigranata koji su „djelovali neprijateljski putem pisama“, što je bio odgovor na ibeovsku propagandu i kritike. Ponovnim poboljšanjem odnosa nakon XXII. Kongresa KPSS-a i razvojem sino-sovjetskog sukoba, Jugoslavija 1964. g. vrši reviziju krivičnih postupaka te je broj smanjen na 151 emigranta, od čega samo trojica iz Mađarske. Jugoslavija je u periodu 1962.-1964. g. nastojala voditi politiku kojom bi razvodnila i podijelila emigraciju te je 1962. g donesen Zakon o amnestiji, koji je emigrantima jamčio povratak u zemlju bez sankcija i koji je obuhvaćao sve osim 379 osoba koji su u izvještaju okarakterizirani kao „izraziti neprijatelji, bivši diverzanti i istaknuti propagatori, klevetnici i agenti stranih obavještajnih službi“, protiv kojih neće biti obustavljen postupak ako se vrate. Od tih 379, 25 ih je bilo iz Mađarske. Među njima su od poznatijih imena navedeni Žarko Ljubojev, koji je tada preselio u SSSR, Franjo Cvetan, Obrad Dobanovački, Milutin Velimir, Boško Kolundžija, Gojko Trbović te većina onih koji su bar jednom bili dio rukovodstva emigracije ili su radili u emigrantskom listu i na radiju.[161]

Propaganda u vrijeme lošijih odnosa zapravo je imala odjeka samo među najdogmatičnijom emigrantskom manjinom, dok se većina bavila vlastitim svakodnevnim problemima ili gledala kako se vratiti u Jugoslaviju te su uglavnom i podržavali jugoslavensku unutarnju i vanjsku politiku ili nisu htjeli javno djelovati radi ranijeg robijanja, demoralizacije i razočaranja ili su

[160] HR, HDA, 1561, 011/8, 14.-16.; HR, HDA, 1561, 011/9, br. 7, 37.-38.; HR, HDA, 1561, 011/25, 25., 49., 66.; HR, HDA, 1561, 10/2, 29.
[161] HR, HDA, 1561, 011/8, 16.; HR, HDA 1561, 011/9, br. 7, 39.-41.; HR, HDA, 1561, 10/4, 7., 12., 13.-14.

jednostavno čekali povoljnija vremena. Osnovna djelatnost prvo spomenutih bila je usmena propaganda u obliku podrške ibeovskim zemljama i Kini, veličanja SSSR-a te kritici stanja u Jugoslaviji tj. da se u njoj ne izgrađuje pravi socijalizam i da se za takav sustav nisu borili. Govore i o zapostavljanju radničke klase i luksuzu rukovodstva, što zapravo karakterizira i ostale komunističke zemlje. Jedan izvor navodi brojku od 162 emigranta koji istupaju sa prokineskih stajališta, pri čemu osim Kine podržavaju i Albaniju, a kritiziraju SSSR, poglavito Hruščova nakon XXII. Kongresa KPSS-a i njegovih napada na albansko rukovodstvo, istovremeno ukazujući na velike zasluge Staljina. Propagandne akcije nisu bile naročito produktivne na što ukazuju svega tri ozbiljnija letka koja su slana iz ibeovskih i zapadnih zemalja u Jugoslaviju. Na obavještajno-špijunskom planu bilo je ozbiljnijih pokušaja, ali bez značajnih rezultata. Ibeovske zemlje su i dalje vrbovali agente i slali ih kao repatrirce, samo što su sada malo promijenili način vrbovanja te su nastojali koristiti emigrante koji se nisu ranije kompromitirali u protujugoslavenskim akcijama i o kojima službe nisu imale mnogo saznanja i podataka. Otkriveno je 128 takvih agenata u redovima povratnika. U Jugoslaviji je pak 1961. g. stvorena ibeovska grupa u Zagrebu sa već spomenutim aktivnostima veličanja SSSR-a i Kine, a koju su uglavnom činili nekompromitirani i nekažnjavani pojedinci, ali je njihova aktivnost suzbijena blažim kaznama poput izbacivanja iz Partije i prekršajnog kažnjavanja na 30 dana zatvora, dok je dvojici suđeno. U to vrijeme je postala česta praksa pozivanja osoba za koje se otkrije neprijateljska aktivnost na razgovore u Sekretarijatima, odjelima MUP-a ili stanicama Narodne milicije radi upozorenja, a neke bi prekršajno kaznili sa 30 dana zatvora.[162]

Nakon poboljšanja odnosa 1962. g., Jugoslavija je postavila liberalniji stav prema posjetima emigranata Jugoslaviji pa je tu privilegiju dopustila i onima koje je kategorizirala kao ekstremne. Tako je prema jednom izvještaju 1963. g. 44 emigranta posjetilo zemlju, dok je u prva dva mjeseca 1964. g. došlo već oko 20 emigranata. To je utjecalo i na promjenu stava kod nekih emigranata i na odluku o povratku. Dano je i uputstvo diplomatskim predstavništvima da kratkim postupkom nastoje repatrirati do 10 emigranata iz svake zemlje, a iz SSSR-a neograničen broj pod uvjetom da nisu predviđeni za suđenje i da nisu pripadnici manjine u Jugoslaviji, zatim da kontroliraju pisma i pakete koje šalju, ali da ih ne plijene osim od ekstremnijih emigranata te da povratnike što brže ispitaju i smjeste u prihvatilište. Navodi se da se u cijelom periodu od 1953. do 1964. g. vratilo 1336 emigranata (do 1957.- 1026, 1958.-1962. g.- 132, 1962.-64. g.- 178), od čega ih je 136 iz Mađarske, zatim da je bez suđenja pušteno 104 povratnika i da ih je 144 osuđeno za djela špijunaže, dezerterstva iz JNA, UDB-e i NM-a i

[162] HR, HDA, 1561, 011/8, 17., 22.-23., 24.-26., 31.; HR, HDA, 1561, 011/9, br. 7, 40., 42.

razna druga djela, ali da je većina njih nakon kraćeg izdržavanja kazne pomilovana. Za područje NR Hrvatske navodi se 127 povratnika iz Mađarske, od čega 23 prava ibeovca, 80 ekonomskih emigranata, a ostatak je nedefiniran te se ističe da ih se oko 47% naselilo u Baranju.[163]

Razjedinjenost emigracije bila je vidljiva u percepciji pojedinih procesa i događaja poput razine sovjetsko-jugoslavenskih odnosa, sadržaja XXII. Kongresa KPSS-a ili Zakona o amnestiji. Potonji je bio kritiziran uglavnom zato što se odnosio i na ustašku i četničku emigraciju pa se smatralo da su dotični time dobili isti tretman kao i nekadašnji sudionici NOP-a. Tako je bilo i nakon vijesti o smjeni Nikite Hruščova 1964. g. koji su dogmatičari pozdravili nadajući se da će njegovo mjesto preuzeti dogmatičniji komunist koji će SSSR vratiti na pravu, Staljinovu političku liniju, dok su liberalniji gledali negativno na smjenu radi ponovnog potencijalnog narušavanja odnosa koji bi mogao povećati represiju nad ibeovcima unutar i izvan Jugoslavije.[164]

[163] HR, HDA, 1561, 011/9, br. 7, 34., 41., 43.; HR, HDA, 1561, 10/1, br. 5, 2.-3., 4.-5.; HR, HDA, 1561, 10/7, br. 2., 3.-4.
[164] HR, HDA, 1561, 011/26, 19., 29., 33., 40.

5. Ibeovska emigracija od Brežnjeva do Titove smrti (1964.-1980.)

Dolazak Leonida Brežnjeva na mjesto generalnog sekretara Komunističke Partije Sovjetskog Saveza i vođe SSSR-a obično se smatra povratkom na konzervativniju liniju koja je bila srodnija Staljinovoj te se često nazivala i neostaljinističkom. Unatoč tome, gotovo cijeli ovaj period karakteriziraju korektni jugoslavensko-sovjetski odnosi izuzev kratkog perioda od 1968. do otprilike 1970. g. zbog jugoslavenskog neslaganja sa vojnom intervencijom na Čehoslovačku. Brežnjev je povremeno kritizirao jugoslavensku nesvrstanost i samoupravljanje, više suptilno nego izravno, ali je u duhu Beogradske i Moskovske deklaracije priznavao Jugoslaviji zasebni put u izgradnji socijalizma.

Jugoslavija se pak sredinom i krajem 60-ih godina ponovno našla u određenoj krizi i na unutarnjem i na vanjskome planu. U unutarnjoj politici vodila se ideološko-politička borba pristaša centralizma i federalizma oko državnog uređenja i stupnja (de)centralizacije, koja je okončana 1966. g. smjenom drugog čovjeka države i glavnog proponenta centralističke koncepije, Aleksandra Rankovića i njegovih najbližih pristaša. Taj je događaj pogodio i ibeovsku emigraciju koja je gledala na „rankovićevce“ kao na potencijalne saveznike upravo zbog zalaganja za većom centralizacijom države te je smatrala da je time otežana i situacija ibeovcima u zemlji. Na vanjskom je planu u ovome razdoblju došlo do krize Pokreta nesvrstanih. SSSR, koji u vrijeme Hruščova nije blagonaklono gledao na jugoslavenski angažman u formiranju pokreta i koji je ciljao na približavanje novostvorenih afričkih i azijskih zemalja socijalističkom taboru u međunarodnom sukobu sa Zapadom koristeći se antiimperijalističkom i antikolonijalnom retorikom, sada je sve manje počeo obraćati pažnju na pokret te se usredotočio na jače povezivanje sa zemljama socijalističkog tabora i na napredak u politici detanta sa SAD-om. Detant SSSR-a i SAD-a imao je za cilj postepeno ublažavanje tenzija i pronalaženja zajedničkog jezika oko svih važnih međunarodnih pitanja što je dovodilo u pitanje svrsishodnost samog postojanja Pokreta nesvrstanih. Opstanak pokreta ugrozila je i bliskoistočna kriza 1967. g. jer su se vođe arapskih zemalja odricale koncepta nesvrstanosti te je Jugoslavija pokušavala diplomatski smiriti tenzije i okončati sukob. U tu se svrhu Jugoslavija odlučila još približiti SSSR-u pa se nevoljko odlučila priključiti sastancima socijalističkih zemalja, ali se već nakon prvoga sastanka ministara vanjskih poslova socijalističkih zemalja u Varšavi 19. i 20. prosinca 1967. g. predomislila kada je Andrej Gromiko predložio da takvi sastanci postanu redovni oblik suradnje radi usuglašavanja zajedničkog djelovanja u međunarodnim odnosima. Također ih se nije dojmilo što na sastanku nije uopće spominjan doprinos nesvrstanih zemalja u rješavanju bliskoistočne krize. Odnosi sa SAD-om su isto bili

zaoštreni zbog kritika oko Vijetnamskog rata i američkog pristupa arapsko-izraelskom sukobu. Iznenadni izlaz iz sve lošije situacije došao je u obliku Praškog proljeća i vojne intervencije zemalja Varšavskog pakta na Čehoslovačku u kolovozu 1968. g., što je poremetilo američko-sovjetske, a nakon osude intervencije i sovjetsko-jugoslavenske odnose te istovremeno iznova poboljšalo odnos Jugoslavije sa Zapadom, nakon čega se ubrzo Jugoslavija mogla vratiti svojoj politici ekvidistance u odnosu na dva suprotstavljena bloka. Time je Jugoslavija definitivno prestala sa eksperimentiranjima u vanjskoj politici te se dugoročno obvezala na zadržavanje izbalansiranog odnosa sa velesilama.[165]

Kao i u prethodnom razdoblju, pogoršanje odnosa nije bilo drastično te su državni kontakti obnovljeni već sredinom 1969. g. dolaskom Gromika u Jugoslaviju. SSSR-u je nakon intervencije u ČSR-u podosta opao ugled u svijetu te su u sklopu strategije vraćanja međunarodnog ugleda važnim aspektom smatrali poboljšanje odnosa sa Jugoslavijom. Vjerojatno još bitniji razlog poboljšanja bilo je i zanimanje za područje Mediterana, Bliskog Istoka i Afrike gdje su, posredno preko Jugoslavije koja je imala dobre odnose sa većinom zemalja tih područja, htjeli ojačati svoj utjecaj. Također se kao bitno pitanje postavilo što će biti nakon Tita, s obzirom na njegove godine, pa se smatralo da bi bolji odnosi poboljšali i sovjetsku poziciju u Jugoslaviji nakon Titove smrti čime bi potencijalno mogli utjecati na političku liniju zemlje.[166]

Za Jugoslaviju je bolji odnos bio koristan radi održavanja jednake distance prema blokovima, točnije da ne mora toliko ekonomski ovisiti o Zapadu, pogotovo zato što je ovaj period obilježen ekonomskim poteškoćama Jugoslavije i nemogućnosti pribavljanja onakvih kredita od SAD-a kakve je dobivala ranih 50-ih godina. Sa ekonomskog aspekta korist je bila obostrana jer ni sovjetska ekonomija nije prosperirala zbog inferiorne prirode socijalističke ekonomije, a u trgovinskoj razmjeni su se Jugoslavija i SSSR dobro nadopunjavali jer su posjedovali proizvode koje su drugoj strani bile potrebne (Jugoslaviji sirovine, energenti i oprema za industriju, a SSSR-u brodovi, moderni elektronički uređaji i roba široke potrošnje). Zato je krajem 1971. g. potpisan protokol o ekonomskoj suradnji, koji je u nekoliko navrata proširivan. Važnost dobrih

[165] Dragan Bogetić, "Evolucija sovjetskih gledišta prema politici nesvrstanosti", Istorija 20. Veka, 2/2012, 139.-142.
[166] Đoko Tripković, "Obnova političkog dijaloga na najvišem nivou između Beograda i Moskve početkom 70-ih godina 20. veka", *Istorija 20. veka*, 3/2011., 221.-222.

odnosa i takvog ugovora za obje strane vidljiva je i po tome što je SSSR bio treći po redu trgovinski partner Jugoslavije, a Jugoslavija je bila među prvih deset partnera SSSR-a.[167]

Rad emigracije u početnim godinama ovog perioda je bio relativno beznačajan. Nejedinstvenost pokreta se očitovala kako ideološki tako i teritorijalno s obzirom da je još za Hruščova centar emigracije u SSSR-u raštrkan po zemlji - postojale su grupe u Moskvi, Kijevu i Odesi. Mjera zabrane koncentriranja cijele sovjetske emigracije u Moskvi učinjena je kao ustupak Jugoslaviji koja je tražila obuzdavanje ibeovaca u emigraciji, iako je realno to više bila demonstrativna mjera koja nije toliko utjecala na njihov rad, koliko činjenica da se grupe međusobno nisu podnosile. Čini se da je do 1968. g. ograničavana emigrantska aktivnost jer se navodi da je 1967. g. Obrad Dobanovački u Mađarskoj, u kojoj je do tada emigrantska aktivnost bila praktički umrtvljena, oformio svoju disidentsku grupu na prokineskim pozicijama, ali su mađarske vlasti zaustavile njegove planove u ožujku 1968. godine.[168]

Buđenje emigracije iz zimskog sna potaknuto je gušenjem Praškog proljeća 1968. g., a motivirala su ih i događanja tijekom Hrvatskog proljeća 1971. godine. Glavni oblik aktivnosti bila je propaganda koja je ciljala na širenje panike u društvu izjavama da će se, u duhu Brežnjevljeve doktrine, nakon ČSR-a intervenirati i na Jugoslaviju radi smjene rukovodstva, a nerijetko se tako tumačio i Brežnjevljev telefonski poziv Titu krajem travnja 1971. g. tijekom sjednice na Brijunima gdje se odlučivalo o sudbini „maspoka“, koji se zapravo prije može okarakterizirati kao nuđenje pomoći u svrhu očuvanja jugoslavenskog režima. Korektni odnosi su, na nezadovoljstvo emigracije, nastavljeni na što ukazuje činjenica da su između 1971. i 1979. g. Tito i Brežnjev posjećivali jedan drugoga u osam navrata.[169]

Krajem 60-ih i kroz 70-te godine najistaknutiji pojedinci ibeovske emigracije bili su Vlado Dapčević i Mileta Perović, prebjezi iz 1956. g. koji su proveli dugogodišnje kazne na Golom Otoku i koji su zadržali izrazito dogmatske stavove. Oni su formirali emigrantske zajednice u SSSR-u i održavali vezu sa pojedincima u drugim ibeovskim zemljama, kasnije i u zapadnim zemljama te sa ibeovskim grupama u Jugoslaviji. Jugoslavenske vlasti u ovome periodu koriste novi naziv za ove grupe – neoibeovci. Riječ je o terminu sa proširenim značenjem koji je obuhvaćao sve „koji su osporavali samoupravni društveni poredak sa pozicija unitarizma,

[167] Đ. Tripković, “Obnova političkog dijaloga na najvišem nivou između Beograda I Moskve početkom 70-ih godina 20. veka”, 223., 228.; Đoko Tripković, “Uspon ekonomske saradnje između Jugoslavije i SSSR 1971-1980”, *Istorija 20. veka*, 1/2014, 182., 183., 185., 190.
[168] HR, HDA, 1561, 10/27, 22.; Vukman, “Social Composition and Everyday Life of Cominform Emigrants in Hungary (1948-1980)”, *Istorija 20. veka* 1/2018., 144.
[169] Tripković, „Obnova političkog dijaloga“, 229.; Tripković, “Uspon ekonomske saradnje između Jugoslavije i SSSR 1971-1980”, 181.

proleterskog internacionalizma, zalažući se za prosovjetsku politiku, a protiv kapitalističkih i tržišnih elemenata u jugoslavenskom društvu“[170]. Najčešće se poistovjećivao sa „birokratsko-etatističkim snagama“, stoga mnogi koji su bili etiketirani kao neoibeovci nisu imali veze sa ibeovstvom u smislu da su ikad otvoreno stali uz Rezolucije već je bila riječ o krutim komunistima sa bespogovornom odanosti SSSR-u i komunističkom bloku. Većinom je bila riječ o starijim ljudima, ratnim veteranima, umirovljenim oficirima i državnim službenicima, a najčešće su bili srpske ili crnogorske nacionalnosti sa područja NR Srbije i NR BiH te SAP Vojvodine i Kosova. Zbog toga su često surađivali sa rankovićevcima.[171]

Iako je neoibeovaca bilo znatno manje od nacionalističke oporbe koja je jačala 70-ih i 80-ih godina, prvo spomenuti su redovito bili drastičnije kažnjavani po otkrivanju, vjerojatno zbog bojazni od vojne intervencije koju su redovito isticali u svom propagandnom radu.[172] Nije doduše sigurno koliko je jugoslavensko rukovodstvo uistinu bilo zabrinuto oko potencijalne intervencije nakon Mađarske revolucije, Praškog proljeća ili Invazije na Afganistan, a koliko im je plasiranje takvih vijesti služilo opravdanju represije i odvraćanja pažnje stanovništvu od ozbiljnijih problema u državi.

U izvještajima sa početka 70-ih procjenjuje se, prema širem kriteriju, da je u emigraciji ostalo oko 2000 osoba od čega ih je oko 200 aktivno protiv Jugoslavije. Jedan od izvještaja navodi popis od 21 emigranta u Mađarskoj koji ne smiju natrag u Jugoslaviju, među kojima su nekadašnji pripadnici mađarske manjine u Jugoslaviji, oni koji su uzeli mađarsko državljanstvo i oni kompromitirani protujugoslavenskim radom. Veći dio popisa čine oni emigranti koji su imali pozicije u rukovodstvu emigrantske organizacije ili u novinama i na radiju.[173]

Jedan od oblika rada jugoslavenske obavještajne službe protiv ibeovske emigracije bio je putem infiltracije agenata u njihove redove. Nerijetko su za to angažirani bivši ibeovci kojima je to bio najbrži put ka iskupljenju i povratku u donekle normalan život. Jedan od dokumenata koji govori o stanju emigracije 1969./1970. g. sastoji se od izvještaja dvojice jugoslavenskih agenata, jedan iz SDS Crne Gore kodnog imena Sergej i jedan iz SDS BiH kodnog imena Maglić, koji su otputovali u SSSR i stupili u kontakt sa emigrantskim grupama neovisno jedan o drugome. Agent Sergej ističe kako među grupama vlada netrpeljivost i atmosfera međusobnih

[170] Srđan Cvetković, “Neoibeovci: Obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ I kidnapovanje Vlade Dapčevića”, *Istorija 20. veka*, 2/2012, 147.
[171] S. Cvetković, “Neoibeovci: Obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića”, 147.-148.
[172] S. Cvetković, “Neoibeovci”, 148.
[173] S. Cvetković, “Neoibeovci”, 148.; HR, HDA, 1561, 10/30 i 10/31

optuživanja i ogovaranja zbog borbe za položaje i bolji odnos sa sovjetskim vlastima te da je postojalo i neslaganje oko strategije borbe protiv Jugoslavije. Istaknuo je tri značajne grupe, od kojih je prva bila sačinjena uglavnom od bivših oficira JNA koji su se školovali u SSSR-u i odlučili ostati tu, a smješteni su bili u Odesi. Njihov najistaknutiji član bio je Nikola Grujić, koji mu je izjavio da je njegova grupa najdisciplinirania i potpuno privržena sovjetskoj politici te da se politički ne eksponiraju javno radi što učinkovitijeg rada. Većina ih koristi pravo posjeta obiteljima u Jugoslaviju, a zalažu se za povratak ostatka emigracije u domovinu i prenošenje borbe na matični teritorij, zbog čega su u nesuglasju s ostalima. Navodi da je to mišljenje vjerojatno nastalo pod utjecajem ranijih komentara sovjetskih vlasti i da se sovjetska služba najviše oslanja na njih. Drugu grupu, koja nije bila teritorijalno kompaktna nego je živjela u Moskvi i dijelom u Odesi i Lenjingradu, činili su ibeovci koji su prije emigracije imali određene položaje u zemlji poput P. Popivode, R. Golubovića i M. Kalafatića. Njih se kritizira da žive u iluziji da će uskoro biti generalni sekretari partije u Jugoslaviji, da su najmanje složni i međusobno zavidni jedni drugima zbog čega se stalno svađaju, pa i fizički sukobljavaju. Treću grupu, za koju agent navodi da je na političkoj liniji najaktivnija prema Jugoslaviji, činili su uglavnom emigranti koji su došli iz Albanije (nakon bijega u nju 1958. g.) ili iz Jugoslavije nakon Praškog proljeća. Predvodnik ove grupe je Mileta Perović te je većina smještena u Kijevu osim trojice koji su u Odesi. Prema izjavama Perovića, Ostoje Karanovića i Nikole Kablara, ova grupa je imala pristaše među emigrantima u Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Rumunjskoj i Bugarskoj, a zalažu se za beskompromisnu borbu protiv Jugoslavije te su pokušavali osnovati „Klub Jugoslavena“ u Kijevu sa svrhom okupljanja emigracije za djelovanje, ali ideja nije naišla na podršku većeg dijela prve i druge grupe. No, ubrzo nakon toga radili su na formiranju „Društva Jugoslavena u SSSR-u“ kao kulturnog društva koje bi okupljalo političku i ekonomsku emigraciju i Jugoslavene na privremenom boravku u SSSR-u, a u tajnosti bi služila kao platforma za protujugoslavensko djelovanje. Ova inicijativa je također naišla na otpor emigranata, uglavnom zbog prepirki tko bi bio predsjednik Kluba, a ni vlasti nisu dale suglasnost za njegovo formiranje.[174]

Agent je u razgovoru sa N. Kablarom saznao o navodnom postojanju „Komunističke partije Đuro Đaković“ koju su formirali M. Perović i V. Dapčević, da ima 9 članova u SSSR-u i neodređen broj u drugim ibeovskim zemljama, na Zapadu i u Jugoslaviji te da niti sovjetske vlasti ne znaju za njeno postojanje. No, u razgovoru o istoj temi, emigrant po imenu Milić je ironizirao postojanje takve partije rekavši da „ovi samozvani revolucionari imaju neku ilegalnu

[174] HR, HDA, 1561, 10/26, 3.-6.

takozvanu komunističku partiju“, što bi ukazivalo na nevelik utjecaj partije na emigraciju, ako ona i postoji. Ostoja Karanović mu je pak rekao da je emigracija do intervencije u ČSR-u bila mrtva te da je tek dolaskom njegove (treće) grupe emigrantski rad živnuo i da su zbog pojačanja aktivnosti došli u sukob sa prve dvije grupe, dok ih je prihvatio dio treće grupe pod Perovićem koji je već bio u SSSR-u i za kojeg kaže da je jedini nešto radio prije dolaska njega i Kablara. Nadodaje kako im sovjetske vlasti zapravo nisu dale službenu suglasnost za aktivnost prema Jugoslaviji, ali da postoji prešutna naklonost i da se preko toga prelazi. Naveo je i poziv ukrajinskog CK njemu i Periviću u prosincu 1969. g. na razgovore o životu i radu emigracije gdje im je rečeno da pripaze da im rad bude što tajniji kako se ne bi ugrozili sovjetsko-jugoslavenski odnosi.[175]

U razgovoru sa Perovićem, ovaj mu je rekao da se emigracija „srozala na nivo najobičnije gomile“, da većina ima nerealna očekivanja o zauzimanju rukovodećih funkcija u Jugoslaviji, ali da sovjetske vlasti već imaju izrađen popis od oko 20 ljudi koji će obnašati te funkcije te da je na popisu vrlo malo emigranata, a većinu čine osobe koje žive i rade u Jugoslaviji. Također sa žaljenjem govori o izostaloj vojnoj intervenciji na Jugoslaviju nakon one u ČSR-u, ističući kako su Sovjeti poslali u Mađarsku šest divizija za invaziju, koja je na kraju obustavljena zbog neslaganja Brežnjeva i ministra Kosigina koji je bio protiv napada, no da je zasad samo odložena zbog nepovoljne međunarodne situacije za SSSR.[176] Što se tiče vjerodostojnosti Perovićevih navoda valjalo bi napomenuti da dosad još nije pronađen dokaz da je u to vrijeme ikada planirana vojna intervencija na Jugoslaviju.

U daljnjem mu je razgovoru spomenuo kako protujugoslavenske aktivnosti koordiniraju sa emigracijom u ČSR-u, Mađarskoj, Rumunjskoj, Bugarskoj i da imaju veze u Italiji, Nizozemskoj, Francuskoj i SR Njemačkoj te da u sve te zemlje povremeno i putuju. U Francuskoj održavaju vezu sa Vladom Dapčevićem, koji u vrijeme boravka agenta više nije bio u SSSR-u zbog neslaganja sa više-manje svim emigrantima i sa sovjetskim vlastima, koje su ga praktički otjerale iz zemlje. Za njega navodi da je odlučio otići na Zapad organizirati ibeovski rad među jugoslavenskim radnicima „da bi ih izvukao ispod uticaja četnika, ustaša i zapadne ideologije“.[177] Istaknuo mu je i svoju zabrinutost zbog otvaranja jugoslavenskog konzulata u

[175] HR, HDA, 1561, 10/26, 6., 8., 11.
[176] HR, HDA, 1561, 10/26, 8.-9.
[177] HR, HDA, 1561, 10/26, 9.

Kijevu te se trudi dobiti odobrenje vlasti da cijelu grupu preseli u Odesu, prvenstveno zato da izbjegne potencijalni utjecaj jugoslavenskih diplomatskih predstavnika na emigrante.[178]

Agent na temelju navedenih razgovora u izvještaju zaključuje da su emigranti svjesni nemogućnosti ozbiljnijih akcija koje bi za posljedicu imale promjenu situacije u Jugoslaviji, otvoreno mu govoreći da se političko-društvene promjene u zemlji mogu dogoditi jedino intervencijom zemalja Varšavskog pakta na Jugoslaviju „koju svi priželjkuju". Unatoč tome ističe Perovića kao jednog od onih koji su i dalje optimistični oko budućnosti emigracije i postignuća krajnjeg cilja. Zasada im se djelovanje većinski svodi na javno kritiziranje društvenih i privrednih reformi, samoupravljanja, nezaposlenosti, socijalne nejednakosti i odlaska radnika u inozemstvo, rastući nacionalizam i slične pojave koje su obilježile jugoslavensku svakodnevicu od 60-ih nadalje.[179]

Sličan izvještaj donosi i agent Maglić, spominjući tri grupacije – prokinesku, staljinističku i, prema riječima Nikole Kablara, progresivnu, zatim stalne kritike i uvrede prema Titu i rukovodstvu, međusobne optužbe o špijunaži za Jugoslaviju, izjave o nepovoljnoj situaciji za emigraciju i trenutne nemogućnosti kvalitetnog djelovanja i slično. Kalafatić mu je rekao da će uskoro dobiti zadatak širenja materijala koji treba biti odobren od Sovjeta, a riječ je o potencijalnoj knjizi ili brošuri o povijesti postupanja prema ibeovcima od strane jugoslavenskih vlasti s naglaskom na tretman osuđenih na Golom Otoku. Tražio ga je i da po povratku u Jugoslaviju počne sa širenjem emigrantske propagande. Povjerio mu se i da namjeravaju poslati dio ibeovaca na Zapad da pripomognu Dapčeviću te da smatra da su mogućnosti protujugoslavenskog rada mnogo veće u zapadnim zemljama nego na Istoku i da to žele iskoristiti. Agent navodi podatak da je na okupljanju emigranata povodom jedne rođendanske proslave pri upoznavanju sa N. Kablarom upoznao i Sergeja Petrovića, državljanina SFRJ koji je bio na liječenju u SSSR-u, ne znajući da je zapravo riječ o agentu Sergeju.[180]

Tijekom 70-ih godina ibeovci su uspjeli oživnuti aktivnosti i u emigraciji i unutar zemlje. Emigracija je pokazala i poveću dozu samoinicijative djelomičnim prebacivanjem svojih baza za djelovanje u zapadne zemlje, dok su u SSSR-u i drugim socijalističkim zemljama uvelike ovisili o raspoloženju vlasti. Najistaknutiji emigranti ovoga perioda, M. Perović i V. Dapčević redovito su putovali u zapadne i istočne europske zemlje nastojeći održati umreženost emigracije i sinkronizaciju aktivnosti te povezanost sa aktivnim ibeovcima u Jugoslaviji. No,

[178] HR, HDA, 1561, 10/26, 12.
[179] HR, HDA, 1561, 10/26, 11.-12.
[180] HR, HDA, 1561, 10/26, 19.-21., 23., 24.-25.

unatoč poboljšanju aktivnosti emigracija je kao i uvijek imala problema sa pridobivanjem širih masa za postizanje svojih ciljeva te je kao i ranije opetovano pokazivala nesposobnost u prilagođavanju svojih stajališta jugoslavenskom javnom mnijenju. To se najbolje očitovalo nakon Perovićeve objave novog ibeovskog programa kojeg je potpisao kao generalni sekretar nove KPJ 1977. g., kojim nije mogao pridobiti Slovence i Hrvate zbog koncepta centralizirane Jugoslavije i kritike Hrvatskog proljeća kao pokušaja uspostave nove NDH, a nije uspio utjecati niti na Srbe i Crnogorce.[181]

Povećana aktivnost alarmirala je jugoslavenske službe koje su akcijama sredinom 70-ih zadale završni udarac ibeovskom pokretu. Prvi događaj koji je praktički dovršio ibeovce unutar Jugoslavije bilo je otkrivanje tajne konferencije emigranata u travnju 1974. g. u Baru, na kojem su emigranti trebali oformiti novu KPJ, imenovati njene rukovodioce i dogovoriti planove za daljnje djelovanje. U tu je svrhu krajem iste godine tajna služba pokrenula Akciju Krug, sa svrhom otkrivanja, uhićenja i osude aktivnih ibeovaca. Akcija se protegnula do kraja 70-ih te su u okviru nje vođene i četiri manje akcije, koje su sve zajedno rezultirale istragom nad 65 osoba u 14 ibeovskih grupa koje su djelovale u Beogradu, Novom Sadu, Sarajevu, Zagrebu, Mostaru, Ljubljani i drugim mjestima. Istraga je završila sa osudom 40 pojedinaca među čijim imenima se najviše isticalo ono bivšeg ibeovskog političkog osuđenika i golootočana Dušana Brkića. Za to je vrijeme početkom 1975. g. u emigraciji nepovoljna događanja nagovijestio zahtjev sovjetskih vlasti Peroviću i njegovim pristašama da napuste zemlju, zbog čega su se morali nastaniti na Zapadu, nakon čega ih je preko službenog lista „Pravde“ SSSR kritizirao i osudio njihovo ponašanje kao štetno za razvitak još prisnijih sovjetsko-jugoslavenskih odnosa. Sredinom te iste godine emigraciji je veliki udarac zadala vijest o hvatanju Vlade Dapčevića, koji je u zajedničkoj akciji jugoslavenske i rumunjske tajne službe otet pri boravku u Bukureštu i prevezen u Jugoslaviju na suđenje te je 1976. g. osuđen na 20 g. zatvora, ali je pod pritiskom belgijskih vlasti, čije je državljanstvo imao, kazna smanjena na 13 godina koje je odslužio dijelom u Srijemskoj Mitrovici i dijelom u Zabeli. Posljednji čavao u lijesu bila je otmica Milete Perovića iz Italije 1977. g. i tajno prebacivanje u Jugoslaviju radi suđenja. Ovoga je puta tajna služba akciju odradila u suradnji sa talijanskom mafijom te je 1978. g. osuđen na 20 g. zatvora u Srijemskoj Mitrovici, ali je pomilovan nakon odsluženja 10,5 godina. Akcije hvatanja Dapčevića i Perovića nisu zapravo učinjene isključivo radi otklanjanja opasnosti od državnih neprijatelja s obzirom da ibeovci tada nisu predstavljali ikakav faktor u potencijalnoj ugrozi

[181] Banac, 248.-249.; S. Cvetković, “Neoibeovci”, 155.-156., 157.-158.

jugoslavenskog režima, već su učinjene više radi iskazivanja moći prema van te opravdanja postojanja režima unutar zemlje, kako to i inače biva u diktatorskim režimima.[182]

Pred kraj ovoga razdoblja, kada se razmišljalo o tome što će biti sa Jugoslavijom kada ne bude više Josipa Broza Tita, čije se zdravlje narušavalo krajem 70-ih godina, jugoslavenske službe su ponovno pojačale nadzor nad ibeovcima. Na to ih je ponukala vijest o sovjetskoj invaziji na Afganistan 1979. g. i Titov odlazak u bolnicu početkom 1980. godine. Sovjetski Savez je sredinom i u drugoj polovici 70-ih godina zajedno sa Kubom radio na prelasku članica Pokreta nesvrstanih u socijalistički tabor država, čime se pokazalo da nisu posve odustali od želje za povratkom Jugoslavije u lager, no upravo je Titov posljednji značajni vanjskopolitički potez bio sprečavanje skretanja Pokreta sa njegove nesvrstane putanje na Konferenciji u Havani 1979. g., zbog čega je zahladio odnose sa Fidelom Castrom, koji je bio jedan od rijetkih komunističkih državnika koji mu nije došao na sprovod 1980. godine. Upravo je vijest o Titovoj smrti ukazala na činjenicu kako je ibeovska emigracija u potpunosti poražena, s obzirom da nakon njegove smrti nije došlo do obnavljanja ikakvih aktivnosti već su se mnogi pohvalno izrazili o njemu, uglavnom navodeći njegov doprinos Narodnooslobodilačkoj borbi u Drugom Svjetskom ratu, ali i u poslijeratnom razvoju države, priznajući da je značajno podigao ugled Jugoslavije na svjetskoj sceni. Definitivan, službeni nestanak ibeovstva dogodio se kada je u 1980-ima Mihail Gorbačov iz programa KPSS-a maknuo dio koji se ticao jugoslavenskog revizionizma kao razloga ibeovskog sukoba.[183]

[182] HR HDA, 1561, 011/35, 12., 13.-14., 16., 89.-90.; S. Cvetković, "Neoibeovci", 156.-157., 158., 161.-162.
[183] Christian Axboe Nielsen, "Neverending Vigilance: The Yugoslav State Security Service and Cominform Supporters after Goli Otok", u: *The Tito Stalin Split 70 Years After*, ed. T. Jakovina & M. Previšić, 114., 115.-116., 117., 118.; T. Jakovina, M. Previšić, "Challenging the Cominform", 11.

6. Zaključak

Istraživanje informbiroovske emigracije prvenstveno je pokazalo kako su najžešći sukobi upravo oni koji se događaju na istom političko-ideološkom spektru, a sukob Tita i Staljina te jugoslavenskih represivnih institucija sa pristašama Rezolucije Informbiroa posjeduju nekolicinu primjera koji to dokazuju. Sukob koji se naizgled lako mogao premostiti pretvorio se u jedan od najbitnijih, može se reći i najnevjerojatnijih događaja 20. stoljeća ako uzmemo u obzir da je poslijeratna Titova Jugoslavija bila percipirana kao najdogmatskija komunistička zemlja iza SSSR-a, a sam Tito kao Staljinov najvjerniji učenik, zbog čega su Titove akcije u vanjskoj politici sa susjednim zemljama bile pogrešno interpretirane od Zapada kao izvršavanje Staljinovih naredbi, dok je u stvarnosti Staljin u prvim poslijeratnim godinama imao posve drugačiju ideju međunarodnih odnosa. Iako se može reći da je uvriježeno mišljenje da je Staljin pretjerano reagirao na neposluh Jugoslavije i njena nastojanja da se prometne u regionalnu silu nauštrb sovjetskih interesa, događaji poput Mađarske revolucije i Praškog proljeća, na koje je nesumnjivo utjecala Jugoslavija svojim dotad jedinstvenim unutarnjim uređenjem i položajem na međunarodnoj sceni, pokazali su da je možda Staljin i bio u pravu kada je preopasnim ocijenio jugoslavenski neposluh i pokušaj stvaranja zasebne unutarnje i vanjske politike bez redovite konzultacije sa prvom zemljom komunizma. Staljin je, vjerojatno poučen ranijim primjerima jugoslavenskog neposluha preko kojih je prelazio, osjetio da neće moći adekvatno kontrolirati Jugoslaviju na način na koji je to mogao sa drugim zemljama „narodne demokracije“ zbog njenog razvoja u vrlo drugačijim okolnostima, koji su onemogućili duboku infiltraciju sovjetskoj utjecaja u jugoslavenske institucije, kulturu i društvo, čak i nakon osnivanja Komunističkoga Informbiroa te se nakon niza jugoslavenskih poteza koji su potencijalno mogli uzrokovati sukob sa Zapadom, ali koji se prvenstveno nisu poklapali sa sovjetskim interesima, Staljin opredijelio za rušenje jugoslavenskoga rukovodstva. Koristeći se prokušanim prijeratnim metodama koje su mu osigurale apsolutnu vlast, krenuo je sa kritikom putem Prve Rezolucije IB-a vjerujući da će samom svojom riječju i pojavom pokrenuti lavinu pritisaka od strane „zdravih snaga“ u Partiji i društvu, koje će prouzročiti neminovni pad Tita i rukovodstva.

Upravo je neočekivani otpor i opstanak jugoslavenskog rukovodstva jedan od razloga neuspjeha ibeovaca s obzirom da zbog svojeg egoizma Staljin nije imao rezervnoga plana u slučaju neuspjela državnog prevrata, a kamoli da je uzeo u obzir da će njegovi pristaše morati bježati iz zemlje. Doduše, u periodu od 1948. do 1953. g. postojala je velika šansa da se otpor jugoslavenskog rukovodstva ipak slomi pritiscima SSSR-a i lagerskih zemalja, pogotovo jer je

u prvim godinama sukoba u Jugoslaviji stalno u zraku visjela opasnost od vojne invazije koja bi nesumnjivo uništila rukovodstvo. No, činjenica da se jugoslavenski državno-partijski, birokratski i policijski aparat sastojao uvelike od sudionika NOB-a vjernih Titu, a ne „moskovita" odanih Sovjetima kao u susjednim zemljama, Jugoslavija je represijom preko tajnih službi i policije izrazito učinkovito srezala aktivnosti domaćih ibeovaca u korijenu, ne ustručavajući se udariti i na one koji nisu uopće imali veze sa ibeovstvom ili su ga samo podržavali u svakodnevnom razgovoru, bez pravog angažmana na terenu. Zapravo je ta represija staljinističkoga tipa, uzrokovana ibeovskim sukobom, bila prijeko potrebna u postizanju apsolutne prevlasti Titova režima unutar same Partije, što se onda prelilo i na ostatak države i time postigao isto što i Staljin u SSSR-u 1930-ih godina. Na vanjskopolitičkome planu Jugoslavija se osigurala promjenom vanjske politike i uspostavljanjem tada gotovo nepostojećih odnosa sa SAD-om i zapadnim zemljama, koje su joj, šokirani otkrićem puknuća u socijalističkom taboru na koji su gledali kao krutu i zbijenu strukturu, pružile ekonomsku i vojnu podršku potrebnu za „opstanak Tita na površini".

Po izbijanju sukoba zbog spomenute je represije stvorena emigracija koja je ciljala na sovjetsku podršku u rušenju jugoslavenskog režima i njihovom trijumfalnom povratku i preuzimanju vlasti u novoj, „pravoj" komunističkoj Jugoslaviji. Na primjeru Mađarske, a to bi se moglo protegnuti i na druge zemlje, vlasti su zbog uvjerenja u Titov poraz nespremno dočekale emigrante, koje su s vremenom uspjeli organizirati u političku emigrantsku organizaciju. Emigracija nije ni bila toliko malobrojna koliko je se ponekad želi prikazati, čak i ako samo uzmemo u obzir prave ibeovce, a ne ekonomske emigrante ili one koji su već bili u inozemstvu pa su odlučili ostati, no u njihovom djelovanju nedostajalo je prave organiziranosti, kohezije, fleksibilnosti u pridobivanju istomišljenika i ponajviše samoinicijative. Emigranti su za svoju odanost Staljinu, dobivali financijsku i drugu pomoć u njihovom protujugoslavenskom djelovanju od SSSR-a i vlasti lagerskih zemalja, ali ta je djelatnost bila strogo u okvirima koje je uspostavila sovjetska vlast i prenosila ih u druge komunističke zemlje. Emigracija je bila jednako strogo nadzirana kao i domaće stanovništvo, a također i jednako kažnjavana za neposluh ili jednostavno ako je to bilo u interesu vlasti, kao u slučajevima montiranih procesa. Takvo je ozračje stvorilo atmosferu paranoje i netrpeljivosti unutar emigrantske zajednice te su se pojedine frakcije, u svrhu dodvoravanja nadređenima što je jamčilo sigurnost i lagodniji život, međusobno sabotirale i optuživale za špijunsku i drugu protudržavnu aktivnost. Navedeno stanje ujedno je stvorilo razočaranost i melankoliju među mnogim emigrantima, koji

su smatrali da nisu adekvatno tretirani za žrtvu koju su podnijeli, nerijetko ostavljajući svoje obitelji u domovini radi onoga što su smatrali ideološki ispravnim.

Period nakon Staljinove smrti, koji je obilježen poboljšanjem odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i komunističkim zemljama, pokazao je sve mane odnosa prema emigrantima, koji se očitovao u želji mnogih da se vrate i repatriraju u Jugoslaviju ili jednostavno u nedostatku želje za daljnjim protujugoslavenskim, ibeovskim djelovanjem, koje je značajno umanjeno zbog novih događanja. Ako uzmemo da je u Staljinovom periodu dosegnut vrhunac djelovanja emigracije na propagandnom i obavještajnom planu, onda se za period od Staljinove smrti do Hruščovljeve smjene definitivno može reći da je emigracija dosegla najnižu točku, bez obzira što je bilo i razdoblja zahlađenja odnosa između Tita i Hruščova, ali ono nikad nije doseglo razinu iz prethodnog perioda te je Hruščov, unatoč kritikama o jugoslavenskom revizionizmu, dolaskom u Beograd i potpisivanjem Beogradske i kasnije Moskovske deklaracije priznao zasebni put Jugoslavije u izgradnji socijalizma i njenu jedinstvenu vanjsku politiku, koja je imala svoje nedefinirane začetke još u prethodnom periodu kada je u ideološkim raspravama objašnjavala opravdanost svoje politike, a koja je rezultirala formiranjem Pokreta nesvrstanih.

Posljednji obrađeni period obilježen je prekidom destaljinizacijskog procesa iz Hruščovljeva perioda, ali suprotno očekivanjima nekih emigranata, ono nije pogoršalo odnose sa Jugoslavijom, koja je pokušavajući zaštititi svoje interese varirala u povremenom približavanju bilo Istoku bilo Zapadu, da bi krajem 60-ih i početkom 70-ih definitivno zacementirala svoju nesvrstanu vanjsku politiku. Emigracija je u ovom periodu imala neslužbenu, prešutnu podršku vlasti zbog sovjetskih želja da Jugoslaviju i članice pokreta nesvrstanih privuku u socijalistički tabor, ali i veću dozu samoinicijative, između ostalog i zato što je dio emigracije preselio svoje aktivnosti u zapadne zemlje, koje su po svojoj demokratskoj prirodi fleksibilnije po pitanju tolerancije civilnog djelovanja. No, glavna prepreka u ovome razdoblju, koja se protezala od samog nastanka pokreta bila je nemogućnost pridobivanja širih slojeva stanovništva za njihova nastojanja. Ibeovstvo se od samih početaka pokazalo u najvećoj mjeri kao partijski problem, a ne problem šireg dijela društva, što je vidljivo i u broju izbačenih iz KPJ/SKJ-a te udjelu sudionika partizanskog pokreta među registriranim i osuđenim ibeovcima. U kasnijim pak razdobljima ibeovci nisu prilagođavali svoj program društvenim i političkim promjenama u Jugoslaviji. Uz to, Jugoslavija je serijom obavještajno-policijskih akcija protiv ibeovaca, kako unutar tako i van zemlje, uništila i najmanje šanse da emigranti postignu svoj cilj preuzimanja vlasti od Tita.

Osim očitih mana emigranata, sovjetskih vlasti koje ih nisu do kraja podupirale već su ih koristile kao praktično sredstvo u doziranom kritiziranju Jugoslavije bez potrebe eskalacije sukoba, a sa svrhom očuvanja jedinstva ostatka socijalističkog lagera i onemogućavanja novih odmetništva po uzoru na Tita te učinkovitog rada jugoslavenskih represivnih službi, neuspjeh ibeovaca u postizanju ciljeva prouzrokovan je i zbog međunarodne situacije u kojoj Jugoslavija, zbog korektnih, pa i prisnih odnosa sa zapadnim zemljama nije muku mučila sa nacionalnim disidentima, koji za razliku od onih iz drugih komunističkih zemalja, nisu bili podupirani niti financirani od strane zapadnih zemalja pa se Jugoslavija mogla usredotočiti na nadziranje i hvatanje ibeovaca. Naposljetku se u zadnjem desetljeću 20. stoljeća ostvario ibeovski cilj raspada Titova režima, doduše ne zbog njihova djelovanja koje je tada već odavno bilo mrtvo, već zbog velike gospodarske krize i rastućih separatističkih zahtjeva ponukanih intenziviranjem nacionalizma u Republikama, no ono na što ibeovci nisu računali jest da će se dezintegracija Titove Jugoslavije dogoditi skoro pa istovremeno kad i ona Sovjetskog Saveza.

Sažetak

Rad se bavi nastankom i djelatnošću informbiroovske emigracije u Mađarskoj nastale nakon rascjepa u međunarodnom komunističkom pokretu između Tita i Staljina. U radu su prikazani korijeni sukoba, razvoj i djelatnost emigracije u različitim fazama sukladno političkim promjenama u komunističkim zemljama sa naglaskom na Jugoslaviju, Mađarsku, ali i Sovjetski Savez kao predvodnika u definiranju političke, ekonomske i drugih linija u europskim komunističkim zemljama. Analizom jugoslavensko-sovjetskih i jugoslavensko-mađarskih odnosa te emigrantske djelatnosti kroz tri faze sukladno promjeni vlasti u SSSR-u nastoji se odgovoriti na pitanje je li i ako jest, u kolikoj mjeri emigrantska ibeovska djelatnost ovisila o razini jugoslavensko-sovjetskih, a posredno i jugoslavensko-mađarskih odnosa u vrijeme trojice istaknutih sovjetskih vlastodržaca Staljina, Hruščova i Brežnjeva.

Abstract

The thesis analyses the establishment of the Cominform emigration and its activities in Hungary as a result of the break up in the international communist movement between Tito and Stalin. The thesis presents the root of the conflict and the activity of the emigration in different phases that coincide with the political changes in the communist countries, specifically Yugoslavia, Hungary and also the Soviet Union as the forefront country that defined the political, economic and other policies in european communist countries. With the analysis of the Yugoslav-Soviet and the Yugoslav-Hungarian relations together with the activity of the emigration in three different phases that coincide with the change of the Soviet rulers, the thesis sets to answer the question whether the emigration depended on the level of the Yugoslav-Soviet and consequently the Yugoslav-Hungarian state relations in the periods of Stalin, Khrushchev and Brezhnev and if it did, to what extent?

7. Popis literature

7. 1. Popis Izvora

Hrvatski Državni Arhiv. Fond 1561, Služba državne sigurnosti, Republički Sekretarijat unutrašnjih poslova Savezne Republike Hrvatske

7. 2. Popis literature

Axboe Nielsen, Christian. „Neverending Vigilance: The Yugoslav State Security Service and Cominform Supporters after Goli Otok“, U: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. Tvrtko Jakovina, Martin Previšić, Zagreb-Ljubljana: Historia 31 znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus, 1990.

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.

Bogetić, Dragan. „Evolucija sovjetskih gledišta prema politici nesvrstanosti“. *Istorija 20. veka* 2 (2012.)

Bogetić, Dragan. „Jugoslovensko-sovjetski odnosi početkom 60-ih godina: Razlika u Titovom i Hruščovljevom poimanju načela miroljubive koegzistencije“. *Istorija 20. veka* 3 (2011.)

Cvetković, Srđan. „Neoibeovci: Obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića“. *Istorija 20. veka* 2 (2012.)

Cvetković, Vladimir. „Jugoslavija, Zapad i susedne zemlje 'Narodne demokratije' posle Beogradske deklaracije 1955.“. *Istorija 20. veka* 1 (2012.)

Dizdarević, Raif. *Sudbonosni podvig Jugoslavije: Podsjećanje na istorijsko NE staljinizmu, događaj koji je predijelio budućnost Jugoslavije*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2018.

Dragišić, Petar. „Walking a Tight Rope: Tito's Regional Ambitions and the Cominform Resolution“, U: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. Tvrtko Jakovina, Martin Previšić, Zagreb-Ljubljana: Historia 31 znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Goldstein, Ivo. „The Tito-Stalin Split of 1948 as a Personal Conflict“, U: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. Tvrtko Jakovina, Martin Previšić, Zagreb-Ljubljana: Historia 31 znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Jakovina, Tvrtko. „Američki komunistički saveznik? Vanjskopolitički odnosi Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslavije (1955.-1963.)“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* vol. 31, no. 1 (1998.)

Jakovina, Tvrtko. „Sjećanja koja čine povijest – Razgovor s Cvijetom Jobom, dugogodišnjim diplomatom i veleposlanikom FNRJ/SFRJ“. *Časopis za suvremenu povijest* vol. 35, no. 3 (2003.)

Jakovina, Tvrtko. „Sjećanja koja čine povijest . Razgovori s Miroslavom Kreačićem, veleposlanikom i diplomatom FNRJ/SFRJ“. *Časopis za suvremenu povijest* vol. 34, no. 3 (2002.)

Jakovina, Tvrtko. „Značenje Rezolucije IB-a 1948. za svijet i Jugoslaviju“, U: *1948. Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom?*, ur. Tomislav Badovinac, Zagreb: Znanstvena biblioteka svezak 2, Savez društava „Josip Broz Tito“ Hrvatske, 2009.

Jandrić, Berislav. „Djelatnost sljedbenika Rezolucije Informbiroa u Hrvatskoj 1948.-1953.“. *Časopis za suvremenu povijest* vol. 26, br. 2 (1994.)

Kontler, László. *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.

Kovačević, Katarina. „Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953.-1956.“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2018.

Kovačević, Katarina. „The refugee problem in Yugoslavia“, U: *The 1956 Hungarian revolution and the Soviet block countries: Reactions and repercussions*, ed. János Rainer, Katalin Somlai, Budapest: The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, 2007.

Maticka, Marijan. „Mađarska na stranicama središnjih hrvatskih novina (1945.-1950.). *Časopis za suvremenu povijest* vol. 29, no. 3 (1997.)

Perović, Jeronim. „The Tito-Stalin split: A reassessment in the light of new evidence“. *Journal of Cold War Studies* vol. 9, no. 2 (2007.)

Previšić, Martin. „Djelovanje 'ibeovaca' na području Slavonskoga Broda 1948.-1955.“. *Scrinia Slavonica: Godišnjak podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* vol. 10, no. 1 (2010.)

Previšić, Martin. „Informbiro Križevačkog kotara od 1948. do 1958. godine“. *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* vol. XI, no. 1 (2009.)

Previšić, Martin. „Informbiroovska emigracija“. *Historijski zbornik* vol. 65, no. 1 (2012.)

Previšić Martin. „Pad Stanka Opačića Ćanice – Od Korduna do logora i natrag“. *Istorija 20. veka* 2 (2019)

Previšić, Martin. „The 1948 Split and a New Round of Factional Struggles Within the Communist Party of Yugoslavia: Parallel Biographies and Histories“, U: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. Tvrtko Jakovina, Martin Previšić, Zagreb-Ljubljana: Historia 31 znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Rajak Svetozar. „No bargaining chips, no spheres of interest: The Yugoslav origins of cold war non-alignment“. *Journal of Cold war studies* 16 (1) (2014.)

Rajak Svetozar. „Yugoslav-Soviet relations, 1953-1957: Normalization, comradeship, confrontation“, Ph.D. dissertation, London School of Economics and Political Science, University of London, 2004.

Repe, Božo. „The Tito-Stalin Conflict: Yugoslavia as the Westernmost Part of the Eastern World“, U: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. Tvrtko Jakovina, Martin Previšić, Zagreb-Ljubljana: Historia 31 znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Roksandić, Drago. *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik, 1991.

Tošić Malešević, Nikola. „Jugoslavija i Informbiro – uzroci i početak sukoba“. *Iskustva i pouke iz prošlosti, Vojno delo* 3 (2016.)

Tripković, Đoko. „Obnova političkog dijaloga na najvišem nivou između Beograda i Moskve početkom 70-ih godina 20. veka“. *Istorija 20. veka* 3 (2011.)

Tripković, Đoko. „Uspon ekonomske saradnje između Jugoslavije i SSSR 1971.-1980.“. *Istorija 20. veka* 1 (2014)

Vojtěchovsky, Ondřej. *Iz Praga protiv Tita!: Jugoslavenska informbiroovska emigracija u Čehoslovačkoj*. Zagreb: Srednja Europa, 2016.

Vukman, Péter. „A Yugoslav Diplomat in Hungary: Lazar Brankov (1945.-1949.)“, U: *Vojvođanski prostor u kontekstu Evropske istorije*, ur. Vladan Gavrilović, Svetozar Bošković, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2014.

Vukman, Péter. „Cominformist emigrants in Hungary (1948.-1953.): Social Composition, Anti-Titoist Activities, Political Trials“, U: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ed. Tvrtko Jakovina, Martin Previšić, Zagreb-Ljubljana: Historia 31 znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Vukman, Péter. „Jugoslavenski politički emigranti u Mađarskoj (1948.-1949.)“, U: *Madjari i Srbi sa dve strane promenjive granice 1941.-1948.*, ur. Arpad Hornyak i dr., Budimpešta: Filozofski istraživački centar Mađarske Akademije nauka, Historijski institut, 2016.

Vukman, Péter. „Lazar Brankov and the Yugoslav Communist Emigrants in Hungary (1948.-1949.)“. *Treatise and Documents, Journal of Ethnic Studies* vol. 73, no. 1 (2014.) https://www.academia.edu/16163515/Lazar_Brankov_and_the_Yugoslav_Communist_Emigrants_in_Hungary_1948_49_In_Treatises_and_Documents_Journal_of_Ethnic_Studies_73_2014_67_85_final_draft_ (pristup 20. 04. 2022.)

Vukman, Péter. „Political activities of ibeovci emigrants in Hungary (1948.-1953.)“. *Tokovi istorije* 3 (2017.)

Vukman, Péter. „Social Composition and Everyday Life of Cominform Emigrants in Hungary (1948.-1980.)“. *Istorija 20. veka* 1 (2018.)

Wołoszański, Bogusław. *To okrutno stoljeće*. Zagreb: Profil knjiga, 2013.